

T.C

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

**AHMED BİN MUHAMMED MAĞNÎSÎ'NİN TERCEME-İ
CEZERÎ İSİMLİ ESERİ'NİN TECVİD LİTERATÜNDEKİ
YERİ**

HAZIRLAYAN

Mustafa GÖK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr.Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ

KONYA 2019

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa GÖK		
	Numarası	158106091017		
	Ana Bilim /BilimDalı	Temel İslam Bilimleri Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Ahmed Bin Muhammed Mağnîsinin Terceme-i Cezerî İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa Gök
Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
---	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa GÖK
	Numarası	158106091017
	Ana Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
	Bilim Dalı	Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ
	Tezin Adı	Ahmed Bin Muhammed Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *Ahmed b. Muhammed Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî İsimli Eseri* başlıklı bu çalışma 25.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Ünvanı Adı Soyadı	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Recep KOYUNCU	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Duran Ali YILDIRIM	

ÖNSÖZ

Her okuma metni gibi Kur'an tilâvetinin de kendine özgü bir takım kâideleri vardır. Bu okuyuş kâideleri hem Kur'an metninde hem de hadislerde açıklığa kavuşturulmuş bir husustur. Daha sonraki dönemlerde sistemleştirilerek 'tecvîd ilmi' altında toplanan bu kurallar teorik olarak olmasa da pratik olarak Hz. Peygamber (sav) döneminde mevcut idi. Bunlara uyulmadan yapılan bir okuyuş tarzı kıraatte lahn'e yani yanlış okumaya sebebiyet vereceğinden, aslına uygun bir Kur'an tilaveti için, tecvîd kurallarına uymak gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerîm, hem lafız hem de mânâsıyla ilâhi bir kitaptır. Bu sebeple O'nun anlamı kadar, lafzı da çok büyük bir önem taşımaktadır. Kur'an tarihine bakıldığında O'nun kayıt ve yazıya geçirilmeden önce, tilâvet edilmek sûretiyle muhataba sunulmuş olduğu karşımıza çıkacaktır. Zira kayıt altına alınması gereken herhangi birşeyin, böyle bir işleme geçilmeden önce seslendirilmesi, onun telaffuzunun önemini ortaya koymaktadır. Nitekim Kur'an önce tilâvet edilmiş, sonra da vahiy katipleri tarafından kayda geçirilmiştir. Bu durumun en az yazılması ve kayıt altına alınması kadar okunmasının da lüzumlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber (sav) Kur'ân-ı Cebrâil'den öğrendiği gibi okumuş ve sahabilerin de aynen kendi okuduğu gibi okumalarını tavsiye etmiştir. Nitekim Kur'an yazılmak, hıfzedilmek, yada yüzünden tilavet edilmek suretiyle eksiksiz bir şekilde indiği dönemden bugüne kadar gelmiş ve böyle de devam edecektir. Bu noktadan hareketle onun kayıt altına alınması için yazı tekniklerine, hıfzedilmesi için ezberleme tekniklerine, düzgün ve güzel okunabilmesi içinde tilâvet yöntem ve tekniklerine ihtiyaç duyulacağı bir gerçektir.

İşte bu tilâvet yöntem ve tekniklerine 'tecvîd' denir. Tecvîd ilmi hicrî dördüncü asırda müstakil bir ilim haline gelmiştir. Önceleri tamamen şifahi olarak gelen Arap dili kuralları, Halil b. Ahmed (ö.175/791)'in '*Kitabü'l-Ayn*' ve öğrencisi Sibeveyh (ö.180/796)'in '*el-Kitab*'ı ile birlikte sadırlardan satırlara dökülerek tecvîd ilminin temeli atılmıştır diyebiliriz. Çünkü bu kitaplarda tecvîd ilminin de konusu olan harflerin mahreçleri, sıfatları ve idğam gibi konular ele alınmıştır.

Tecvîd ilmi konusunda ilk müstakil eserin Musa b. Ubeydullah b. Yahya el- Hâkânî el-Bağdâdî (ö.325/937)'nin *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* diye şöhret bulan *el-Kasîdetü'r-Râiyye* isimli eseri olduğu kabul görmüştür.

O günden günümüze kadar tecvîd ilmi alanında telif, şerh ve tercüme türünden pek çok eser yazılmış, bunlardan bir kısmı basılmış, bir kısmı da yazma nüshalar halinde çeşitli kütüphanelerde kayıt altında bulunmaktadır. Matbuu veya yazma olarak mevcut bu eserlerin büyük çoğunluğu Arapça olmakla birlikte içlerinde Osmanlı dönemine ait eski harflerle basılmış çok sayıda Türkçe tecvîd kitabı yahut risalelesi vardır.

İşte biz bu çalışmamızda Osmanlı döneminde yazılmış olan bir tecvîd risalesini değerlendireceğiz. İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) diye meşhur olan Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf'un Tecvîd ilmine dair yazdığı manzum eseri olan '*Manzûmetü'l-Mukaddimeti fi mâ Yecibu âlâ Kârii'l-Kur'an'i en Ya'leme*' isimli eserini tercüme ve şerh eden Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî (ö.1000/1592)'ye ait '*Terceme-i Cezerî*' isimli risalesinin tecvid literatüründeki yerini ele alacağız.

Cumhuriyet döneminde yazılan bazı tecvîd kitaplarında yine tecvîd ile ilgili makalelerde, tezlerde Mağnîsî'nin bu risalesinden alıntılar yapıp, görüşlerinin dile getirildiğini gördük.

Bizde üzerinde bir çalışma yapılmamış olan Mağnîsî'nin bu eserini tanıtmaya, risalede ki özgün görüşleri ortaya çıkarıp, eksik bırakılan yerleri tesbit etmeye çalışacağız.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Mağnîsî'nin tercüme ve şerh ettiği '*Mukaddime*' isimli eserin sahibi İbnü'l-Cezerî'nin hayatını ve '*Mukaddime*'yi tanıttık. İkinci bölümde, hakkında çok sınırlı bilgi de olsa ulaşabildiğimiz kadarıyla Mağnîsî'nin hayatını ve eserlerini anlattık. Üçüncü bölümde ise, çalışmamızın ana unsuru olan '*Terceme-i Cezerî*' isimli risalenin muhtevasını irdeleyerek tecvîd literatüründeki yerini değerlendirdik.

Müellif eserinde tecvîd konularını irdelerken İbnü'l Cezerî'nin görüşlerine sadık kalmakla birlikte zaman zaman farklı görüşleri de dile getirmiştir. Bazen bir konuda kendine özgü yorumlar yaparken bazen de bu sahada otorite olan âlimlerin görüşlerini aktarmıştır.

Çalışmamızda bize her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ olmak üzere, Doç. Dr. Ali ÖGE ve Dr. Öğr. Üyesi Recep KOYUNCU hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa GÖK		
	Numarası	158106091017		
		Temel İslam Bilimleri Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ		
Tezin Adı	“Ahmed Bin Muhammed Mağnîsî'nin Terceme-i Cezerî İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri “			

Ahmed b. Muhammed el -Mağnîsî (ö.1000/1592) Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemi olan 16.yy'da yaşamış, adından da anlaşılacağı gibi Manisalı bir Osmanlı âlimidir. Hayatı hakkında pek bilgi sahibi olamadığımız Mağnîsî'nin nasıl bir âlim olduğunu ancak yazmış olduğu eserlerden yola çıkarak bir yorum yapmak mümkün olabilecektir. Mağnîsî İslam dünyasında yaygın olan dört büyük amelî mezhepten biri olan İmam-ı Azam Ebu Hanife (ö.150/767)'ye ait olan ve Akâid konularını ele aldığı ‘*el-Fıkhu'l-Ekber*’ isimli eserini şerh etmiştir. Bu eser Osmanlı dünyasında Fıkhu'l – Ekber'in en çok tanınan şerhidir. Yine Mağnîsî, İbnü'l –Cezerî diye bilinen Muhammed b. el-Cezerî'nin (ö.833/1429) tecvide dair yazdığı meşhur manzum eseri olan *el -Mukaddime*'sini de şerh etmiştir.

Osmanlıca kaleme alınan bu Mukaddime şerhi, ‘*Terceme-i Cezerî*’ diye isimlendirilmiş olup yaklaşık elli sayfalık bir risale olarak nitelendirilebilecek hacmi küçük bir eserdir. Mağnîsî eserini sistematik bir tarzda yazmamıştır. Kendisinden istifade ettiği Aliyyü'l-Kâri (1014/1606)'nin *el-Minehü'l-Fikriyye fî Şerhi'l -Mukaddimetil – Cezerîyye* veya yakın dönemlerde yazılmış olan Seyfüddin b. Atâullâh el- Fedâlî el- Mısırî'ye ait *el -Cevâhiru'l -Mudiyye ale'l Mukaddimetil -Cezerîyye* gibi şerhlerde konular beyit beyit ele alınmış, üzerinde durulmuştur. Mağnîsî ise eserinde, ibnü'l – Cezerî'nin ve diğer tecvid ilminde önde gelen âlimlerin görüşlerinden istifade ederek anlatmış, bazen kendi gözlemlerini, kendi fikirlerini söylemekten çekinmemiştir.

Cumhuriyet döneminde yazılan tecvid kitaplarında ve tez, makale gibi tecvide alakalı yapılan bilimsel çalışmalarda bu esere sıkça atıfta bulunulduğunu ve alıntılar yapıldığını görmekteyiz. İşte biz bu çalışmada Mağnîsî'nin bu değerli eserini tanıtmış olacağız.

Anahtar kelimeler: Tecvîd, İbnü'l – Cezerî, Mukaddime, Mağnîsî, Terceme-i Cezerî

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mustafa GÖK		
	Student Number	158106091017		
		Basic İslamic Scieinces / Quranic Recitation		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ		
Title of the	"The Place of Ahmed Bin Muhammed Magnisi's "Terceme-i Cezerî" in Tajwid Literature "			

Ahmed b. Muhammed el – Mağnîsî (d.1000/1592) as can be understood from his name, is an Ottoman Scholar from Manisa who lived in the brightest era of Ottoman state. We don't have enough information about his life so we can only comment about what kind of a scholar he was by the help of his works. Mağnîsî annotated Imam'ı Azam's (who was the leader of one of the most widespread deeds sect) el fikhul ekber in which he dealt with Akaid subjects. This is the most known explanation of El fikhul-ekber. Moreover Mağnîsî explained Muhammed b. el-Cezerî's (known as el Cezerî) which was about taecvid and id verses.

This Ottoman explanation of Mukaddime is small tractate of fifty pages which was named "Terceme-i Cezerî". Mağnîsî didn't write his and works systematically. In his works, he benefited from works such as "el-Minehü'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukkadimeti'l-Cezerîyye" of Aliyyü'l-Kâri (d.1014/1606) or in a close time "el-Cevahiru'l-Mudiyye Ale'l-Mukaddimeti'l-Cezerîyye of Seyfuddîn b. Atallah Fedâli-el-Misrî, subjects were dealt in couplets and analyzed. Mağnîsî benefited from İbnü'l-Cezerî and other prominent scholar and explained without hesitated to tell his own opinions.

We see that this work of Mağnîsî was often quoted and referred in scientific studies such as books, articles and the thesis on taecvid. Here in this study, we will introduce you this valuable work of Mağnîsî.

Key Words: Tajweed, İbnül-Cezerî, Mukaddime, Mağnîsî, Terceme-i Cezerî

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
YÜKSEK LİSANS TEZ KABUL FORMU	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
1.Çalışmanın Konusu ve Önemi.....	1
2.Çalışmanın Kaynakları, Yöntemi ve Kapsamı:.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
İBNÜ'L-CEZERÎ' NİN HAYATI.....	4
1.1. Doğumu:.....	4
1.2. Adı, Künyesi, Ünvanları ve Nisbesi:.....	4
1.3. Tahsil Hayatı:	5
1.4. Seyahatları:.....	6
1.5. Şam ve Mısır'daki Resmî Görevleri:.....	7
1.6. Anadolu'ya Geçmesi:	8
1.7. Eserler:	9
1.8. İbnü'l-Cezerî'nin el-Mukaddime İsimli Eseri:.....	11
İKİNCİ BÖLÜM.....	18
AHMED B. MUHAMMED EL MAĞNÎSÎ (Ö.1000/1592)	18
2.1. Hayatı:	18
2.2. Eserleri:	18
2.2.1. Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber:	18
2.2.2. Izhâru'l-Meânî fi Şerhi Hırzi'l-Emânî:	21
2.2.3. El-Kasîdetü'n-Nûniyye:	22
2.2.4. Şerhu'l-Maksûd:.....	23
2.2.5. Risâle fi'z-Zâd ve'd-Dâd:.....	23
2.2.6. Terceme-i-Cezerî:.....	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	25
TERCEME-İ-CEZERÎ İSİMLİ ESERİN	25

TECVÎD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ	25
3.1. Tecvîd:.....	25
3.2. Tarihi Süreçte Öne Çıkan Tecvîd Kitapları.....	28
3.2.1. Kasîdetü'r-Râiyye (Kasîdetü'l-Hâkâniyye):	28
3.2.2. Er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve:	29
3.2.3. Et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd:	30
3.2.4. El-Mûdih (el-Muvaddah) fi't-Tecvîd:	30
3.2.5. Kitâbü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd:	31
3.2.6. 'Ukûdu'l-Cümân fî Tecvîdi'l-Kur'ân:	31
3.2.7. Et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd:	32
3.2.8. Karabaş Tecvîdi:	32
3.2.9. Tuhfetü'l-Etfâl:.....	32
3.2.10. Mukaddimetü'l-Cezerîyye:	33
3.3. Terceme-i Cezerî:.....	33
3.3.1. Eserin Genel Tanıtımı:	34
3.3.2. Eserin Metodu:	35
3.3.3. Eserde Kullanılan Kaynaklar:	35
3.4. Eserin İncelenmesi:	39
3.4.1. Giriş:.....	39
3.4.2. Mağnîsî'nin Dişlerle İlgili Açıklaması:.....	40
Adras:اضراس.....	40
Davâhık:ضواحك.....	40
Davâhın:طواحن.....	40
Enyâb:انساب.....	41
Nevâciz: نواجذ.....	41
Rabaiyât:رباعيات.....	41
Senâyâ: ثنايا.....	41
3.4.3. Mağnîsinin Mahreç Konusundaki Görüşü:	41
3.4.4. Harflerin Mahreçleri (مخارج الحروف) İle İlgili Görüşleri:	44
3.4.5. Mağnîsî'nin Harflerin Sıfatları (مخارج الحروف) İle İlgili Görüşü:.....	67
3.4.6. Mağnîsî'ye Göre Harflerin Sıfat Tablosu.....	107
3.4.7. Mağnîsî'nin Sıfatların Lüzumu Hakkındaki Görüşü:.....	109
3.4.8. Mağnîsî'nin Tecvîd'in Hükümü Konusundaki Görüşü:.....	115

<u>3.4.9. Mağîsî'nin Lahn Konusundaki Görüşü:.....</u>	<u>119</u>
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	126
ÖZGEÇMİŞ	132

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

b. : Oğlu

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

cc. : Celle Celâlüh

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

h. : Hicrî

haz. : Hazırlayan

İFAV. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

kv. : Kerremallahü vecheh

m. : Milâdî

NEÜİFD. : Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

no. : Numara

ö. : Ölümü

ra. : Radiyallahu anh

SÜİFD. : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

sav. : Sallallahü aleyhi ve sellem

s. : Sayfa

thk. : Tahkik eden

tsh. : Tashih eden

vd. : **Ve devamı**

yay. : **Yayın evi**

GİRİŞ

1.Çalışmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerim Hz.Peygamber (sav)'den günümüze kadar herhangi bir tahrif ve değişikliğe uğramadan gelen ve kıyamete kadar da bu orijinalliğinin muhafazası hususunda Allah'ın garantisi altında olan (Hicr 15/9) tek ilahi kitaptır. Bu ilahi korumanın yanında gerek Hz.Peygamber (sav) gerekse Müslümanlar Kur'an'ın muhafazası konusunda birtakım tedbirler almışlardır.

Müslümanlar hayatlarının her döneminde ilk başvuru kaynakları Kur'ân-ı Kerim olmuştur. Bu yüzden İslâm'ın kutsal metninde yer alan ifadeleri doğru anlayabilmek, ayetlerdeki harf ve kelimelerin orijinalliğini muhafaza etmekle mümkündür. Zira lafızlar mânânın taşıyıcılarıdır. Dolayısıyla lafızların ilk halini koruyabilmek önem arz eder. Bu noktada Kur'an'ı tecvîd kuralları doğrultusunda, incelikleriyle okuyabilen, uzman kimse şeklinde tanımlanan 'fem-i muhsin' kavramı Kur'an eğitiminde önemli yer tutar. Bu mânâda İslam eğitim tarihinde ilk fem-i muhsin de Kur'an'ın kendisine nâzil olduğu son peygamber olan Hz.Muhammed (sav)'dir.

Hız.Peygamber döneminden itibaren Kur'an eğitim ve öğretim faaliyetleri kesintisiz devam etmiştir. Bu faaliyet tecvîd ilminin ilk yazılı eseri kabul edilen Mus'ab b.Ubeydullah el- Hâkanî (ö.325/937) nin *El Kasîdetü'r – Raiyye* isimli eserine kadar şifahen yani fem-i muhsinler marifetiyle gerçekleşmiştir. Bu eseri, tecvîd literatürünün diğer önemli eserleri takip etmiştir.. Fem-i muhsinlerin uygulayarak gösterdikleri tecvîd kaideleri yazıya aktarılmış oldu.

İşte tecvîd ve kıraat ilminin önde gelen ve otorite sayılan âlimlerinden ibnü'l-Cezerî (ö.833/1429) tecvide dair yazmış olduğu manzum eseri, *Manzumetü'l – Mukaddimeti fi ma Yecibu alâ Kârii'l - Kur'an'i en Ya'leme*, tecvîd ilminin önde gelen eserlerindedir. Yazıldığı günden bu güne kadar çok rağbet görmüş, öğrenciler tarafından ezberlenmiş ve üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Bu önemli eser üzerinde çalışma yapanlardan birisi de Osmanlı âlimlerinden Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî (ö.1000/1592)'dir. *Terceme-i Cezerî* ismini verdiği eser Osmanlıca yazılmış olup yaklaşık elli sayfalık risale sayılabilecek hacmi küçük bir eserdir. İşte bu çalışmada Osmanlı Devletinin yükselme döneminin sonunda yaşamış olan Mağnîsî'nin, ibnü'l

Cezerî'nin *Mukaddime* isimli eserinin şerhi niteliğindeki *Terceme-i Cezerî* isimli eserinin tecvîd literatüründeki yerini irdelemeye çalıştık.

İbnü'l Cezerî'nin *Mukaddime*'si manzum bir eserdir. Manzum eserler, nesir olarak yazılmış eserlere göre anlaşılması daha güçtür. Bu yüzden ki bu önemli eser hakkında birçok şerh ve hâşiye türü eser yazılmıştır. Elbette bu şerhte de farklı yorumlar, özgün fikirler vardır.

Mağnîsî şerhini beyit beyit ele alıp, onu müzakere etmek yerine konular halinde ele alarak anlatmıştır. Özellikle üzerinde durduğu hususlar; harflerin mahreçleri, sıfatları, tecvidi bilmenin gerekliliği ve lahn konularıdır.

Mağnîsî harflerin mahreçleri ve sıfatlarından bahsederken kıraat hatalarını da zikreder. Anadolu, Arabistan, Suriye, Mısır, Yemen ve diğer ülkelerde mahreç ve sıfatta farklılık var ise onları dile getirip doğru olanın hangisi olduğunu dile getirmesi onu diğer şerhlerden ayıran özelliklerindedir.

Tecvîd ilmi Kur'an-ı Kerim'i hatasız okumayı amaçlayan kaideler bütününe inceleyen bir ilim dalıdır. Hedefi, son ilâhi vahiy olan kutsal kitabımız Kur'an'ı Kerimi tertil üzere okunmasını sağlamaktır. Âyet'i Kerîme'de yüce Rabbimiz '*Kur'an'ı tertil üzere oku*'¹ buyurması bu ilmin vücutiyetinin önemli delillerinden birisidir. Yine tecvîd ilminde vakf ve ibtida diye bilinen Kur'an tilavetinde doğru yerde durmak ve doğru yerden başlamak bu ilmin önemli konuları arasında yer alır.

Mağnîsî'nin bu eseri hacmi küçük olmasına rağmen kıymetli bir eserdir. Son dönemde yazılan tecvîd kitaplarında ve yapılan tecvîdle alâkalı yapılan ilmî çalışmalarda Mağnîsî'nin bu eserine sıkça başvurulup atıflar yapılmıştır.

2.Çalışmanın Kaynakları, Yöntemi ve Kapsamı:

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İbnü'l-Cezerî'nin hayatı ve eserleri incelenmeye çalışılmış, ikinci bölümde Ahmed. b. Muhammed el- Mağnîsî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuş, üçüncü bölümde ise *Terceme-i Cezerî* isimli eser irdelenmiştir.

Birinci bölümde, İbnü'l-Cezerî'nin hayatını incelerken bu konuda istifade edilecek eserlerin bir hayli fazla olduğunu gördük. İbnü'l-Cezerî kendi eserlerinde, hayat hikayesini

---

¹ Müzzemmil 73/4.

bizzat kendisi anlatmıştır. Yine İbnü'l-Cezerî hakkında tabakât kitaplarında, son dönemde yapılan ilmî çalışmalarda bir hayli malumat vardır.

İkinci bölümde, müellif Ahmed b. Muhammed El-Mağnîsînin Manisalı olması hasebiyle Manisa ile ilgili eserler taranmıştır. Yine tabakât kitapları irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise tecvîdle alâkalı eserler taranmıştır. Burada Mağnîsî'nin de yararlandığı İbnü'l Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Mekkî'nin *er-Riaye li Tecvidi'l-Kırâati ve Tahkiki Lafzı't-Tilave* eserleri yanında Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dâni el Endülisî (ö.444/1052)'nin *et-Tahtid fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, Abdülvehhâb Kurtubî (ö.461)'nin *el-Mûdih fi't-Tecvîd* isimli temel eserler yanında İbnü'l Cezerî'nin *Manzumetu'l-Mukaddime*'sini şerh eden âlimlerden Aliyyü'l-Kâri (ö.1014/1606)'nin *el-Minehü'l-Fikriyyetu fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezerîyyeti*, Muhammed Refik Eş-Şevbekî'nin *el-Leâliü'z-Zehebîyyetu fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezerîyyeti* isimli eserler ile Kastalâni'nin *Letaifü'l-İşarat li Fünûni'l-Kiraat*, Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekr el-Mer'âşî'nin *Cühdü'l-Mukill* gibi eserler ile bunların yanında Cumhuriyet döneminde yazılan tecvîd kitaplarından Ali Rıza Sağman'ın *İlaveli Yeni Sağman Tecvîd'i*, İsmail Karaçam'ın *Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, Abdurrahman Çetin'in *Kur'an Okuma Esasları*, tecvîdle ve İbnü'l-Cezerî ve eseri *Manzumetu'l-Mukaddime* üzerine yapılan bilimsel çalışmalar ve değerlendirmelerden istifade edilmiştir.

Mağnîsî'nin hayatı hakkında gayretimize rağmen O'nu tanıyacak kadar bir bilgiye sahip olamadık. İbnü'l-Cezerî'nin hayatını incelerken, çok fazla ayrıntıya girmeden yeteri kadar bilgi verilmiştir. Çünkü bu konuda detaylı bilgiye ulaşmak isteyenler buna kolaylıkla ulaşabilirler. Çalışmamızın esası, *Manzumetu'l-Mukaddime*'nin bir şerhi olduğundan İbnü'l-Cezerî'nin eserlerini anlatırken bu eser hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde Mağnîsî'nin *Terceme-i Cezerî* isimli eseri incelenirken önce konu üzerinde *Manzumeti'l-Mukaddime*'de ilgili beyit veya beyitlerin Arapçası verilmiştir. Mağnîsî eserinde ilgili beyitleri zikretmeden doğrudan konuyu anlatmıştır. Sonra, öncelikle Mağnîsî'nin o konu üzerindeki görüşünü aktarıp daha sonra da konu üzerinde yukarıda ismini zikrettiğimiz ve zikretmediğimiz eserlerden istifade ederek konu hakkında farklı görüşleri ortaya koyduk. Çalışmamızı genel bir değerlendirmeye sonuçlandırdık.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-CEZERÎ' NİN HAYATI

1.1. Doğumu:

İbnü'l-Cezerî kendi doğum olayını babasının doğumuna bağlayarak onun verdiği bilgilere istinâden şöyle dile getirmektedir: “Kur’an-ı Azîm’i kendisinden defalarca okuduğum ve kendisine Allah’tan hayırlı mükâfatlar dileyerek onunla beni Darü'l-Bekâ (Cennet) evinde bir araya getirmesini niyaz ettiğim merhum babamın bana haber verdiği göre O, 725/1324 Rebiulevvel ayında dünyaya gelmiş olup, 740/1339’da ilk haccını eda etmiştir. Sonra da 748/1347’de ikinci defa hacca gitmek nasip olmuştur. İşte bu ikinci haccında evlendiği takdirde kendisine bir erkek çocuğu vermesini ve bu çocuğunda ehl-i Kur’ân’dan (hâfız) olmasını Allah’tan dileyerek zezem suyunu içmiştir. 749/1348’de bu ikinci haccından dönünce 750/1349’da annem ile evlenmişlerdir. Ben de işte bu evliliğin bir semeresi olarak 751/1350’nin Ramazanına rastlayan bir Cumartesi gecesinde ve teravîh namazından sonra, Şam’da (iki sur arasında Gassâîn çizgisi dahilinde) doğmuşum.”²

1.2. Adı, Künyesi, Ünvanları ve Nisbesi:

Adı Muhammed olan İbnü'l-Cezerî'nin, baba ve dedesinin adı da Muhammed'dir.³

Kaynaklarda İbnü'l-Cezerî'ye ait olmak üzere iki tane künyeye rastlıyoruz. Birincisi ve daha çok kullanılanı “Ebu'l-Hayr”, ikincisi ve daha az kullanılanı ise “Ebu Abdillâh”tır.⁴

Ünvanlarına gelince İbnü'l-Cezerî için pek çok unvan kullanılmıştır. Bunlardan en yaygın olanı “Şemsüddîn”dir.⁵

İbnü'l-Cezerî'nin ünvan ve künye/lakapları gibi nisbeleri de oldukça çoktur. Bunların en başında “el-Cezerî” gelmektedir.⁶ Diğer meşhur olanları: “Dımeşkî, Ömerî, Şirâzî, Arabî, Kurâşî” gibi ırk ve ikâmet yönünü gösteren nisbeler olduğu gibi “Selefî, Şâfîî, Mukrî,

² Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 3. Baskı, İFAV, İstanbul, 2016, s. 147.

³ İbnü'l-Cezerî, Muhammed, *Ğayetü'n-Nihâyeti fî Tabakâti'l-Kurra*, Mektebetü'l-Hancî, Mısır, 1933/1302, c. 2, s. 247.

⁴ Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.148.

⁵ Yüksel Ali Osman, a. g. e. , s. 148.

⁶ Yüksel Ali Osman, a. g. e. , s. 149.

Müfessir, Muhaddis, Müverrih, Hâfız, Fakih ve Nahvi” gibi mezhebi ve mesleki durumlarını gösteren nisbeleri de vardır.⁷

1.3. Tahsil Hayatı:

İbnü'l-Cezerî'nin tahsil hayatının baba ocağında başladığını söyleyebiliriz. İlk tahsilini (Kur'an öğrenimini) babasından yaptığını söyler. Onüç yaşında iken 764/1362'de hafız olmuş ve bundan bir yıl sonra da (bir hâfızın yapabileceği en büyük işlerden sayılan) hatimle teravîh namazı kıldırılmıştır. Bunun üzerine İbnül-Cezerî'nin dedesinin, dayısı ve babasının da hadis hocası olan Muhammed b. İsmail el-Habbaz, İbnül-Cezerî'ye hafızlık icazetnâmesi vermiştir. ⁸Hıfzını tamamlayan İbnü'l-Cezerî zaman kaybetmeden ilm-i kırâat çalışmalarına başlamış ve Dimeşk'in tanınmış kâriyelerinden ders okumaya başlamıştır. Şamdaki hocaları şunlardır:

Ebu Ali Hasan b. Abdillâh es-Sürûcî (ö.764/1362): Bu zât İbnü'l-Cezerî'nin babası, Muhammed el-Cezerî'nin de hocasıdır. Kırâat imamlarından Ebu Amr'ın kırâatini infirad ⁹ tarikiyle bu hocasından okumuştur. İbn Recep diye meşhur olan Şihâbüddin Ahmed (ö.770/1368): Bu zâtın; Rusği (ö.661/1261)'nin "Ti" isimli kasidesi ile Mevsilî (ö.656/1258)'nin "Şem'a ve Zatü'l-Halâ" isimli eserini okumuştur. İbn Sellâr diye şöhret bulan Ebu Muhammed Abdülvehhâb (ö.782/1381): Ümmü's-Salih Türbesi Şeyhu'l-Kurrası olan bu hocasından infirad tarikiyle kırâat okumuştur. İbrahim el-Hamevî (ö.771/1369): Bu hocasından Ebu Amr ed-Dânî'nin "Teyisr" isimli kitabı ile İmam Şâtıbî'nin *Hırzu'l-Emâni* isimli kitabını okumuştur. İbn Tahhan diye şöhret bulan Şihâbüddin Ahmed b. İbrahim (ö.782/1382): Bu zâtın Ahvezi'nin "el-Vecîz" isimli eserine dayalı olarak, İbn Âmir (ö.118/736) ve Âsım (ö.127/744) kırâatlerini indirâc¹⁰ metodu ile okumuştur. Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Leban (ö.776/1376): Bu zâtın, Kalânîsi'nin "İrşâd" isimli eserine dayalı olarak kırâat-ı seb'a'yı bütün rivayet ve tarikleri ile birlikte okumuştur. İbnü'l-Cezerî Şam'da otorite kabul edilen bu hocalardan usulüne uygun bir tarzda ilmi kırâat okumuş ve icazet almıştır. 765/1363 yılında başladığı ilmi kırâat çalışmalarını 768/1366 yılı sonuna kadar sürdürmüştür.¹¹

⁷ Akkuş, Recep, "İlmi Kırâat Otoritelerinden: İmam Cezerî ve Torunu Kasımpaşa", *Diyanet İlmî, Edebî Dergi*, c. 26, sayı 4, 1990, s. 4, ss. 3-33.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gayettü'n-Nihâye*, s. 247. ; Yüksel, Ali Osman, a. g. e. , s. 151.

⁹ Infirad: Her kırâat imamının okuyuşuyla ilgili müstakil hatim yapma usulüne denir.

¹⁰ İndirac: Bir hatimde bütün kırâat vecihlerini tadrîs ve kırâat etmektir. Bu metot zamanımıza kadar gelmiştir.

¹¹ Akkuş, Recep, a.g.e. , s. 5vd.

1.4. Seyahatları:

İbnü'l-Cezerî ilme ve ilim seyahatlerine verdiği önem dolayısıyla hayatının neredeyse tamamını seyahatlerde geçirmiştir. Bu seyahatler esnasında zaman zaman öğrenci olup ilim tahsil etmiş, zaman zaman da hoca olup ders halkaları oluşturup ilim öğretmiştir.

İbnü'l-Cezerî Kabe-i Muazzama'yı arzulamaya ve Mısır'daki âlimleri tasavvur etmeye başlar. Beytullahı ziyaret etmek ve oradan geçip Mısır ulemasından da hissesine düşen feyzi almak niyetiyle babasıyla birlikte ilk seyahatini Hicaz'a yapar ve ilk haccını yapmaya muvaffak olur. Medine'de Mescid-i Nebevi'nin imam ve hatibi olan Ebu Abdillah Muhammed b. Salih el Medenî'den, Ebu Abdullah Muhammed b. Şurayh b. Ahmed b. Muhammed er-Ru'aynî (ö.476/1083)'nin '*El-Kâfi*' isimli eserinin muhtevasını takiben, Efendimizin mübarek hücresinin karşısında ve O'nun mübarek başları ucunda Kur'an-ı Kerim'in çoğunu okumuştur. Aynı hocadan Medine'de Dâni'nin '*Teysîr*'ini de okuduktan sonra da babasıyla birlikte 769/1367 yılı Ramazan ayı başında Mısır'a geçmiştir.

İbnü'l-Cezerî Mısır'a yaptığı bu ilk seferde Mısır'da kırâat ilminin tedris ve tahkikiyle uğraşan İbnü'l-Cündî Seyfüddîn Ebu Bekr el-Hanefî (ö.769/1367)'den kırâat ilmi tahsil etmiş, hocası ölünce de İbnü's-Sâiğ Muhammed b. Abdurrahman b. Ali ve Ebu Muhammed Abdurrahman b. El- Bağdâdi'den kırâat-i seb'a tahsil etmiştir.¹²

Kendisi hakkında hocaları tarafından: "Bu genç çok çalışkan ve meraklıdır, diğer ilimlere karşı da aşkı vardır," şeklinde taltif ve takdir edilen İbnü'l-Cezerî, tahsil hayatının birinci merhalesini tamamlarken daha onsekiz yaşlarında bir genç iken *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd* isimli kıymetli eserini yazmış ve kendi ifadesiyle 769/1367'de bu eserini tamamlamıştır.¹³

Mısır'da bulunduğu sırada kendisiyle tanışmak ve derslerinden feyiz almak istediği pek çok âlim ile görüşmemiştir. Onlardan istifade etmek niyetiyle h.771'de anne ve babasıyla birlikte tekrar Mısır'a gider. Bu ikinci Mısır seferinde hadis öğrenimine ağırlık vermiştir. Fakat kırâat ilmini de ihmal etmemiştir. Daha önce ders aldığı İbni Saiğ'den aşerei,

¹² Yüksel, Ali Osman, *a.g.e.*, s. 153. ; Savan, Mehmet, *İbnü'l-Cezerî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010, s. 9.

¹³ Kara, Ömer, 'İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve Eserleri', *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, Bursa, 2018, s.3. ;Yüksel, Ali Osman, *a.g.e.*, s. 154.

İbni Bağdâdî'den de on kırâat imamıyla birlikte ibni Muhaysın, A'meş ve Hasan Basri kırâatlerini okumuştur.¹⁴

İkinci Mısır seferini ilmî açıdan başarılı sayan Cezerî'nin Yemen'e gitmek ve Yemen şeyhi Ebu'l-Hasen Ali b. Şeddad ez-Zebîdî (ö.771/1369)'den okumak için ikinci kez memleketi Şam'a döndüğünü fakat anne ve babasından izin alamadığından Yemen'e gidemediğini görüyoruz. Çok genç yaşlarda (19 yaşında) kırâat ilmi gibi gerçekten çok zor ve ciddi bir ilmin müderrisliğine kadar yükseldiğini görüyoruz. Yemen'e gitmeye muvaffak olamayan Cezerî yine Mısır'a gitmiştir. Bu seferde kırâat ve hadis ilimlerine ilâveten fıkıh ve Arap edebiyatı konularına ağırlık vermiştir. Telif'e de ağırlık veren İbnü'l-Cezerî *en-Nihâye* başta olmak üzere bazı kırâat kitaplarını yazmaya başlamıştır.¹⁵

1.5. Şam ve Mısırdaki Resmî Görevleri:

İbnü'l-Cezerî çok önemli görevlerde bulunmuştur. Şam beldesinde İmam-ı 'Azam olarak anılmaya başlanan ve her gittiği ülkede kırâat ilmi reisliği kendisine intikal eden İbnü'l-Cezerî, ilk resmi görevine, öğrendiklerini öğretmek üzere, Şamdaki 'Benî Ümeyye' Camiinde 'Kubbetü'n-Nesr'¹⁶ altındaki mahfilde ders-i âm (herkese ders vermeye yetkili kılınan kimse) olarak başlamıştır. Aralıksız olarak tam iki yıl bu görevde kalmış olan İbnü'l-Cezerî aynı zamanda kendisinin hocası olan Eminüddîn Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Sellâr (ö.782/1380)'ın ölümüyle boşalan Ümmü Salih türbesindeki 'Meşihatü'l-İkrail-Kübra' makamına getirilmiştir.¹⁷

Daha sonra Âdiliyye medresesinde kırâat ilmi hocalığı yapan İbnü'l-Cezerî, Eşrafiyye medresesinde de rektör seviyesinde idarecilikte bulunmuştur. Kısa bir süre de olsa, Şam valiliği gibi önemli bir mülki amirlik görevini de yürütmüştür.¹⁸

¹⁴ Kara, Ömer, *a.g.e.*, s. 3. ; Savan, Mehmet, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁵ Işık, İsmail, *İbnü'l-Cezerî ve Câmîu'l-Esânîd Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s. 13.

¹⁶ Camideki ilim halkalarının en önemlisi 'Kubbetü'n-Nesr'in altındaydı ve yüksek seviyede bir meclisti. 17. yy'da Şam'ı ziyaret eden İbrâhim b. Abdurrahman el-Hıyârî, buradaki eğitime çok rağbet olduğunu ve hocalarına 'Müderrisetü'l- Kubbe'' dendiğini kaydeder. (Yazıcı, Talip, ' Emeviye Camii, ' *DİA*, Ankara, II/109-111. ; Şevbekî, Muhammed Refik Mümin, *el-Leâliü'z-Zehbiyye*, 1. Baskı, Gazze-Filistin,2015, s.5.

¹⁷ Yüksel, Ali Osman, *a.g.e.*, s. 157. ; Altıkulaç, Tayyar, 'İbnü'l-Cezerî', *DİA*, İstanbul, 1999, XX/ 551-557.

¹⁸ Yüksel, Ali Osman, *a.g.e.*, s. 157. ; Altıkulaç, Tayyar, , XX/ 551-557.

1.6. Anadoluya Geçmesi:

İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı ülkesine göç etmesinin sebepleri olarak Ali Osman Yüksel şu dört hususu zikreder: Aytemiş'in takibatı, Kutlubek tarafından cezaya çarptırılması, Timur korkusu ve Yıldırım Bayezid'in daveti.¹⁹

İbnü'l Cezerî'nin Anadoluya gelmesinin asıl nedeni Osmanlı padişahlarından I.Murad'ın büyük oğlu ve 1388-1401 tarihleri arasında padişahlık yapan ve I. Bayezid olarak ta meşhur olan Yıldırım Bayezid (ö.803/1403)'in bizzat İbnü'l-Cezerîye mektup yazarak ülkesine davet etmesi olmuştur.

Bu daveti kabul eden Cezerî h.798'de Bursaya gelir ve Padişah ile halktan büyük ilgi görür. Kendisine Ulu Camii yanında 'Bayezid Dâru'l-Kurrâ'sı tahsis edilip maaşa bağlanır. Osmanlı dönemindeki Dâru'l-Kurralar Bayezid devrinde İbnü'l-Cezerî vasıtasıyla gelişmiştir.²⁰

Bursada yedi yıl kalan İbnü'l-Cezerî h.805 yılına kadar bir taraftan tedrisle bir taraftan telifle uğraşmıştır. H.799 yılı Rebiulevvel ayında başladığı *en-Neşr fi'l Kırâati'l Aşr* adlı eserini dokuz ayda tamamlamış, bu eseri *Tayyibetü'n- Neşr* adıyla manzum hale getirmiştir. *Takrîb* ismiyle de *Neşr'i* ihtisar etmiştir.²¹

27 Zilhicce 805/1402'de Ankara yakınlarında Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'i yenerek esir eden Timurlenk Bursayı yağmaladıktan sonra İbnü'l-Cezerîyi de yanına alarak 807'de Semerkant'a götürmüştür. Üç ay sonra Timurlenk ölünce oğlu Halil Sultan başa geçmiştir. 808'de ayrılmasına izin çıkan İbnü'l-Cezerî Herat'a geçmiştir. Mâverâünnehir'deki en iyi günlerini Herat'ta geçirmiştir. Burada derslerine devam etmiş, eserler telif etmiştir.

Herat'tan sonra Yezd'e ve oradan da İsfahan'a geçmiş, burada bir müddet aşera dersleri vermiştir. H.808 yılında Şirâz'a geri dönmüştür. Timur'un torunu Vali Pîr Muhammed O'nu zorla Şiraz ve havalisine kadı olarak tayin etmiştir ki bu görevine ölünceye kadar devam etmiştir. İbnü'l-Cezerî aynı zamanda burada bir Daru'l-Kur'an inşa etmiştir.²²

816'dan sonra ki yıllarda *Camîu'l-Esanîd* isimli eserini kaleme almıştır.

¹⁹ Yüksel, Ali Osman, *a.g.e.*, s. 159.

²⁰ Yüksel, Ali Osman, *a.g.e.*, s. 163.

²¹ Kara, Ömer, 'İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve Eserleri', *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, Bursa, 2018, s. 6.

²² Kara, Ömer, *a.g.e.*, s. 6.

Üçüncü defa hacetmek için h.822 yılında yola çıkan İbnü'l-Cezerî Basra-Mekke arasında bir belde olan Uneyze yakınlarında bedevi Arapların saldırısına uğrayarak soyuldu. Canını zor kurtarıp Uneyze'ye sığındı. Burada *ed-Dürre fi Kırâati's Selâseti'l-Mütemmimeli'l-Aşira* adlı manzum eserini yazdı. O yıl hacca yetişemedi; bir müddet Yenbu'da ikamet ettikten sonra Rebiulevvel 823'te (Mart-Nisan 1420) Medine'ye aynı yıl 1 Recep'te Mekke'ye ulaştı. Hac mevsimine kadar mücâvir olarak kalıp haccını îfâ ettikten sonra Şiraz'a döndü. Hac yolculuğu süresince uğradığı yerlerde kırâat dersleri vermeyi sürdüren Medine'de harem şeyhi Tavâşi'ye de kırâat okutan İbnü'l-Cezerî, 827 yılında Dımaşk'a, buradan da Kahire'ye gitti. Yıllar önce gizlice ayrıldığı bu şehirde bu defa Sultan Eşref Barsbay tarafından saygıyla karşılandı. Kahirede bulunduğu süre içerisinde başta kırâat olmak üzere çeşitli dersler okuttu. Aynı yıl Mekke'ye gidip dördüncü haccını îfâ etti. Ardından ticari maksatla Yemen'e gitti. Yemen Melik'i Mansur Abdullah b. Ahmed er-Resûlî O'na ilgi gösterdi; kendisinden hadis dinledi. Daha sonra Mekke'ye dönüp 828 (1425) yılında beşinci haccını ifade ederek 829 yılı başlarında tekrar Kahire'ye geçti. Buradan da Dımaşk ve Basra üzerinden Şîrâz'a ulaştı.²³ Şîrâz'da kaldığı yerden devam eden İbnü'l-Cezerî hem kadılığa hem de tedrisat faaliyetlerine devam etti. Nihayet Milâdî 1429'a denk düşen Hicrî 833 yılı Rebiulevvel ayının 5'inde bir cuma günü kuşluk vaktinde Şîrâz'daki ayakkabıcılar çarşısında bulunan evinde 82 yaşında olduğu halde Hakk'a yürümüştür.²⁴ Kendi inşa ettiği Dâru'l- Kur'an'a defnedildi. Cenazesine Şîrâz'ın ileri gelenleri, âlimler ve halk büyük bir kalabalık olarak iştirak ettiler. Cenaze namazında bulunamayanların veya bulunupta dokunamayanların, bulunanları ziyaret etmek suretiyle onun manevî hayatından teberruken istimdat edilen büyük âlim İbnü'l-Cezerî'nin ölümüyle, Müslümanlar elbette pek büyük bir değeri kaybetmişlerdir.²⁵

1.7. Eserler:

Hayatını incelerken de gördüğümüz gibi 82 yıllık ömrünü okuyarak, okutarak ve eser yazarak geçirmiş bulunan İbnü'l-Cezerî başta kırâat olmak üzere tecvîd, tefsir, hadis, hadis usûlü, mev'iza, fıkıh, akaid, kelam, siyer, tarih, teracîm, yazışma ve siyaset bilimi, dil ve edebiyat, tıp, astronomi ve tasavvuf gibi çok kıymetli ve çok çeşitli alanlarda kaynak olarak gösterilebilecek eserler telif etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin eserleri için Muhammed Mutî el-Hafız

²³ Altıkulaç, Tayyar, 'İbnü'l-Cezerî,' *DİA*, İstanbul, 1999, XX/ 551-557.

²⁴ Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n -Neşr*, s. 178.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, Muhammed, *Ğayetü'n -Nihâyeti fi Tabakâti'l-Kurra*, Mektebetü'l-Hancî, Mısır, 1933/1302 c. 2, s. 251. ; Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî veTayyibetü'n- Neşr*, s. 178.

87 eseri ihtiva eden bir liste vermiştir. Ali Osman Yüksel'in düzenlediği listede ise 100 kitap ve risale bulunmaktadır.²⁶

Biz burada sadece kırâat ve tecvîd ile alakalı olan eserlerini vermeye yetineceğiz.²⁷

- *el-Beyân fî-Hatt-ı Usmân*
- *el-Beyân li-Müteşâbihi'l-Kur'ân*
- *Beyânü Müteşâbihi'l-Kur'ân bi mâ Nezele'l-MüridÜ fî Zülâlihi Hayrân*
- *Câmiu'l-Esânîd fî'l Kırâât*
- *Dürratü'l-Mudîe*
- *Fedâilü'l- Kur'ân*
- *el-Fevâidu'l-Mücmea fî Zevaidi'l-Kütübi'l- Erbaa*
- *Ğayetü'l Mehâra fî'z-Ziyâdeti ale'l-Aşera (el-Kırâatü'ş-şâze)*
- *Haşiyetü ale'l- İdâhi fî'l-Meânî ve'l-Beyân li'l-Kazvînî*
- *Hidayetü'l-Mehara fî-Tetimmeti Kırââtü'l-Aşera*
- *Hidayetü'l-Mehara fî-Zikri'l -Eimmeti'l-Aşerati'l-Müşteharâ*
- *Ikdu's-Semîn fî Erbeîne Mesâili'l-Muşkile fî'l-Kırâât*
- *İ'ânetü'l -Mehera fî'z-Ziyâdeti ale'l-Aşera(Manzûm)*
- *el-İhtidau ilâ Earifeti'l-Vakfı ve'l-İbtida*
- *el-İ'lâm fî-Ahkâmi'l-İdğâm*
- *İthafu'l-Mehera fî-Tetimmeti'l-Aşera*
- *Kıfayetü'l-Elmeî*
- *el-Mebsût fî'l-Kırâât*
- *el-Mukaddime*
- *Muncidü'l-Mukriîn*
- *Nazmu'l-Hidaye fî Tetimmeti'l-Aşera*
- *en-Neşru fî'l-Kırââtü'l-Aşr*
- *Nihayetü'd-Dirayât fî Esmâi Ricâli'l- Kırâat*

²⁶ Altıkulaç, Tayyar, *a.g.e.* , XX/ 551-557.

²⁷ İbnü'l-Cezerî'nin Eserleri hakkında daha fazla mâlumat için bkz: Altıkulaç, Tayyar 'İbnü'l-Cezerî,' *DİA*, İstanbul, 1999, XX/ 551-557. ; Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n -Neşr*, s.201vd. ; Işık, İsmail, *İbnü'l-Cezerî ve Câmiu'l-Esânîd Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s.47 vd.

- *Risâle fi'l -Vakfi- ale'l-Hemzeti li Hamze ve Hişâm*
- *Şerhu Minhâcil- Kâsîdîn*
- *Tayyibetü'n- Neşr fi'l -Kırââtî'l-Aşr*
- *Tahbîru't-Teysîr fi'l- Kırââtî'l-Aşr*
- *Takrîbu'n-Neşr fi'l-Kırââtî'l -Aşr*
- *et-Takyîd fi'l-Hulfi Beyne's-Şatbiyyeti ve't-Tecvîd*
- *et-Temhîd fi Ilmi't-Tecvîd*
- *et-Tevcîhât âlâ Usuli'l-Kırâât*
- *et-Tizkâr fi Rivayeti Eban b.Yezîd el-Attar*
- *Tuhfetu'l-İhvân fi'l-Hulfi beyne's- Şatbiyyeti ve'l-Unvân*
- *ez-Zarâif fi Resmi'l -Mesahif²⁸*

Birbirinden kıymetli bu eserler içerisinde Ahmet b. Muhammed el-Mağnîsî'nin de şerhini yaptığı *el-Mukaddime* isimli eseri hakkında mâlûmât vermek istiyoruz.

1.8. İbnü'l-Cezerî'nin el-Mukaddime İsimli Eseri:

Müslümanlar arasında daha çok 'Cezerî Tecvîdi' olarak da bilinen bu eserin tam adı 'Manzumetü'l-Mukaddimeti fi mâ Yecibu alâ Kârîi'l-Kur'ân'i en Ya'leme'dir. 107 beyit ve 17 bab'tan oluşan Kur'ân'ın tecvidine ait kısa ve kıymetli manzûm bir eserdir.

İbnü'l-Cezerî kırâat ve tecvîdle alakalı kitaplar yazdıktan sonra ezberlemesi kolay olsun diye muhtasar bir manzûm tecvîd kitabı yazmıştır. *en-Neşr fi'l-Kırââtî'l Aşr*'ı yazdıktan sonra iki manzûm eser telif etti. Birincisi tecvîd hakkında *Mukaddime*, ikincisi kırâat hakkında *Tayyibetü'n-Neşr fi'l- Kırââtî'l- Aşr*'dır.

Mukaddimetü'l-Cezerî diye de bilinen bu değerli eser için Ğanim Kadduri El-Hamed, telif edilen tecvîd eserlerinin en faydalısı, en güzeli sayıldığını ifade eder. Tecvîd talebeleri onu ezberlemeye önem verdiler. Birçok eda ehli ona şerhler yazdı. Müellifin yaşadığı dönemden bugüne kadar tesiri devam etti. Onlarla ifade edilebilecek şerhler yapıldı.²⁹

Eser 107 beyitten oluşmaktadır. Bazı teliflerde ara başlık varken bazılarında yoktur. Öğrenen ve öğretenler için kolaylık olsun diye ara başlıklar sonradan konmuştur.

²⁸ Yüksel, Ali Osman, *a.g.e.*, s. 201.

²⁹ el-Hamed, Ğanim Kaddûrî, Cühüdü'l-İmam-ı İbni'l-Cezerî fi Ilmi't-Tecvîd ve Eseruhâ fi Nesîrâti Haze'l- İlm, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, Bursa, 2018, s. 34.

‘Tecvîd ilminde tanınmaya ve tanıtılmaya en çok lâyık olan eserlerden biri şüphesizki budur. Çünkü Kur’an talebeleri Süleyman el-Cemzûrî (ö.1198/1784)’nin *Tuhfetu’l-Etfâli ve’l-Ğilmân* isimli eserini ezberledikten sonra İbnü’l-Cezerî’nin bu eserine yükselirler. Bunu da ezberledikten sonra ancak Kur’ân’ı tecvîd üzere okuyabilirler.’³⁰

Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *Mukaddime*’nin h.800’de Bursa’da telif edildiğini zikreder. Ona göre 799 Rebiülevvel ayında *en-Neşr*’i yazmaya başlayan İbnü’l-Cezerî Zilhicce ayında eserini ikmâl etmiştir. H. 800’de Muharrem ayında da *Mukaddime* okunmuştur.³¹

Ğanim Kaddûrî el-Hamed beyitler arasındaki bazı konu başlıkları (bablar) hakkında ihtilaf olduğunu fakat aşağıdakiler hakkında ihtilaf olmadığı görüşündedir.³²

Beyit Aralığı	Konu	Adet
1-8	Musannıf’ın Mukaddimesi	1
9-19	Harflerin Mahreçleri	2
20-26	Harflerin Sıfatları	3
27-33	Tecvîdi Bilmek	4
34-40	Terkîk (İnce okunacak harfler)	5
41-43	’Ra’ Harfinin Hükümleri	6
44-49	Tefhîm (Kalın okunacak harfler)	7
50-51	İdgâm ve Hükümleri	8
52-61	‘Dâd’ ve ‘Zâ’ Babı	9
62-68	Sâkin ve Şeddeli ‘Nûn’ ve ‘Mîm’ Babı	10
69-72	Med Hükümleri	11
73-78	Vakf ve İbtida	12
79-92	Yazıda Bitişik ve Ayrı Yazılanlar Babı	13
93-99	Te’nîs ‘Hâ’ları Babı	14
100-103	Vasl Hemzesi	15
104-105	Kelime Sonunda Vakf	16
106-107	Mukaddime’nin Sonu	17

³⁰ Yüksel, Ali Osman, *a.g.e.*, s. 213.

³¹ el-Hamed, Ğanim Kaddûrî, *a.g.e.*, s. 11.

³² el-Hamed, Ğanim Kadduri, *a.g.e.*, s. 10 vd.

Her dönemde pek çok öğrenci tarafından ezberlenen ve çeşitli kütüphanelerde yüzlerce nüshası bulunan eserin baskıları da yapılmıştır. İstanbul, ts. İbrahim Efendi Matbaası, h.1280 (Mağnîsî'nin Türkçe tercüme şerhi ve diğer bazı risalelerle birlikte, s.150-156), 1299,1310; İzmir 1301; Kâhire 1302, 1304, 1306, 1307, 1310, 1319 (Şâtîbî'nin *Hırzu'l-Emânî ve Akîletü Etrabi'l-Kasâid fi Esne'l-Makâsid*'i kendisinin *Tayyibetü'n-Neşr* ve *ed-Dürre*'si ve Muhammed Mütevellî el-Mısrî'nin *el-Vücühul-Müsfire*'sı ile birlikte, s. 68-82; 1371/1952 Şehabeddîn el-Beykûnî ve Muhammed b. Ali es-Sabbah'ın hadis ıstılahlarına dair manzumeleriyle birlikte, s.10-15; Tahran 1316; Delhi 1888; Cidde 1415/1995 gibi pek çok baskıları yapılmıştır.

Çeşitli kütüphanelerde yüzlerce yazma nüshası bulunan eser üzerinde 15.yy'dan itibaren çeşitli şerh, hâşiye ve ihtisâr çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan kaynaklarda gördüklerimiz şunlardır:

- ✓ *Havâşî'l-Müfhehime fi Şerhi'l-Mukaddime*, İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed (h.859'da hayatta idi) tarafından h.806/1403'de Edirne'de yazılmış ve 1309/1891'de de Meymûniyye Matbaasında tab olunmuştur. İşte bu şerh üzerine Zekeriyâ el-Ensârî tarafından bir hâşiye yazılmış; ayrıca bu eser, Hasan b. Müslim el-Âmilî tarafından da *Muhtasarü Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezerîyye* adıyla ihtisâr edilmiştir. Bu muhtasar'ın bir yazması, Süleymaniye Kütüphanesi Serez kısmı no.50'dedir. Tayyar Altıkulaç Kahire 1309'da ki baskısında bu eserin h.806 (13 Mart 1404) 1 Ramazan'da Lârende'de (Karaman) tamamlandığını kaydeder.
- ✓ *Havâşşî'l-Ezheriyye fi Halli Elfâzi'l-Mukaddimetü'l-Cezerîyye*, Zeynüddîn Halid b. Abdillâh el-Ezherî (ö.905/1499)
- ✓ *et-Tırazatü'l-Muallimetü fi Şerhi'l-Mukaddimetü*, Abdüddâim el-Ezherî (ö.870) tarafından yazılmıştır. Çok kez basılmıştır. *ed-Dürretü'l-Manzûmetü li Şerhi'l-Mukaddime*, aynı müellifin başka bir şerhidir.
- ✓ *ed-Dekâiku'l-Muhkemetü fi Şerhi'l-Mukaddime*, Şeyhülislâm Zekeriyâ el-Ensârî (ö.926-1520) tarafından yazılmış olup, Ali el-Kârî'nin(ö.1014/1606) *el-Minehü'l-Fikriyyetü âlâ Metni'l-Cezerîyye*'si kenarında basılmıştır. (Kahire 1302, 1308, 1367) Daha sonra Nesîb, Neşâvî'nin tahkikiyle neşredilmiştir.(Dimeşk h.1400/1980m.) Bu eser en son, Cidde Cemi'yyeü'l-Kur'ânî'l-Kerîm tarafından ve İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi'nin ilgisi ve Muhammed Ğayyas'ın *Talikâtı*, Ebu'l-Hasen Muhyiddîn el-Kurdî'nin *Tesbihat*'ı ile de tarihsiz olarak Cidde'de neşrolunmuştur.

- ✓ *el-İkdu (el-Le 'âliu 's-Seniyye) fî-Şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezerîyye*, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî (ö.923/1517)
- ✓ *Şerhu 'l-Mukaddimeti 'l-Cezerîyye*, Isamuddîn Ahmed b. Mustafa Taşköprüzâde (ö.968)
- ✓ *El-Fevâidü 'l-Celiyyetü ale 'l-Manzûmeti 'l-Cezerîyye*, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. Nasrûddîn et-Tarabûlsî ed-Dîmeşkî (ö.1032) el-Esedü'l-Vataniyye kütüphanesinde 6506 no.'da bir nüshası vardır.
- ✓ *Tuhfetü 'l-Mürîd li-Mukaddimeti 't-Tecvîd*, Burhaneddîn İbrahim b. Abdirrahmân b. Ahmed el-Ensârî(ö.893) Ezher Kütüphanesi'nde nüshası vardır.
- ✓ *en-Nuketü 'l-Hisânü âlâ Şerhi Şeyhilislâm li-Mukaddimeti Tecvîdi 'l-Kur'ân*, Ebu'n-Nasr Abdurrahman b. Muhammed en-Nahravî el-Mısırî. Mısırda basılmıştır, müellif bu şerhi Zekeriyya el-Ensârî'nin eseri üzerine diğer şerhlerden istifade ederek telif etmiştir.
- ✓ *Dürûsün Mühimmetün Şerhu 'd-Dekâiku 'l-Muhkemeti fî Şerhi Mukaddimeti 'l-Cezerîyye*, Ebu'l-Ferec tarafından telif edilmiştir. Bu eserde matbuudur, müellif eserini Zekeriyya el-Ensârî'nin şerhi üzerine şerh etmiştir.
- ✓ Muhammed b. Ahmed Sufzâde (ö.h.1024), kitap ismi zikredilmemiştir.
- ✓ *Tercümetü 'l-Müstefîd li Me'ânî Mukaddimeti 't-Tecvîd*, Muhammed b. Ömer b. Mübarek el-Hadramî (ö.930) Bu eser Hindistan'da Berambûr Kütüphanesi'nde istinsah edilmiştir.
- ✓ *Şerhu 'd-Dülcî*, Şemdüddîn Muhammed b. Muhammed ed-Dülcî(ö.947)
- ✓ Muhammed b. Ömer Kurt Efendi (ö.996) Kitap ismi zikredilmemiştir, Türkçe bir şerhtir.
- ✓ *el-Fevâidü 's -Seriyyetü fî Şerhi 'l- Mukaddimeti 'l-Cezeriyyeti*, Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf el-Halebî (ö.971) (İbnü'l-Hanbelî)
- ✓ *el-Fevâidü 'l-Mes'ûdiyyetü fî Halli Elfâzıl-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Ömer b. İbrâhîm b. Ali b. El Mes'ûdi'l- Mukrii'ş-Şâfi ed-Dîmeşkî. Eser Matbudur.
- ✓ *el-Cevâhiru 'l-Mudiyyetü ale 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*, Ebu'l-Fütûh Seyfüddîn b. Atailâh el Vefâiyyi'l-Fedâliyyi'l-Basîr (ö.1020)
Hasan b. Ali b. Ahmed b. Abdillâh el-Mintavi'ş-Şâfi (ö.1170), Mukaddime üzerine bir hâşiye telif etmiştir. Eser, Esedü'l-Vataniyye Kütüphanesi'nde 10517 no.'da nüshası bulunmaktadır.

- ✓ *el-Fevaidü'l-Muharraratü fi Şerhi'l-Mukaddime*, Muhammed b. Kemâliddîn el-Medenî. Eser matbuudur. El-Esedü'l-Vataniyye Kütüphanesi'nde 10847 no'lu kayıta bulunmaktadır.
- ✓ *ed-Dürretü'l-Manzûmetü'l-Behiyyetü fi Halli Elfâzı'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Mansur b. İsa b. Gâzî el-Ensârî (1084'de sağ idi)
- ✓ Ahmed b.Yahya es-Sûsî, kitap ismi belirtilmemiştir. Tunus'da Daru'l-Kütübi'l-Vataniyye'de nüshası vardır.
- ✓ *et-Talîkâtü'l-Vefyetü âlâ Metni'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Beşîr el-Ğazzevî (ö.1305). Bağdatta nüshası bulunmaktadır.
- ✓ *el-Fevâidü'l-Müfhimetü fi-Şerhi'l-Cezeriyyeti'l-Mukaddime*, Muhammed b. Ali Yâlûşeti's-Şerîf (ö.1314) Tunus'da matbuudur.
- ✓ *el-Minehü'l-İlahiyyetü Şerhu Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Ebu Abdurrahmân Hanî b. Muhammed el-Kâdî
- ✓ *er-Ravdatü'n-Nediyyetü Şerhu Metni'l-Cezeriyye*, Mahmûd Muhammed Abdu'l-Münimu'l-Akd. Bu eser matbuudur ve Mansûr Ahmed tarafından şerh edilmiştir.
- ✓ *Şerhu'l-Cezeriyye*, Ahmed b. İsmâîl el-Kevrânî (ö.813)
- ✓ *Şerhun ale'l-Mukadimeti'l-Cezeriyye*, el-Kenbûvî (h.897'de hayatta idi)
- ✓ *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Ömer el-Müstekâvî (ö.977)
- ✓ Muhammed b. Bedriddîn el-Münşî (ö.1001) Eser ismi belirtilmemiştir.
- ✓ *el-Minehü'l-Fikriyyetü alâ Metni'l-Cezeriyye*, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî (ö.1014)
- ✓ *Şerhu'l-Cezeriyye*, Abdurrahman b. Ali el-Emâsî (ö.1036)
- ✓ *El-Hediyyetü'n-Nebeviyyetü fi-Şerhi'l-Cezeriyye*, Muhammed Hicâzîzâde el-Mekkî (1072'de sağ idi)
- ✓ *ed-Dürretü's-Seniyyetü fi-Halli Elfâzıl-Cezeriyye*, Abdulcelîl b. Muhammed b. Abdilhâdî (ö.1087)
- ✓ *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Hasan b. Ali el-Ğuvvî (ö.1176)
- ✓ *el-Fevâidü't-Tecvîdiyyetü fi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Abdurrezzâk b. Ali b. İbrâhim Musa
- ✓ *Fethu Rabbi'l-Beriyyeti Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Safvet Mahmûd Sâlim
- ✓ *el-Cevâhiru's-Seniyyetü alâ Elfâzıl-Cezeriyye*, İsmâîl el-Husârî el-Hamevî el-Kavsânî (1090'da hayatta idi)
- ✓ *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, İbrâhim el-Hâfız el-Mukrî

- ✓ *Vücûhu'l-Merâm fi Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, İmamzâde İsmail Nâzîf el-Huseyn
- ✓ *en-Nuketü'l-Leevdaiyye fi Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Ali Eş-Şabramallîsî (1087/1676) tarafından yazılmış olup Süleymaniye Kütüphanesi Fatih kısmı 113 ve Vakf-ı İbrâhîm kısmı 6; Köprülü Kütüphanesi 315/2'de birer nüsha mevcuttur.
- ✓ *ed-Dürri'l-Meknûn fi Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Huseyn b. Ahmed es-Sîrâzî (ö.1000/1591) tarafından yazılmış olup bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Kasâdecizâde kısmı no. 8'de bulunmaktadır.
- ✓ *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Abdulfettah b. Abdulğani
- ✓ *el-Fevâidü'l-Mekkiyyetü fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed. b. Muhammed Hicâzî el-Vâiz (ö.1035)
- ✓ *Hallu'l-Cezeriyyeti*, Abdilhâk b.Seyfiddîn ed-Dehlevî (ö.1052)
- ✓ *Şerhu'l-Cezeriyye*, Ömer b. İbrâhîm ed-Dimeşkî
- ✓ *el-Fevâidü's-Senhûriyyetü fi Şerhi'l-Cezeriyye*, Ali b. Hasan es-Senhûrî
- ✓ *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Halil b. Osman eş-Şeklâvî
- ✓ *Kıfayetü'l-Mürîd li Mukaddimeti't-Tecvîd*, Halil b. Bedrüddîn el-Kennâvî
- ✓ *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Muhammed er-Râdî
- ✓ *el-Hediyyetü fi Şerhi'l-Cezeriyye*, Muhammed Mustafa b. Musa
- ✓ *Şerhu'l-Cezeriyye*, Muhammed b. Selâm el-Vâiz
- ✓ *el-Fevâidü't-Tecvîd fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyyeti*, Abdurrezzak b. Ali b. Mûsa. Üslûbu ve anlaşılması kolay bir eserdir. Önemli tembihleri içermektedir ve matbudur.
- ✓ *Hâşiyetü ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Abdilhâk b. Seyfiddîn ed-Dehlevî (ö.1053)
- ✓ *Vesiletü'l-Mürîd li Beyâni't-Tecvîd*, Abdulmutî b. Sâlim eş-Şimlâvî (ö.1127)
- ✓ *Talîkatü ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Abdullah b.Hüseyn es-Süveydî (ö.1174)
- ✓ *Havâşî alâ Bab-i Mahârici'l-Hurûf mine'l-Mukaddimeti fi mâ Yecibu ale'l-Kâri en-Ya'leme*, Rıdvan b. Muhammed el-Mahallâtî (ö.1311)

Müellifi Mechul Olan Eserler:

- ✓ *Şerhu Metni'l-Cezeryyeti fi't-Tecvîd*
- ✓ *Şerhu Metni'l-Cezeryyeti fi'l-Kırâat*
- ✓ *el-Kavâidü'l-Muhkemetü fi Şerhi'l-Mukaddimeti*

✓ *en-Nübzetü'l-Mütemmimetü li Şerhi'l-Mukaddimeti*³³

Kaynaklarda görebildiğimiz *Mukaddime* üzerine yapılan şerh, hâşiye ve diğer çalışmalar bunlardır. Bu değerli eser üzerinde elbette başka çalışmalarda bulunabilir. Telif edildiği günden beri ulemânın ilgi ve alakasının devam etmesi, bu kadar çalışma yapılmış olması bu eserin kıymetini ortaya koyması bakımından yeterlidir.

³³ Bu eserler için bkz; el-Fedâlî el-Mısırî, Seyfüddîn b. Atailâh, *el-Cevahiru'l-Mudiyyetü ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeryye*, thk. Azze binti Hâşim Muaynî, Birinci Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2005/1425, s. 45 vd. ; el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b.Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeryye*, thk. Üsâme Atayâ, tsh, Ahmed Şükri, Daru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, Dimeşk-Suriye, ts. , s. 21 vd. ; İbnü'l- Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ali b.Yusuf *Manzumetü'l-Mukaddimeti fi mâ Yecibu alâ Kari'i'l -Kur'âni en-Ya'leme*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Dördüncü Baskı, Dâru Nûri'l-Mektabat, Cidde-Suudi Arabistan, 2006/1427, s. 2. ; Yüksel, Ali Osman, a.g.e. , s. 214 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED B. MUHAMMED EL MAĞNÎSÎ (Ö.1000/1592)

2.1. Hayatı:

Adı Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî/Mağnisavî olan *Terceme-i-Cezerî* müellifinin hayatı hakkında yazdığı eserler başta olmak üzere tabakat kitapları ve Manisa tarihi ve müellifleri hakkında yazılmış eserleri taramamıza rağmen yeterli bilgiye sahip olmadık.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, “*Osmanlı Müellifleri*” isimli kitabında Mağnîsî için şu bilgileri vermektedir: ‘Ahmed b.Muhammed el-Mağnîsî; fazilet sahiplerinden bir zât olup Manisalıdır. Kırâat ilminde meşhur olan *Kaside-i Şatıbyye*’yi Türkçe, Kelam ilminden *Kaside-i Numaniyye*’yi Arapça, *Fıkh-ı Ekber*’i Arapça şerh etmiştir. *Fıkh-ı Ekber* şerhinin tarihi h.989’dur. Başka eserleri de olduğunu anlaşılmaktadır. H.1000’de vefat etmiştir.³⁴

Mağnîsî eserlerinde ‘Ebu’l- Munteha’ künyesini kullanmaktadır. *Fıkh-ı Ekber*’in şerhi olan eseri, *Ebu’l-Munteha Şerhi* diye meşhurdur.

2.2. Eserleri:

2.2.1. Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber:

Selef ulemasından Ehli Sünnet ilm-i kelimasına doğru ilk adım atan zâtın İmam-ı A’zâm Ebu Hanife (ö.150/767) olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü O’nun ‘Fıkh-ı Ekber’ diye isimlendirdiği Akaid dair risaleleri ehl-i bid’at ile yaptığı münazaralar, fıkhıta olduğu gibi akla rol verici bir karakter taşır. Hatta bazıları Mâturîdiyye fırkasının asıl kurucusu olarak Ebu Hanife’yi gösterirler.³⁵

Ehl-i Sünnet’in hem Akaid hem de fıkh ilminin oluşmasına büyük katkılarda bulunan Ebu Hanîfe, Akaidi konu edinen ilme ‘el-Fıkh fi’d-Dîn’ ve ‘el-Fıkhı’l-Ekber’ adlarını vermiştir. Kendisine bu konuda çeşitli eserler atfedilmiş olup bunlardan *el-Fıkhı’l-Ekber* adıyla şöhret bulan risalesi iki ayrı rivâyetten oluşmaktadır. Bu rivayetlerden biri talebelerinden Ebu Mûtfî el-Belhî diğeri ise oğlu Hammâd b. Ebu Hanîfe yoluyla gelmiştir. Birinci rivayet sonradan ‘el-Fıkhı’l-Ebsat’, ikinci rivayet ise ‘el-Fıkhı’l-Ekber’ olarak tanınmıştır.

³⁴ Bursalı, Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, c. 1, s. 245 vd.

³⁵ Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, 5. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 57.

el-Fıkhu'l-Ekber'in Ebu Mûtî el-Belhi'ye dayanan rivayeti, Ebu Hanîfe'nin kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan oluşur. Soruların bir kısmı 'dedim, sordum' şeklinde doğrudan Ebu Mûtî tarafından, bir kısmı 'eğer denilirse, eğer sorulursa' şeklinde meçhul sigâsıyla, bazanda soru hafzedilerek sadece İmam-ı Azam'ın cevabına yer verilmektedir. Risale'nin muhtevasını oluşturan sorular şu ana konular etrafında yoğunlaşmaktadır: Fıkhnın tanımı, İman'ın mahiyeti, Allah'ın sıfatları, kader, emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker'in nasıl olacağı, büyük günah işlemenin hükmü ve tekfir meselesi, fetret ehli, kabir azabı, cennet ve cehennem ebediyyeti, Ashab'ın faziletçe sıralanışı.

Hammâd rivayetiyle gelen *el-Fıkhu'l-Ekber'de* işlenen ana konular ise risalede ele alınış sırasına göre şunlardır: İman esasları, Allah'ın birliği, zâtî, fiili ve haberi sıfatlar, halku'l-Kur'an, kaza ve kader, fitrat konusu, halk ve kesb kavramları, peygamberler ve Hz.Muhammed (sav), ashab'ın faziletçe sıralanması, mürtekb-i kebîre ve Mürcie'nin bazı görüşlerinin reddî, tekfir bahsi, mestler üzerine meshetme, terâvih namazı, itaatkar veya günahkar mü'minin arkasında namazın kılınıp kılınamayacağı, mucize, kerâmet ve istidrâc, ru'yetullah meselesi, iman mahiyeti, Allah'ın zatının hakikatinin bilinip bilinemeyeceği, şefaât, mîzan, havz konuları, kıyamet gününde hasımlar arasında kısas, cennet ve cehennem, Münker ve Nekir'in sorgulaması, kabirde ruhun cesede iâdesi, kabir azabı, Allah'ın bazı isim ve sıfatları'nın Farsça (Arapça'dan başka bir dille) söylenip söylenemeyeceği, Allah'a nispet edilen kurb ve bu'dun anlamları, Kur'an ayetleri arasında fazilet bakımından farklılığın bulunup bulunmadığı, Esmâ-i Hüsnâ, Hz.Peygamber'in ebeveyni ve kısaca fetret meselesi, Rasul-i Ekrem'in çocukları, itikâdî bir mesele ile karşılaşan bir kimsenin yapması gerekli olan şeyler, mîrâc ve kıyamet alametleri.

Havâric, Kaderiyye ve Mürcie gibi dönemin bazı itikâdî fırkaları tarafından savunulan ve selef inancına aykırı düşen görüşleri reddetmek, ümmete doğru olan akıdeyi anlatmak amacıyla kaleme alındığı anlaşılan Hammâd rivayetinde, Ebu Mûtî rivayetinde yer alan konular yanında başka akaîd konularına da temas edilmektedir.

Hammâd rivayetinde İslâm akaidinin belli başlı meselelerinin ele alındığı, tekrarların bulunmadığı bu risalenin daha sistematik bir görünüm arz ettiği, ancak konuların ayrıntılı biçimde tartışılmadığı, naklî delillere fazla yer verilmediği görülmektedir. Bundan dolayı söz konusu nüshanın Ebu Hanifeye nisbeti daha zayıf görülmektedir. Ancak Hammâd rivayeti konulara selef metodundan çok cedelci ve reddiyeci bir üslupla yaklaşmanın ilk örneğini teşkil etmesi, ehli sünnet inancını ilgilendiren hemen bütün konuları ihtiva etmesi bakımından

önemli kabul edilmiş, daha çok meşhur olmuş, üzerinde istinsah, neşr, şerh, tercüme ve manzum hale getirme gibi birçok çalışma yapılmıştır.

Ebu Mûfî el-Belhî rivayetinin İstanbul kütüphanelerinde ki muhtelif nüshalarından başka Kahire kütüphanelerinde de nüshaları bulunmaktadır.

Hammâd b. Ebu Hanîfe rivayetiyle gelen *el-Fıkhu'l-Ekber*'in de Türkiye ve Türkiye dışında birçok nüshası bulunmaktadır.

Eserin bazı şerhleri şunlardır:

1. Ali el- Kârî, *Minehü'r-Ravzi'l-Ezher fî Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber, el-Fıkhu'l-Ekber*'in çok tanınan şerhlerinden birisi olup Yunus Vehbi Yavuz tarafından Türkçeye çevirilmiştir. (*Fıkıh-ı Ekber Aliyyü'l-Kârî Şerhi*, İstanbul,1979)

2. Beyâzîzâde Ahmed Efendi, Ebu Hanife'nin akaid risalelerini kelâm kitaplarındaki konu tertibine göre *el-Usûlu'l-Munife li'l-Îmâm Ebî Hanîfe* başlığı altında bir araya getirmiş, daha sonra bunları *İşârâtu'l-Merâm min İbarâti'l- Îmâm* adıyla şerh etmiştir.

3.Ebu'l-Müntehâ el-Mağnisavî, *Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber* (İstanbul, 1307; Kazan 1896; Haydarâbad, 1321) 930 (1523) yılında tamamlanan bu şerh Osmanlı dünyasında çok tanınmıştır. Sâbit Ünal eseri *Fıkıh-ı Ekber ve İzâhı* adıyla Türkçeye çevirmiştir.(Ankara 1956,1985) Şerhin Ahmet Karadut tarafından gerçekleştirilen bir başka neşri ve Türkçe tercümesi de bulunmaktadır. (Ankara 1982)

Hammâd rivayetiyle gelen *el-Fıkhu'l-Ekber*'in bunlardan başka bibliyografik kaynaklarda adları geçen bir kısmının kütüphanelerde nüshaları tesbit edilebilen bazı şerhleri de bulunmaktadır.³⁶

Mağnîsî'nin *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*'i yazma eserler arşivi A488/4 Türk Dil Kurumu el yazması ve nadide eserler veritabanında kayıtlı nüshası bulunmaktadır. Bu eseri Ali b.Beşîr istinsah etmiştir.

Yine *Şerhu'l-Fıkhu'l-Ekber*, İstanbul Matbaai Âmire, 1302/1884(Ferit Ragıp Tuncer Arşiv ve Dökümantasyon Kütüphanesi) 2508 demirbaşta kayıtlı bir nüshası daha bulunmaktadır.

³⁶ Gölçük, Şerafettin ve Bebek, Adil, 'el-Fıkhu'l-Ekber',DİA, 1995, İstanbul, c. 2, s. 544 vd.

2.2.2. Izhâru'l-Meânî fî Şerhi Hırzi'l-Emânî:

Bu eser Kasım b. Firrûh eş-Şâtıbî (ö.590/1194)'nin *Hırzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* isimli kırâat ilmine dair 1173 beyitlik kasidesinin şerhidir.

Şâtıbî'nin bu eserini, asrındaki kırâat âlimleri, kırâatleri nakil hususunda onu kaynak eser olarak kabul ettiler. Kırâat ilmi ile meşgul olanlar bu kasidenin ezberlenmesine ve bilinmesine öncelik verirlerdi. Bu kaside kırâat ilmi ile ilgili ince ve gizli işaretleri ve insanı hayran bırakan rumuzları ihtiva etmektedir. Bu üslupta daha önce bir kaside yazılmamıştır.

Şâtıbî'nin bu eseri, Ebu Amr ed-Dânî (ö.444/1052)'nin *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb*'nin manzûm şeklidir.³⁷ Her imama ve râvisine 'ebced' hesabına göre bir remz vermek suretiyle hazırlanmış olan bu eser, kırâat ilminde âdeti bir çığır açmıştır. Kendisinden sonra bu kitap üzerine yazılmış olan yüzlerce şerh de O'nun İslâm alemindeki önemini göstermeye yeter sanırız.³⁸

Müellifine nisbetle *Eş-Şatıbiyye* diye şöhret bulan ve *Kaside-i Lâmiyye* diye de anılan bu eser, Ebu'l-Hasan İbn. Galbûn'un *et-Tezkira fi'l-Kırââti's-Semân*'ı, Ebu'l-Feth Fâris b.Ahmed el-Hemsî'nin *el-Menşe' fi'l-Kırââti's-Semân*'ı, Mehdevî'nin *el-Hidâye ilâ Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a*'sı, Sibeveyh'in *el-Kitab*'ı (99, 175, 370, 1133, 1143. Beyitler) kasidenin diğer kaynaklarını oluşturur. Şâtıbî kaside de Kutrub ile Yahya b. Ziyâd, el-Ferrâ ve Salih b. İshaK el-Cermî (1144.beyit) gibi nahivcilerin görüşlerinden de yararlanmıştır. Müellif, eserinin kırâat ilmini öğrenmek isteyenlerin beklentilerine cevap verecek nitelikte olduğunu belirtmiş onların bütün gayretleriyle bu manzumeye yönelmelerini istemiştir.³⁹

İbnü'l-Cezerî, kırâati seb' konusunda kaynak eserlerden biri olan ve öğretimde yaygın biçimde kullanılan manzumeyi ancak uzman kişilerin takdir edebileceğini ve belağatçıların kusur bulmaktan âciz kaldıkları bir kaside olduğunu belirtir. (*Ğayetü'n-Nihaye*, c. 2, s. 22) Eş-Şâtıbiyye yazıldığı günden günümüze kadar üzerinde en fazla çalışma yapılan metinlerden biri olma özelliğini korumaktadır.⁴⁰

Mağnîsî kırâat ilminde kaynak kitaplardan olan *eş-Şatıbiyye*'yi şerh etmiştir. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa kısmında 000019 koleksiyon numarasıyla kayıtlı

³⁷ Çetin, Abdurrahman, 'Şâtıbî Kasım b. Firrûh', *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, s. 376 vd.

³⁸ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlu ve Kırâati*, 4. Baskı, İFAV, İstanbul, 2012, s. 273.

³⁹ Çollak, Fatih, 'eş-Şâtıbiyye', *DİA*, İstanbul, 2010, c. 38, s. 377 vd.

⁴⁰ Çollak, Fatih, a.g.e. , s. 377 vd.

bulunmaktadır. Yazma eser olan bu kitap h. 977'de kaleme alındığı anlaşılmaktadır. 95 varaktır.

2.2.3. El-Kasîdetü'n-Nûniyye:

Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri* eserinde beyan ettiğine göre Mağnîsî kelimine dair *Kaside-i Nûniyye*'yi de şerh etmiştir.⁴¹

Osmanlı âlimi Hızır Bey'in (ö.863/1459) *Cevahiru'l-Akâid* olarak da adlandırılan kasidesi 105 beyitten ibaret olup her beytinde bir kelim meselesi veciz bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır. Fatih Sultan Mehmed'e takdim edilen eser 'tam basît' vezninde kaleme alınmış, müstef'ilün/fâilün vezninin tekrarı ile 8 tef'ile'den oluşmuştur. Vezin ve kâfiyelerinde göze çarpan bazı değişiklikleri dikkate alan *el-Kasidetü'n-Nûniyye* şarihlerinden Büyük Hâfız Muhammed b. Hasan, Manzume'nin aruz vezinlerine uymadığını ve edebi bakımından başarısız olduğunu ileri sürmüş, eserin diğer bir şarihi olan Uryâni Osman Efendi ise Büyük Hâfız'ı eleştirerek kaside'nin kurallara uygun edebi bir metin olduğunu söylemiştir. *eş-Şekâiku'n-Nû'maniyye* ve *Keşfu'z-Zünûn*'da nakledildiğine göre Hızır Bey iki *Kaside-i Nûniyye* yazmıştır. Bunlardan biri akaidle ilgilidir, diğeri ise *Ucâletü Leylen ev Leyleteyn* diye adlandırılan kasidedir. İstanbul kütüphanelerinde 60 civarında yazma nüshası bulunan *el-Kasidetü'n-Nûniyye* ilk defa 1258 /1842 yılında İstanbul'da basılmış ve çeşitli alimler tarafından tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Eseri Türkçe'ye çevirenler arasında İsmail Müfid Efendi ve Prizenli Şem'i gibi şahsiyetler yer almaktadır.

Hızır Bey *el-Kasidetü'n-Nûniyye*'de ele aldığı kelim meselelerini şekillendirirken Ebu Hanife'nin başta *Fıkhu'l-Ekber*'i olmak üzere akideye dair risalelerinden ve Nesefi'nin *Akaid*'inden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Risalede herkesin bilmesi gereken sahih akideler ve bunların dayandığı deliller, özlü ifadelerle ehli sünnet ekolünün Maturidiyye kolu anlayışı doğrultusunda ortaya konulmuştur. *el-Kasidetü'n-Nûniyye* özgün bir metin niteliği taşıması, önemli bilgiler içermesi yanında sanatkârane bir anlatıma sahip olmasıyla da ilgi görmüştür. Kaside üzerine yapılan tercüme ve şerhlerin çokluğu ona gösterilen itibarı ortaya koymakta ve yaygın bir şekilde kabul gördüğünü kanıtlamaktadır.⁴²

⁴¹ Bursalı, Mehmet Tahir Efendi, a.g.e. , s. 245 vd.

⁴² Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, 'el-Kasidetü'n-Nûniyye', *DİA*, İstanbul, c. 24, s. 571 vd.

Hızır Bey'in akaidle ilgili bu kıymetli eserini Arapça olarak şerh ettiğini, Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinden öğrendiğimiz Mağnîsî'nin bu şerhinin kaydını kütüphanelerde ve yazma eserler veri tabanında bulamadık.

2.2.4. Şerhu'l-Maksûd:

el-Maksûd isimli eserin müellifi bilinmemektedir. Birgivî eserin İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye ait olduğunu söylüyorsa da kaynaklarda bu görüşü teyit eden bir kayda rastlanmamıştır. Kitapta önce sarf ilminin önemine işaret edilmiştir, daha sonra da sarf konuları işlenmiştir.

el-Maksûd'a birçok şerh yazılmıştır. (*Keşfu'z-Zünûn*, c. 2, s.1807) Bunlardan Birgivî'nin *İm'ânu'l-Enzâr ale'l-Maksûd*'u (Bulak, 1244; İstanbul, 1293), Ömer b. Asker el-Hamevî'nin şerhiyle (el-Matbaatü'l-Meymeniyye,1306) müellifi meçhul *el-Matlûb bi Şerhi'l-Maksûd* (el-Matbaatu'l-Vehbiyye,1293; el-Matbaatu'l-Meymeniyye, 1310; İstanbul, 1324, 1331) ve Îsâ (Efendi) Es-Sîrevî'ni *Ruhu's-Şürûh*'u sayılabilir. Eser Manisa'lı Ahmed. b. Muhammed tarafından Türkçe olarak şerh edilmiştir. Hocazade Ahmed kitaba bazı ilaveler yapmış ve bu çalışma '*İlaveli Maksûd*' adıyla basılarak dönemin okullarında okutulmuştur.⁴³

Mağnîsî'nin el-Maksûd isimli kitabı Türkçe olarak şerh ettiği ve *Maksûd Tercemesi* adını verdiği bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Kısmı 000944 no'lu koleksiyonda el yazma eser olarak kayıtlıdır. Eserin tarihi mevcut değildir, 166 varaktan ibarettir.

Mağnîsî'nin bu şerhi, yazma eser olarak yine Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizâde koleksiyonu 000634'te de bulunmaktadır. Bu yazma eser 1037'de yazılmış olup 31-87 varaktır.

Yine Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu 002573'te bir başka yazma nüshası mevcuttur. Eser 8-50 varaktır.

2.2.5. Risâle fi'z-Zâd ve'd-Dâd:

Mağnîsî'nin bu eseri dâd harfinin okunuşu hakkındadır. Eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde 297.18 demirbaş numarası ile kayıtlı olup 123-130 varaklık küçük bir risaledir.

⁴³ Demirayak, Kenan, 'el-Maksûd,' *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, s. 453.

2.2.6. Terceme-i-Cezerî:

Mağnîsî'nin bu eseri çalışmamızın ana konusu olduğundan üçüncü bölümde bu eser hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Mağnîsînin *Terceme-i Cezerî* isimli eserinin tecvid literatüründeki yerini değerlendirmeye geçmeden önce tecvid ilmini kısaca tanıtır ve bu ilimde öne çıkan birkaç eseri özetle tanıtmayı uygun bulduk.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TERCEME-İ-CEZERÎ İSİMLİ ESERİN

TECVÎD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

3.1. Tecvîd:

Ahmed b. Muhammed Mağnîsî'nin *Terceme-î Cezerî* isimli eserini literatüründeki tecvîd yerini değerlendirmeye geçmeden önce tecvîd'in tanımı, konusu, gayesi, hükmü gibi bu ilmi kısaca tanıtaçak bir bilgi vermeyi sonrada tarihi süreçte öne çıkan taçvîd kitaplarından bir kaçanesini tanıtmaya çalışacağız.

Sözlükte; 'birşeyi güzel ve sağlam yapmak, onu süslemek' anlamındaki tecvîd kelimesi için, 'ifrat ve tefride kaçmadan sıfatlarına uygun şekilde harflerin mahreçlerinden çıkarmak,' 'Kur'an harflerinin mahreç ve sıfatlarının konu edildiği ilim', 'Kur'ân-ı Kerim'in mahreç ve sıfatlarına riayet edip vakf, vasl, sekte vb. tilâvet kurallarına uyararak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilim' gibi tanımlar yapılmıştır. Tecvîd nazarî bilgilere dayanmakla birlikte pratik ve sanat yönü önplana çıkar. Nitekim Birgivî tecvidi tarif ederken harflerin mahreç ve sıfatlarını hakkıyla telaffuz etme melekesinden söz etmiş, *Keşfü'z-Zünûn*'da tecvîd musikiye benzetilip sadece bilginin yeterli sayılmadığı ve üzerinde alıştırmalar yapılarak kazanılacak bir meleke olduğu ifade edilmiş, tecvidin ameli yönünün ehlerinden (fem-i muhsin) öğrenilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.⁴⁴ Kur'ân-ı Kerim'de tecvîd kelimesi bulunmamasıyla birlikte 'Kur'ân'ı yavaş yavaş, tane tane, düşünerek okuma' anlamında 'tertîl' kelimesi geçmektedir.⁴⁵

İbnü'l-Cezerî tecvidi şöyle tarif eder:⁴⁶

وهو اعطاء الحروف حقها   من كل صفة ومستحقها

O (Tevîd), her harfin hakkını ve müstehakkını sıfatları yönünden yerine getirmektir. *حقها*'dan maksat harflerin sıfat-ı lâzimleri, *مستحقها*'dan maksat da sıfat-ı arızalardır.⁴⁷

⁴⁴ Çetin, Abdurrahman, 'Tevîd,' *DİA*, İstanbul, 2011, s. 253 vd.

⁴⁵ Furkan 25/32; Müzzemmil 75/4

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Manzumetü'l-Mukaddimeti ti alâ Karii'l-Kur'an'i en-Ya'leme*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, 4. Baskı, Dâr-u Nûri'l-Mektebat, Cidde-Suudi Arabistan, 2006/1427, s. 3.

⁴⁷ Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 6. Baskı, İFAV, İstanbul, 1996, s. 165.

Türkçe bir tanım yapmak gerekirse şöyle demek mümkündür: “Tecvîd, Kur’ân-ı Kerim’i harflerin mahreç ve sıfatlarına uyarak doğru okuma alışkanlığı kazandıran bir ilimdir.”⁴⁸

Tecvîd, Kur’ân-ı Kerîm’i harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet ederek ve vakf, sekte vb. diğer tilavet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilimdir, şeklinde tanımlamak ta mümkündür.⁴⁹

İbnü’l-Cezerî’nin Hz.Ali’ye nispet ettiği ‘et-Tertîl, tecvîdü’l-hurûf ve ma’rifetü’l-vukûf’ sözüne itibar edilirse tecvîd kelimesini ilk defa Hz. Ali’nin kullandığı söylenebilir. Daha sonra İbn. Mücahid ve Ebu’l-Hasan Ali b. Ca’fer Es-Saîdî gibi alimler de rastlanan tecvîd, harflerin fonetik farklılıklarını ve tilavet kurallarını içine alan ilmin adı olarak Mekkî b. Ebi Talib ile Ebû Amr Ed Dâî’nin eserlerinde zikredilmiş ve zaman içinde yaygınlaşmıştır. Önceleri tecvîd yerine tertîl, ‘hüsn-i edâ’ gibi ifadeler yer verilmiştir. Tecvîd ilminin, harflerin mahreç ve sıfatları açısından lügat ilmiyle, kelimelerin tellafuzu açısından kırâat, resmü’l-mushaf, vakf ve ibtidâ ilimleriyle ilgisi vardır.⁵⁰

Tecvîd ilminin tarifinden de anlaşılacağı üzere, bu ilmin asıl konusu telaffuzu yönünden Kur’ân-ı Kerîm’in harfleridir. Tecvîd; Kuran lafızlarının en küçük birimleri olan harflerin, gerek müstakil (yalnız başına) gerek yan yana gelmeleri halinde, bunların zât ve sıfatlarına uygun olarak, gereği gibi telaffuz etmeyi (okumayı) temin eder.⁵¹

Tecvîd’in konusu genel anlamda telaffuzu yönünden Kur’ân-ı Kerîm harflerinin teşkil ettiğini söylemek mümkünse de bu ilimde incelenen başlıca konular arasında harflerin mahreç ve sıfatları, lâm-ı ta’rif, tenvîn, sâkin nûn, ve sâkin mîm’in okunuşuyla ilgili kurallar, idğam, med ve hükümleri, ‘râ’nın okunuşuna dair kurallar, kalkale, zamir, lafzatullahın okunuşu, sekte, Kur’an okurken ortaya çıkabilecek hatalar (lahn), vakf ve ibtida, vasl’ın kuralları, Kur’an lafızlarının ifade ettiği mânâya uygun biçimde sesin yükseltip alçaltılması ve tilâvet âdâbı gibi hususlar yer alır. Tecvîd’in gayesi Kur’ân-ı Kerîm’in tertîl ile ve hatasız şekilde okunmasını sağlamaktır. ‘Kur’ânı tertîl ile oku’⁵²; ‘O’nu tertîl üzere okuduk’⁵³ meâlindeki ayetler tecvîdin gerekliliğine bir işaret kabul edilmiştir. Nitekim Hz.Ali ayetlerde geçen tertîli Kur’an harflerinin mahreç ve sıfatlarına uygun biçimde telaffuz edilmesi ve durulacak

⁴⁸ Pakdil, Ramazan, *Ta’lim Tecvîd ve Kırâât*, İFAV, İstanbul, 2014, s. 26.

⁴⁹ Çetin, Abdurrahman, *Kur’an Okuma Esasları*, 8. Baskı, Emin yay. Bursa, 2010, s. 78.

⁵⁰ Çetin, Abdurrahman, ‘Tecvîd,’ *DİA*, s. 253 vd.

⁵¹ Çetin, Abdurrahman, *Kur’an Okuma Esasları*, s.79.

⁵² Müzzemmil 73/4

⁵³ Furkan 25/32.

yerlerin bilinmesi diye açıklamıştır. Burada harfleri en güzel şekilde telaffuz etmenin lüzumu ve okuma sırasında nerede durulup nereden başlanacağını bilinmesine temas edilmiştir. Bu da Kur'an kırâatinde ses ve cümle bilgisiyle anlam bilgisinin önemini gösterir.⁵⁴

Kur'an-ı Kerîm Allah katından lafız ve mânâsıyla birlikte inmiş olduğu için, Kur'an bütünlüğünü oluşturan lafız ve mânâ örgüsüne önem vermek gerekmektedir. Kur'an-ı Kerîm'in Arapça olması onun bu dilin özelliklerine göre okunmasını da gerekli kılmaktadır. Kur'an'ın belirli kurallara göre okunması gerektiğine göre, bu kuralların bir çeşit toplamı demek olan tecvîd de, Kur'an tilavetinin ayrılmaz bir parçası durumundadır.

Tecvîd ilminin gayesi; Tecvîd ilmi kıyamete kadar yüce Allah tarafından korunacağı⁵⁵ teminâtı altında olan Kur'an-ı Kerîm'i Hz.Cebrâil'in Hz.Muhammed (sav)'e, Hz.Muhammed (sav)'in de ashabına okuduğu gibi okunmasını sağlamaktır. Yüce Rabbimizin ve Hz. Peygamber Efendimizin tecvîd üzere okunması yönündeki emirlerine uyarak Yüce Kelâm'ı hatadan uzak, usulüne uygun olarak okunmasını sağlamak tecvîd ilminin hedefidir. Her ibadetin ve her emre imtisalin de nihai hedefi Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaktır. Tecvîd ilmi de sonuçta bu yüce hedefi gözetmektedir.

Bu yüzden dolaydırki âlimler tecvîd ilminin konuları üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. Yüce Allah tarafından lafzının korunacağı garantisinde olan bu son vahyi mânâsının da çarpıtılmadan anlaşılması için müfessirler nasıl büyük bir gayretle çalışmışlarsa, Kur'an'ın indiği gibi lafzının okunma keyfiyetlerinin de bozulmadan doğru okunması için tecvîd âlimleri aynı hassasiyetle çalışıp eserler yazmışlardır. Bir taraftan eserler yazılırken diğer taraftan fem-i muhsin/ehl-i edâ dediğimiz Kur'an muallimleri de pratik olarak tecvîd kaidelerini talebelerine aynı titizlikle öğretmişlerdir.

Tecvîd'in hükmüne gelince; Kur'an-ı Kerîmi tecvîd ile okumak hem kitap hem sünnet ve hem de icmâ ile sâbit ve farz olmuştur. Bu farzıyyet iki yönden ele alınmıştır: Tecvîdi bir ilim olarak bilmek farz-ı kifaye'dir. Bildikten sonra onu uygulamak ise farz-ı ayn'dır. Bu farzın hududu itibariyle, her müslüman'ın namazı sahih olacak kadar kırâatini düzeltmesi, yâni nazarî olarak bilmesede amelî olarak düzgün ve tecvidli okuması yani kırâatini lahn-ı celîden kurtaracak kadar düzgün ve tecvidli yapması farz-ı ayn'dır. Kırâatinde tecvidin bütün

⁵⁴ Çetin, Abdurrahman, 'Tevîd, *DİA*, s. 253 vd.

⁵⁵ Hicr 15/9

inceliklerini uygulaması, yani kırâatini lahn-ı hâfiden kurtaracak kadar tecvide riayeti ise farz-ı kifayedir.⁵⁶

Tecvîd ilmini birçok âlim kıraat ilminin bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Fakat tecvîd Kur'ân'ın Allah ve Rasûlü'nün isteğine göre okunması konusunda önemli bir rol üstlendiği için, ayrı bir bilim dalı olarak sayılması gerekli görülmüştür. Çünkü kırâat ilminin konusu Kur'ân-ı Kerîm'in kelimeleri tecvidinki ise onun harfleridir.

3.2. Tarihi Süreçte Öne Çıkan Tecvîd Kitapları

3.2.1. Kasîdetü'r-Râiyye (Kasîdetü'l-Hâkâniyye):

Mûsâ b. Ubeydullâh el-Hâkâniyye (ö.325/957) (müellifin tam adı Ebû Müzâhim Musa b. Ubeydullah (Abdillâh) b. Yahyâ el-Hâkânî)⁵⁷ ye ait olan bu eser tecvide dair yazılan ilk eser olarak kabul görmüştür. Eserin adı *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* diğer bir adı da *el-Kasîdetü'r-Raiyye*'dir. İbnü'l-Cezerî, "bildiğim kadarıyla bu konuda bende oluşan kanâât, ilk tecvîd müellifinin el-Hâkânî olduğudur", demektedir.⁵⁸

Kasîde 51 beyitten ibaret olup manzum bir eserdir. Kırâat ilmiyle ilgili daha önceki dönemlere ait kaynaklarda tecvîd konularına da yer verilmişti, ancak bunlardan farklı olarak Hâkânî bu kasîde ile tecvide dair meseleleri ayrı bir eser içinde toplamayı denemiştir. Tecvîd ilminin bütün konularının yer almadığı eserde Kur'ân'ı doğru okuyamayanların bir başkasına Kur'an okutamayacağı, kırâatin bu ilmin inceliklerini bilen âlimlerden alınmasının gerekli olduğu, mütevâtir kırâat imamlarının adları, Kur'ân'ın 'tertil' ile okunması, Kırâat esnasında harflerin usûlüne uygun bir şekilde çıkarılması, medler, izhar, ihfâ gibi uygulamalarla hemze, 'ha' ve 'ra' harflerinin özellikleri, vakf ve ibtida, 'mîm' ve 'nûn' harflerinin okunuşlarından doğan özellikler Kur'an'ı okuyan kişinin aynı zamanda onun emir ve yasaklarına icab ettiği gibi hususlar ele alınmıştır.⁵⁹ Âlimler tarafından çok beğenilen bu eser, Ebu Amr ed-Dânî (ö.444/1053) tarafından *Şerh'u- Kasideti'l-Hâkânî fi't-Tecvîd* adıyla şerh edilmiştir.⁶⁰

⁵⁶ Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâât*, a.g.e. , s. 28.

⁵⁷ el-Hâkânî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, Abdurrahman, 'Hâkânî, Musa b.Ubeydullah', *DİA*, c. 15, s. 165 vd.

⁵⁸ Çiftci, Ali, "Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahtîd fi'l-İtkânî ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvîd İlminin Müstekilleşmesi", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 17, s. 2, Kış, 2017, s. 293.

⁵⁹ Çetin, Abdurrahman, 'Hâkânî, Musa b.Ubeydullah', *DİA*, c.15, s. 165 vd.

⁶⁰ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 86.

Hâkânî kasidesinde tecvidin ana konularına özet olarak değinmiş, Arap dilinin diğer konularına temas etmemiştir. Kasîdenin başından sonuna kadar tecvîd konularının işlendiğini görüyoruz.⁶¹

Kasîde de beyitler ‘râ’ harfiyle bittiğinden bu kasideye *Kasîdetü’r-Râiyye*’de denilmektedir.

3.2.2. Er-Riâye li Tecvîdi’l-Kırâati ve Tahkîki Lafzı’t-Tilâve:

Kitabın müellifi Ebu Muhammed Mekkî b. Ebi Talîb Hâmmûş b. Muhammed el-Kaysî (ö.437/1045)’dir.⁶² Bu eser günümüze ulaşan tecvîd konusunda sistematik olarak yazılan ilk çalışma olarak kabul edilmiştir.

‘Müellif kitabında kısa bir şekilde Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemeye teşvik ve onun sevabıyla ilgili bilgiler verdikten sonra, Kur’an okumanın önemi ve onun okuyanın üstünlüklerine vurgu yapar. Kur’an okuyanın yerine getirmesi gerekli vazifeleri açıkladıktan sonra, kâri/okuyucu ve mukri’/okutucu da bulunması gereken vasıfları belirtmiştir.’

‘Kitap 48 bab ve 3 alt bab ve 34 fasıldan müteşekkildir’.⁶³

Mekkî b. Ebi Talib güzel ve doğru Kur’an okumak için gerekli olan tecvîd bilgisi bakımından âlimleri iki kısma ayırır:

1. Tecvîd ilmini bir üstaddan/hocadan rivayet edip hem kaidelerinden kıyaslar yaparak okuyan hem de doğru olan okumayı yanlıştan / fasit olandan ayırabilenler. Böyleleri üstad/mütehassıs kimselerdir.

2. Bu ilmi sadece sima’/duyma yoluyla ve taklit yoluyla bilenler. Bu kimselerin şüpheden kurtulması mümkün değildir. Bunların okuyuşlarına bir imama/hocaya dayanmadıkları için her an tahrif arız olabilir.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki tecvîd ilmi teori ve pratiği olan bir ilim olduğundan dolayı mutlaka iyi bir hocadan/ağızdan (fem-i muhsin) alınmalıdır’.⁶⁴

Mekkî *er-Riâye*’de harflerin sıfatları konusunda 44 sıfat zikreder. Bunlardan sonra da ‘hemze’ harfinden başlayarak her harfe ait özellikleri, bilinmesi gerekenleri anlatır. Bazı

⁶¹ Çiftci, Ali, a.g.e. , s. 297.

⁶² Mekkî b. Ebi Talib için bkz. Altıkulaç, Tayyar, ‘*Mekkî b. Ebi Talib*,’ DİA, Ankara, 2003, c. 28, s. 575 vd.

⁶³ Öge, Ali, *er-Riâye li Tecvîdi’l-Kırâati veTahkîki Lafzı’t-Tilâve*, SÜİFD, sayı 32, 2011, s. 281.

⁶⁴ Öge, Ali, a.g.e. ,s. 283 vd.

harflerden sonra fasıl veya fasıllar açarak konu üzerinde dikkat edilmesi gereken konuları izah eder.⁶⁵

3.2.3. Et-Taḥdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd:

Kitabın müellifi Ebu Amr. Osman b. Saîd b. Osman ed-Dânî (ö.444/1053)'dir.⁶⁶ *et-Taḥdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd* adlı eser tecvîd ilmine dair ele alınmış ilk eserlerden ve asıl kaynaklardan biri olma özelliğine sahiptir.

Dânî eserine mukaddimeden sonra 'tecvîd', 'terfîl' ve 'taḥkîk'in anlamlarını açıklayarak başlar. Sonra taḥkîk ve tecvide dair risaleleri anlattıktan sonra taḥkîk ve tecvidin sınırları ile mekruh sayılanlara dair imamlardan gelen haberleri değerlendirir. Sonra harflerle telaffuzun sınırları ve lafızların hakikatlerini beyana dair açıklamalarda bulunur. Bundan sonra da harflerin mahreçlerini tafsilatıyla zikreder. Mahreçlerden sonra da harflerin sıfatlarını açıklar. Son olarak ta tenvin ve nûn-u sâkin'in hallerini anlatarak eserini tamamlar.

Dânî tecvîd konularının bir çoğuna eserinde temas etmiş, kimi konular üzerinde teferruatlı olarak durmuştur. Müellif, tecvidin ana unsurunu oluşturan harflerin mahreç ve sıfatlarına daha fazla yer vermiştir.

“Vakflar konusunu da ana ilkeleriyle sistematik bir şekilde ele alan Dâni vakf ve ibtida konusunda yapılacak çalışmalara her zaman referans olmuş birisidir. Kur'an kıraatinde yer alan vakfları maddeler halinde tasnif etmiştir. Dâni selefi İbnü'l-Enbarî (ö.328/939)'nin sistematüğinde gördüğü üç adet vakf çeşidine 'kâfi vakf'ı getirmek suretiyle kavramlaşma sürecinde önemli bir adım atmıştır. Onun tecvîd sistematüğinde ki bu tasnifi, kendisinden sonra İbnü'l-Cezerî (833/1429) gibi kırâat alanında otoriter ulema tarafından da benimsenmiş ve günümüze kadar da geçerliliğini hâlâ korumaktadır”.⁶⁷

Eser Ganim Kaddûrî el-Hamed tarafından yapılan taḥkîk ile basılmıştır.⁶⁸

3.2.4. El-Mûdih (el-Muvaddah) fi't-Tecvîd:

Abdülvehhâb b. Muhammed el Kurtubî (ö.461/1061) tarafından yazılmıştır. Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi çok azdır. Eser Ganim Kaddûrî el-Hamed'in taḥkikiyle

⁶⁵ Mekkî, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kirâati ve Taḥkîki Lafzî't-Tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat, 5. Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman-Ürdün, 2008.

⁶⁶ Dâni hakkında mâlûmat için bkz. , Çetin, Abdurrahman, 'Dâni' , DİA, İstanbul, 1993, c. 8, s. 459 vd.

⁶⁷ Koyuncu, Recep, "et-Taḥdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd," *NEÜİFD*, sayı 43, 2017, s. 104.

⁶⁸ ed-Dâni, Ebu Amr Osmân b. Saîd, *et-Taḥdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, 1. Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman -Ürdün, 2000/1421.

basılmıştır.⁶⁹ el-Hamed eserin girişinde yazarın beldesi dışında çok fazla tanınmadığını bu yüzden de hakkındaki bilgilerin kaynaklarda kısıtlı olduğunu belirtir.⁷⁰

Yazar eserin başında lahn kavramını geniş bir şekilde ele alır. Mahreçlerin sayısını 16 kabul ederek inceler ancak Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) görüşlerine de yer verir. Daha sonra aslî ve fer'î harfleri, harflerin sıfatlarını açıkladıktan sonra tek tek harflerden ve özelliklerinden bahseder. Akabinde med konusunu inceler. 'Teşdîd' başlığı altında şeddeli harflerin durumunu, hallerini ayrıntılı bir şekilde anlatır. 'Telyîn' başlığı altında lîn konusunu açıklar. Sonra tenvîn veya sâkin nunun hallerini geniş bir şekilde irdeler. Yan yana geldiği zaman birbirine karışması mümkün olan harfler hakkında geniş açıklamalarda bulunur. Hareke ve sükûn kavramlarından bahseder. Ardından vakf konusunu ele alır. İşmam ve revm kavramlarını da vakf konusu içerisinde zikreder. Son olarak da kıraat ve tecvîd terimlerinden geniş bir şekilde bahseder.⁷¹

3.2.5. Kitabü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd:

Ebü'l-Alâ Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attar el-Hemedânî⁷² (ö. 569/1173) tarafından yazılmıştır. Eserin yazma nüshası Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 1525 numarada kayıtlıdır. Eser 90 varaktır. Eser Cemâleddin Muhammed Şeref ve Mecdî Fethî es-Seyyid'in tahkikleriye basılmıştır.⁷³

3.2.6. 'Ukûdu'l-Cümân fî Tecvîdi'l-Kur'ân:

Burhânüddîn Ebû İshâk İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halil el-Ca'berî⁷⁴ (ö. 732/1332) tarafından yazılmıştır. Eser Manzumdur. 802 beyitten müteşekkildir. Yazma nüshaları mevcuttur.⁷⁵

⁶⁹ bkz. el-Kurtubi, Abdülvehhab b. Muhammed, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, 1. Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman-Ürdün, 2000, s. 9.

⁷⁰ el-Kurtubî, Abdülvehhab, a.g.e. , s. 9.

⁷¹ el-Kurtubî, Abdülvehhab, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, (lahn konusu için bkz. s. 55-71; aslî, fer'î harfler ve harflerin mahreçleri için bkz. s. 77-84; harflerin sıfatları için bkz. s. 87-98; harflerin ayrı ayrı değerlendirilmesi için bkz. 100-123, medler için bkz. s. 128-136; teşdîd için bkz. 139-153; telyîn için bkz. s.1 53-157; tenvin veya sakin nûn'un halleri için bkz. s. 157-175; husnut't-tehallus min şevaibi... için bkz, s. 176-189; hareke ve sükûn hakkındaki açıklamalar için bkz. s. 191-205; vakf için bkz. 206-209; kıraat ve tecvîd terimleri için bkz. 211-222)

⁷² Müellif hakkında bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "Ebu'l-Alâ el-Hemedânî", *DİA* , c. 10, s. 286-287.

⁷³ el-Hemedani, Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attar, *et-Temhid fî Ma'rifeti't-Tecvid*, tah. Cemâleddin Muhammed Şeref, Mecdî Fethî es-Seyyid, Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, Tanta, 2005.

⁷⁴ Müellif hakkında bilgi için bkz. Atik, M. Kemal, "Ca'berî", *DİA*, c. 6, s. 527 vd.

⁷⁵ Atik, M. Kemal, "Ca'berî", *DİA*, s. 528.

3.2.7. Et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd:

Kıraat ilminin en müstesnâ isimlerinden birisi olan Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî⁷⁶(ö. 833/1429) tarafından yazılmıştır. Eser Ali Hüseyin el-Bevvâb'ın tahkikiyle basılmıştır.⁷⁷Ali Hüseyin el-Bevvâb yazarın bu eseri gençlik yıllarında yazdığını kaydetmektedir. Eser 10 babdan oluşmaktadır. Yazar ilk başta döneminin ünlü kurrâlarını zikreder. Ardından tecvîd kavramının tanımını yapar. Tahkik, tertil, tilâvet vb. kavramlardan bahseder. Daha sonra kırâat imamları ve onların kırâatlarının özelliklerinden bahseder. Burada dikkat çeken husus, kırâatlardan bahsederken sadece kırâat-ı seb'a dediğimiz 7 imamdan ve kırâatının özelliklerinden bahsetmesidir.⁷⁸Oysa bugün sahih kırâatların sayısının 10 kabul edilmesi İbnü'l-Cezerî sayesinde olmuştur. Hal böyleyken bu eserde kırâat imamlarının 7 tanesinin zikredilmesi eserin, yazarın gençlik yıllarında -en-Neşr'den önce- yazılmış olmasıyla izah edilebilir. “Lahn” üzerinde geniş bir şekilde durur. Daha sonra vasl-kat' kavramlarından bahseder. Harf-hareke kavramlarından sonra harflerin sıfat ve lakaplarını açıklar, ardından günümüzdeki sırasına göre harfleri tek tek inceler. Dokuzuncu babda tenvin ve nûn-i sâkinin hâlleri, izhar, idğam, iklab, ihfâ, med ve kasr kavramlarını açıklar. Son olarak onuncu babda ise vakf ve ibtidâ kavramlarını geniş bir şekilde incelemiştir.⁷⁹

3.2.8. Karabaş Tecvîdi:

Şeyh Abdurrahman Karabaşî (ö. 904/1498) tarafından yazılmıştır. Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Eser gerek Osmanlı döneminde gerekse zamanımızda en çok okunan tecvîd kitabıdır. Türkçe yazılmıştır. Oldukça sadedir. Tüm tecvîd konularını özet olarak ele alması da tercih sebeplerinden biridir. Eserin çok sayıda yazma nüshası mevcuttur. Çok sayıda baskısı yapılmıştır.

3.2.9. Tuhfetü'l-Etfâl:

Süleymân b. Muhammed b. Çelebî el-Cemzûrî (ö. 1204/1789) tarafından yazılmıştır. Arapça bilen öğrenciler için İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimesi ile birlikte tecvîd öğretiminin ilk eserlerindedir. Önce bu eserler ezberletilir. Eser üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Eser toplam 61 beyitten oluşmaktadır. Eserin konuları mukaddime, tenvin ve sâkin nûn, sâkin

⁷⁶ Müellif hakkında bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, c. 20, s. 551 vd.

⁷⁷ Bkz. Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, *etTemhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Birinci Baskı, Mektebetü'l-Ma'ârif, Riyad, 1985.

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, a.g.e. , s. 50 vd.

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, s. 50 vd.

mîmin hükümleri, şeddeli nûn ve mîmin hükümleri, eliflâm ve lâmü'l-fi'l, misleyn, mütecaniseyn, mütekaribeyn, med ve kısımları, med hükümleri, medd-i lâzım ve hükümleri, hâtime şeklindedir. Eserde harflerin mahreç ve sıfatlarına yer verilmemesi eserin mübtediler için yazılmış olmasıyla izah edilebilir.⁸⁰

3.2.10. Mukaddimetü'l-Cezerîyye:

Müslümanlar arasında daha çok Cezerî Tecvîdi olarak bilinen bu eser'in tam adı 'Manzumetü'l-Mukaddime fi mâ Yecibu âlâ Kârii'l-Kur'ân'i en Ya'leme'dir. 107 beyit ve 17 bab'tan oluşan Kur'ân'ın tecvidine ait kısa ve kıymetli manzûm bir eserdir.

İbnü'l-Cezerî kırâat ve tecvîdle alakalı kitaplar yazdıktan sonra ezberlemesi kolay olsun diye muhtasar bir manzûm tecvîd kitabı yazdı. *en-Neşr fi'l-Kırâati'l Aşr*'ı yazdıktan sonra iki manzûm eser yazdı. Birincisi tecvîd hakkında *Mukaddime*, ikincisi kırâat hakkında *Tayyibetü'n-Neşrfi'l- Kırâati'l Aşr*'dir.

fadlısı, en güzeli sayıldı. Tecvîd talebeleri onu ezberlemeye önem verdiler. Birçok eda ehli ona şerhler yazdı. Müellifin yaşadığı dönemden bugüne kadar tesiri devam etti. Onlarla ifade edilebilecek şerhler yapıldı.⁸¹

Eser 107 beyitten oluşmaktadır. Bazı teliflerde ara başlık varken bazılarında yoktur. Öğrenen ve öğretenler için kolaylık olsun diye ara başlıklar sonradan konmuştur.

Mukaddime hakkında gerekli bilgi birinci bölümde verildiğinden burada bu kadarla yetineceğiz. Şimdi tecvid ilmi hakkında kısa bir malumat verdikten sonra Mağnîsînin *Terceme-i Cezerî* isimli eserini tecvid ilmi açısından değerlendirmeye çalışacağız.

3.3. Terceme-i Cezerî:

Ahmed bin Muhammed Mağnîsînin *Terceme-i Cezerî* isimli eserini incelemeye başlamadan önce; eserin matbu durumu, eserin metodu ve eserde kullanılan kaynaklar gibi hususlarda bilgiler vererek eseri kısaca tanıtmayı uygun bulduk.

⁸⁰ Koyuncu Recep, "Kur'an Eğitiminde Manzum Tecvid Geleneği: Cemzuri ve Tuhfetü'l-Etfal Adlı Manzum Eseri", *Cumhuriyet üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/3, Ocak 2017, ss. 1497-1533.

⁸¹ el-Hamed, Ğanim Kaddûri, "Cühüdü'l-İmam-ı İbni'l-Cezerî fi İlmi't-Tecvîd ve Eseruhâ fi Nesîrâti Haze'l-İlm", *Uluslararası İbni'l-Cezerî Sempozyumu*, Bursa, 2018, s. 34.

3.3.1. Eserin Genel Tanıtımı:

Çalışmamızın ana konusu olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi 000022 no'lu İbrahim Efendi Koleksiyonu, 297.18 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir nüshası vardır.

Eser 1280/1863'de İstanbul'da Daru't-Tiba'atî'l-Âmire'de basılmıştır. Yine Çorum Hasan Paşa Halk Kütüphanesi, no 213/4 vr. 32a olarak bir nüshası da mevcuttur.

Eser birkaç risale ile birlikte basılmıştır.

- *Terceme-i Dürr-i Yetim*, Eskicizâde (ö.1243/1828) (2-31.sayfalar) İmam Birgivî'nin *Dürr-i Yetim* adlı tecvîd ilmine dair kıymetli eserinin Eskicizâde tarafından şerhi olup Osmanlıca bir telifdir.
- *Tecvîd-i Edaiyye*, Hamza Hüdâî (Hamza-i Miskîn) (ö.936-1530)'nin tecvîd ilmiyle alakalı Osmanlıca bir eseridir. (32-80.sayfalar) İzmir-1301'de mecmua içinde basılmıştır.
- *Dürr-i Yetim*, İmam Birgivî'nin tecvidle ilgili önemli risalesidir. Birgivî (ö.981/1573) Asıl adı Takiyyuddin Mehmed olup Birgivî Mehmed Efendi diye meşhur olmuştur. Tecvidle alakalı bu eseri iki varaklık bir risale olup 974 Cemaziyelevvel başında (Kasım 1566) telif edilmiştir. Eskicizâde (ö.1243/1828)'nin yaptığı tercüme (*Terceme-i Dürr-i Yetim*) ve tecvide dair diğer bazı risalelerle birlikte basılmıştır. (İstanbul 1253,1280; İzmir 1301) Eser bizzat müellifi tarafından şerh edilmiştir.⁸²
- *Karabaş Tecvîdi*, Şeyh Abdurrahman Karabaşî (ö.904/1498) tarafından kaleme alınan tecvidle alakalı özet bilgiler sunan değerli bir eserdir. (82-96.sayfalar)
- *Terceme-i Cezerî*, Mağnîsî'nin eseri olup İzmir-1301'de mecmua içinde basılmıştır. (98-149.sayfalar)
- *Kitabü'l-Cezerî*, İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddime* diye bilinen tecvide dair meşhur manzum eseridir. (150-156.sayfalar)

Bu eserler hacimleri küçük, risale diyebileceğimiz teliflerdir. Hepsi tecvîd ilmiyle alakalı olduğundan bir araya getirilmiştir. Tamamına birden ulaşmak daha kolay olması açısından iyi düşünülmüş bir çalışma olmuştur. Konu olarak tecvîd'den bahseden bu eserlerin izah tarzlarında nüanslar mevcuttur.

⁸² Yüksel, Emrullah, 'Birgivî', *DİA*, İstanbul, 1992, s. 191 vd.

3.3.2. Eserin Metodu:

Mağnîsî eserinde konuları, sade bir dil ve anlaşılabilir bir üslupla anlatmıştır. İhtilafli konular üzerinde pek durmamıştır. Harflerin mahreç ve sıfatlarını izah ederken şayet yanlış bir uygulama varsa bunu dile getirmiştir.⁸³

Mağnîsî İbnü'l-Cezerî'den bahsederken eserde 'nâzım/nazmeden, şâir' diye⁸⁴, İbnü'l-Cezerî'nin oğlu için İbn-i Nâzım diye bahsetmiştir.

Mağnîsî faydalandığı eserlerden bahsederken bazen müellifin ismini verip eser ismini vermemiştir.⁸⁵Bazen eser ve müellif ismini beraber zikretmiştir.⁸⁶Bazen faydalandığı eserlerden Arapça alıntı yaparken,⁸⁷bazen kendi tecrübesinden bahsetmiştir.⁸⁸Bazen eseri zikredip, müellifi zikretmemiştir.⁸⁹

Paragraflara 'bilki'⁹⁰, 'bilesinki'⁹¹, 'yine'⁹², 'biline'⁹³, gibi ifadelerle ve parantez açarak anlatmaya başlamıştır.

Mağnîsî eserinde harflerin sıfatlarını zikrederken önce lügat manasını sonra ıstılah manasını verip açıklamasını ondan sonra yapmıştır. Konuları anlatırken birçok eserden faydalanmıştır.

Eserde iki bab vardır, birincisi harflerin mahreçleri babı, diğeri ise harflerin sıfatları babıdır.⁹⁴ Eserde bir yerde ise fasl koyarak konuyu izah etmiştir.⁹⁵

3.3.3. Eserde Kullanılan Kaynaklar:

- *en-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr*, Ebul Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429). Eser beş defa zikredilmiştir.

⁸³ Örnek için bkz. Mağnîsî Ahmed. b. Muhammed, *Terceme-i Cezerî*, Daru't-Tıbaati'l-Âmire, 1280, s. 102, 103,105, 108, 123...

⁸⁴ Örnek için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s. 104, 107, 110, 112, 123...

⁸⁵ Örnek için bkz. , Mağnîsî ,a.g.e. , s. 103, 107...

⁸⁶ Örnek için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s.107, 110....

⁸⁷ Örnek için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s. 106...

⁸⁸ Örnek için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s. 104...

⁸⁹ Örnek için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s. 106...

⁹⁰ Örnek için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s. 9 9, 116, 145...

⁹¹ Örnek için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s.100, 108, 109, 117, 118, 122, 143, 146...

⁹² Örnek için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s.140, 141, 141, 143, 146, 147, 148....

⁹³ Örnek için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s. 100

⁹⁴ Bunlar için bkz. , Mağnîsî, a.g.e. , s. 100, 109

⁹⁵ bkz. , a.g.e. , s. 40.

- *El-Minehü'l-Fikriyyetü fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezerîyye*, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultan Muhammed el Kârî el Herevî (ö.1014/1606). Eser dokuz defa zikredilmiştir.
- *er-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkik-i Lafzı't-Tilâve*, Ebu Muhammed Mekkî b. Ebî Talib el Kaysî (ö.437/1045) Eser beş defa zikredilmiştir.
- *et-Temhîd fi'İlmi't-Tecvîd*, Ebul Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî (ö.823/1429). Eser dört defa zikredilmiştir.
- *el-Fetaval-Bezzâziyye*,⁹⁶ Hafızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö.827/1424). Eser üç defa zikredilmiştir.
- *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*, Nâsiruddîn Ebu Saîd (Ebu Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydavî (ö.658/1286) Eser iki defa zikredilmiştir.
- *Ğunyetü'l-Mütemellî fi Şerhi Münyetü'l-Musallî*,⁹⁷ İbrahim b. Muhammed b. İbrahîm el-Halebî (ö.956/1549) Eser iki defa zikredilmiştir.
- *Fetavâ Kadîhan*,⁹⁸ Ebu'l-Mehâsîn Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö.592/1196) Eser bir defa zikredilmiştir.
- *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr*,⁹⁹ Kemaluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsi el-İskenderî (ö.861/1457) Eser bir defa zikredilmiştir.
- *Şerhu Kitab-ı Sibeveyhi*, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzuban es-Sîrâfî. (ö.368/979)¹⁰⁰ Eser iki defa zikredilmiştir.
- *el-Mufassal fi Sin'ati'l-İ'râb*, Ebu'l Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî (ö.538/1144) Eser bir defa zikredilmiştir.¹⁰¹

⁹⁶ Eserin asıl adı *Camîu'l-Vecîz ve Fetava'l-Kerderî*'dir.

⁹⁷ Eser *Halebî Kebîr* diye tanınır.

⁹⁸ Bu eser *el-Fetavâ'l-Haniyye* veya *Hâniyye* olarak da bilinir.

⁹⁹ Burhanettin el-Merginânî'nin *el-Hidâye* isimli eserinin şerhidir. İbnü'l-Hümâm'ın hocası Kârîu'l-Hidâye'den ondokuz yıl boyunca *el-Hidâye* okuduktan sonra h. 829'da telifine başladığı ancak vefatıyla eksik kalan bu eserini, *Kitabu'l-Vekâle*'den itibaren Kadızâde Ahmed Şemseddîn (ö.998/1580) *Netaicü'l-Efkâr fi Keşfi'r-Rümûz ve'l-Esrâr* adıyla tamamlamıştır. *El-Hidâye*'nin en önemli şerhlerinden biri olan ve özellikle hadislerin değerlendirilmesiyle dikkat çeken eserde İbnü'l-Hümâm mezhepler arası ihtilaflı konuları geniş bir şekilde tartmış ve sadece Hanefî mezhebi içindeki farklı içtihatlarla değil diğer mezheplere ait görüşler arasında da tercihlerde bulunmuştur. (Koca, Ferhat, 'İbnü'l-Hümâm', *DİA*, c. 21, s. 87 vd.)

¹⁰⁰ Sîrâfî'nin şöhretini sağlayan en önemli ve hacimli eseridir. Nahv ve lügat alanındaki geniş bilgisinin ürünü olan bu şerh, kendisi henüz hayatta iken tanınmıştı. Ebû Alî el-Fârîsî ile taraftarları eseri kıskanmış, eleştirip hatalarını tesbit etmek için çok gayret göstermişlerse de bir hata bulamamışlardır. Öğrencisi Ebu Hâyyâm et-Tevhîdî şerhin Sîrâfî'nin el yazısıyla orijinalinin üçbin varak olduğunu ve hiç kimsenin bu konuda bu ayarda bir eser yazmadığını söylemiştir. Daha sonra bu alanda eser telif edenler bu şerhten çok yararlanmışlardır. (Tüccâr, Zülfikâr, 'Sîrâfî, Ebu Saîd', *DİA*, c. 37, s. 264 vd.)

¹⁰¹ Kitabın adını müellifi *el-Mufassal fi San'ati'l-İ'râb* olarak kaydettiği halde râvi veya müstensihleri tarafından *el-Mufassal fi'n-Nahv (fi İlmi'n-Nahv, fi İlmi'l-Arabiyye)* adlarıyla da zikredilmiştir. Bazı matbuu nüshaları ise *el-Mufassal fi Sînâ'ati'l-İ'râb (fi İlmi'l-Arabiyye, fi İlmi'l Lügah)* gibi isimler taşır. *El-Mufassal* plan ve tertibinin düzgün, anlatımının kolay, muhtevasının zengin olması sebebiyle kendi zamanına kadar Arap gramerine dair yazılmış eserlerin en mükemmeli olarak kabul edilmiş, âlimler arasında geniş kabul görmüştür. (Benli, Mehmet Sami, 'el-Mufassal', *DİA*, c. 30, s. 368 vd.)

- *ed-Dekâiku'l-Muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddime*, Ebu Yahya Zeynüddîn Zekeriyâyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî (ö.926/1520) Eser iki defa zikredilmiştir.¹⁰²
- *Şerhu'ş-Şâfiye*, Ebu'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b.Yusuf (ö.746/1346) Eser üç defa zikredilmiştir.¹⁰³
- *El-Havâşi'l-Müfhemeti fi Şerhi'l-Mukaddime*, İbnü'n-Nâzım Ebu Bekîr Ahmed b. Muhammed b. El-Cezerî (ö.859/1456) Eser iki defa zikredilmiştir.¹⁰⁴
- *Kitabu'l-Ayn*, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî (ö.175/791) Eser bir defa zikredilmiştir.¹⁰⁵
- *Keşşâf*, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî (ö.538/1144) Eser bir defa zikredilmiştir.¹⁰⁶
- *Şâtıbî*, Ebu Muhammed (Ebu'l-Kâsım) Kâsım b. Firrûh b. Halef eş-Şâtıbî er-Rüaynî (ö.590/1194)¹⁰⁷ Eser bir defa zikredilmiştir.

¹⁰² İbnü'l-Cezerî'nin tecvide dair eserinin şerhidir. Müstakil olarak Kahire baskıları olduğu gibi Ali el Kârî'nin *el-Minehü'l-Fikriyye*'sinin kenarında yine Kahire baskıları mevcuttur. Müellifin torunun torunu Zeynel Âbidîn b. Muhyiddîn b. Velîyyüddîn bu eseri *el-Levza'iyye âlâ Şerhi'l-Cezeriyye* adıyla şerh etmiş Naeddîn eş-Şebrâmellisî'de *ed-Dekâik'e* bir hâşiye yazmıştır. (Özel, Ahmet, ve Kallek, Cengiz, Zekeriyya el-Ensârî, *DİA*, c. 44,s. 212 vd.)

¹⁰³ Cemaleddîn İbnü'l-Hâcib'in sarfla ilgili *eş-Şâfiye* adlı eserinin şerhi olup, müstakil birçok baskısından başka Nukrekâr lakabıyla tanınan Abdullah b. Muhammed el-Hüseynî (ö.776/1374)'nin *Şerhu'ş-Şâfiye fi't-Taşrif* adlı eserinin kenarında taş baskı olarak neşredilmiştir. Eser üzerine yapılan haşiyelerden İzzettin İbnü Cema ile Hüseyin Er-Rûmî'nin hâşiyesi bir mecmua içinde birlikte basılmıştır. (Şener, Mehmet, Çarperdî, *DİA*, c. 8, s. 230 vd.)

¹⁰⁴ Eserin müellifi İmam Cezerî'nin ikinci oğludur. İlk dini bilgilerini pederinden ve ağabeyi Ebu'l-Feth Muhammed el-Cezerî'den almıştır. Pederi İbnü'l-Cezerî Bursa'ya göç edince O'da birlikte göç etmiştir. Yıldırım Bayezid'in çocukları ile birlikte ders görmüş, ağabeyi gibi oda pederinin kırâât ile ilgili eserlerini okumuş ve usulüne göre okutmuştur. Bursa Ulu Camii bitişiğinde inşâ edilen Hundî Hâtûn Mektebi'nde pederi İmam Cezerî ile birlikte kırâât tedrisinde bulunmuştur. (Akkuş, Recep, "İlmi Kırâât Otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kasım Paşa", *Diyanet Dini, İlmi, Edebi Dergi*, Aralık, 1990. ss. 3-33)

¹⁰⁵ Arap lügatçılığı sahasında telif edilen şekil ve muhteva bakımından orijinal, aynı zamanda dünya lügatçılık tarihinde II. (VIII.) yy. gibi erken bir dönemin mükemmel bir mahsulü hüviyetiyle dönüm noktası sayılabilecek önemli bir eserdir. Eser, fikir, metot ve Arap alfabesindeki harflere uygun tertibi itibariyle yeni ve orijinaldir. (Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, Halil b.Ahmed, *DİA*, c. 25, s. 309 vd.)

¹⁰⁶ Eserin tam adı *el-Keşşâf an-Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*. Dirayet metoduyla yazılmış eserde rivayetlere de yer verilerek iki metod birleştirilmiştir. Hemen hemen bütün müfessirlerce kaynak kitap olarak kabul edilmiş, islam dünyasında çok beğenilmiştir. Mu'tezili bir âlim olan Zemahşerî'nin bu eseri bazı sünnî âlimler tarafından da Mu'tezilî ilkelere düşen mânâlara ulaşmak amacıyla zahirî mânâların terk edilip yersiz te'villere gidildiği gibi gerekçelerle eleştirilmiştir. Şerh, hâşiye ve taliklerin yapılması, i'rab vecihlerinin gösterilmesi, şevahidin açıklanması, i'tizâlî fikirlerin ayıklanıp geri kalan bilgilerin özetlenmesi ve hadislerin tahrîc edilmesi gibi hususlarda olmak üzere *el-Keşşâf* üzerinde elliye aşkın çalışma yapılmıştır. (Özek, Ali, el-Keşşâf, *DİA*, c. 25, s. 329 vd.)

¹⁰⁷ *Hürzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehanî*; Eser 1173 beyitten oluşan ve çeşitli kütüphanelerde yüzlerce nüshası bulunan Ebû Amr Ed-Dânî'nin *et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Seb*'inin manzum şeklidir. Eser çok rağbet görmüş, üzerinde şerhler yazılmış, kırâât öğretiminde temel kaynaklardan sayılmıştır. Eserin tam ismi değil de Şâtıbî ismiyle zikredilmiştir. (Çetin, Abdurrahman, Şâtıbî, 'Kâsım b. Firruh', *DİA*, c. 38, s. 378 vd.)

- *İbrâzû'l-Meânî min Hurzi'l-Emânî fi'l-Kırââtî's-Seb'*, Ebu'l- Kasım (Ebu Muhammed) Şehabuddîn Abdurrahman b. İsmâil b. İbrâhîm el-Makdisî¹⁰⁸ (ö.665/1267). Eser iki defa zikredilmiştir.
- *Kenzü'l-Meânî fi Şerhi Hurzi'l-Emânî*, Burhanuddîn Ebu İshak İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî (ö.732/1332). Eser üç defa zikredilmiştir.¹⁰⁹
- *el-Kitab*, Ebu Bişr (Ebû Osmân, Ebu'l-Hasen, Ebu'l-Hüseyn), Sibeveyhî Amr b. Osman b. Kamber el-Hârisî (ö.180/796) İki defa Sibeveyhî diye ismi zikredilerek bir defa da *Kitab*'ı zikrederek toplam üç defa Mağnîsî bu eseri delil göstermiştir.¹¹⁰
- *Münyetü'l-Musallî ve Gunyetü'l Mübtedî*, Sedîdüddîn el-Kaşgarî (ö.705/1305) Eser bir defa zikredilmiştir.¹¹¹
- *Talîku'l-Ferâid âlâ Teshîli'l-Fevâid*, Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Ömer El Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmîni (ö.827/1424) Eser bir defa zikredilmiştir.¹¹²
- *Sehâvî*, Ebu'l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muahammed b. Abdussamed es-Sehâvî (ö.643/1425).¹¹³ İki defa zikredilmiştir.
- *Ferrâ*, Yahya b.Ziyâd. (ö.207/822) Bir defa zikredilmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁸ Kasım b.Firruh eş-Şâtîbî (ö.590/1194)'nin *Hurzü'l-Emânî fi'l-Kırââtî's-Seb'* adlı *Lâmî* kasidesinin şerhidir. Müellif şerhi önce çok geniş tutmuş, daha sonra ömrün kısa olduğu ve yapılacak başka işlerinde olduğu gerekçesiyle ihtisar yolunu seçmiştir. Ebû Şâme henüz buluş çağına girmeden ezberlediğini söylediği bu kasideyi hocası Ebu'l-Hasan es-Sehâvî'den birkaç defa, o da bizzat Şâtîbî'den birçok kez okumuş, şerhin hacim olarak küçüklüğüne bakıp ihmal edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan ve ayrıca basılmış olan eser, İbrâhîm Atve İvaz'ın tahkikiyle yeniden neşredilmiştir. (Altıkulaç, Tayyar, Ebû Şâme el-Makdisî, *DİA*, c. 10, s. 233 vd.)

¹⁰⁹ Bu eser Ebu'l-Kâsım eş-Şâtîbî'nin *Kırâat-ı Seb' konusunda* manzum olarak yazdığı 1173 beyitten meydana gelen *Hurzü'l-Emânî* adlı eserin şerhidir. İki ciltten meydana gelen eserin muhtelif kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. (Atik, M. Kemal, Ca'berî, *DİA*, c. 6, s. 527 vd.)

¹¹⁰ *el-Kitab* Arap dilinin Nahvi,sarfı ve fonetiği alanında ölümsüz bir eserdir. Telifin ana malzemesinin hocası Halil b.Ahmed'in fikirlerini oluşturmakla birlikte diğer âlimlerin görüşleri de yer bulmuştur. Gerçekte *el-Kitab* grameri, lügatı ve edebiyatı ile bütün dil ilimlerinin esaslarını, özgün üslup ve terminolojisiyle muhtevasında bulunduran ilk kapsamlı eserdir. (Özbalıkçı, Mehmed Reşit, Sibeveyhi, *DİA*, c. 37,s. 130 vd.)

¹¹¹ Yazıldıktan kısa bir süre sonra Hanefi coğrafyasında İslami ilimlere tahsile yönelenlere okutulan giriş metni haline gelmiştir. Ele aldığı hükümlerin delillerine nadiren yer veren *Münyetü'l-Musallî*'nin Hanefî mezhep birikimini yansıtmaya hususunda bazı eksik ve hataların olduğu görülmektedir. Bu hata ve eksikliklere kitabı şerh eden İbrâhîm el-Halebî tarafından işaret edilmiştir. (Kayapınar, Hüseyin, Münyetü'l-Musallî, *DİA*, c. 32, s. 32 vd.)

¹¹² Bu eser İbn-i Mâlik et-Taî'nin nahve dair eserinin şerhidir. 820 yılı civarında Hindistan'da öğrencilerin isteği üzerine yazılan şerh, Gucerât Sultanı I. Muzaffa'nın oğlu I. Ahmed'e ithaf edilmiştir. İbnü'd-Demâmîni *et-Teshîl* üzerine iki şerh daha yazmıştır. Bunlardan biri noksandır, diğeri tamam olup Mısır'da kaleme alınmıştır. (Özbalıkçı, Mehmet Reşit, İbnü'd-Demâmîni, *DİA*, c. 21, s. 10 vd.)

¹¹³ Kâsım b.Firruh Eş-Şâtîbî'den kırâat tahsil eden Sehâvî, kendisinden meşhur kasidesi *Hurzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*'yi okudu. Önde gelen talebelerinden Ebu Şâme el-Makdisî kendisinden kırâat, tefsir ve Arap dili alanlarında faydalandı. Mağnîsî'nin ismini zikretmediği Sehâvî'nin eseri; *Fethu'l-Vasîd fi Şerhi'l Kasîd* bu eserin Kasım b.Firruh eş-Şâtîbî'nin *Hurzü'l-Emânî* ve *Vechü't-Tehânî* adlı kasidesi hakkında yazılan ilk şerh olduğu belirtilmiş ve Şâtîbî'nin bu şerhle üne kavuştuğu ifade edilmiştir. (Altıkulaç, Tayyar, Sehâvî, Alemüddîn, *DİA*, c. 36, s. 311 vd.)

3.4. Eserin İncelenmesi:

3.4.1. Giriş:

Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsî (ö.1000/1592) eserini yazma gerekçesi olarak kendisinden ilme yeni başlayanların (mübtedîler), Cezerî'nin nazmını (*Mukaddime*) Türkçe'ye çevirmesini talep ettiklerini belirtir. Fakat bu Türkçe'ye çevirdiği risalenin bazı meseleleri anlamak için yetersiz kaldığından bir mukaddime daha yazdığını onda da yeterli izahlar az olup, gerekli açıklamalar yapılamadığından Mağnîsî, Ali el-Kâri'nin (ö.1014/1606) şerhinden (*Minhü'l-Fikriyye*), *Şâtıbiyye*'den, *Şerh-i Ca'berî*'den ve Nâzım'ın *Neşr-i Kebîr*'inden ve *Temhîd* isimli eserlerinden istifade ederek *Terceme-i Cezerî* isimli eserini yazdığını anlatmıştır.¹¹⁵

Cezerî eserinde, harfler konusuna geçmeden önce nefes, ses, harf, mahreç gibi kelimelerin tanımlarını yaparak başlar.

Mağnîsî, insanın içerisinden çıkan havaya 'nefes' dendiğini ve bunun insanın tabiatı olarak, iradesiz olarak çıktığını ve aynı zamanda nefese 'soluk' da dendiğini zikreder. Nefes, irade kuvvetiyle çıkıp işitilirse 'ses/savt' veya 'avaz' dendiğini ifade eder. Harf; eğer ses mahreçlerden birine dokunup çıkarsa ona harf dendiğini söyler. O zaman harf, mahreçten çıkan sese denir.

Mahreç; harfin çıkıp belirmediği ve sesinin işitildiği yere denir.

Burada harften maksadın hece harfleri olduğunu ifade eden Mağnîsî Arap alfabesinde 29 harf olduğunu zikreder ve şöyle sıralar:

همزة ا ب ت ث ج ح د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لا ي

Arap alfabesindeki bu tertip mahreç tertibi değil, lügat tertibidir. Çocukların ta'limi de bu tertibe göre yapılır.¹¹⁶

¹¹⁴ Başlangıçtan beri lügat ve tefsir ilmine daha fazla alaka gösterdiği anlaşılmaktadır. Halil b. Ahmed ve Yunus b. Habîb gibi meşhur âlimlerden ders okuyan Ferrâ, onun faydalandığı pekçok âlim ve râvi'nin başında Kisâi gelmektedir. Mağnîsî Ferrâ'nın hangi eseri olduğu telifinde belirtmemiştir. Fakat Ferrâ'nın en önemli eseri *Meâni'l-Kur'an*'dır. Ferrâ'nın *Tefsiru Müşkili İ'rabi'-Kur'an* diye adlandırdığı bu eseri onun en tanınmış iki kitabından biridir. (Tüccar, Zülfikâr, Ferrâ, Yahya b.Ziyâd, *DİA*, c. 12, s. 406 vd.)

¹¹⁵ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 98.

¹¹⁶ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 99 vd.

Bu 29 harfin her birinin bir resmi, bir ismi, bir de müsemması vardır. Harfin resmi o harfin yazılışıdır, şeklidir. Harfin ismi, o harfin adıdır. Harfin müsemması ise o harfin simgelediği ve çıkardığı sestir. Harfin resimleri ا ب ت ث ج ح gibidir. Harfin isimleri ise همزة gibi. Harfin müsemması ise, mahrecinden çıkarken simgelediği sesler ve özellikleridir.¹¹⁷

Harfler isimleriyle anılır, resimleriyle yazılır, müsemmalarıyla okunur. Sadece Kur'an'da 29 sûre'nin başında yer alan ve 'Huruf-u Mukattaa' adı verilen الم طس حم ن ق gibi harfler isimleriyle okunur. Hemzenin kendise has bir resmi olmayıp yerine göre آمن de olduğu gibi elif ile, يؤمن de olduğu gibi vâv ile ایمان da görüldüğü gibi ya ile temsil olunur; bazı durumlarda ise دفعاء¹¹⁸, الحبء¹¹⁹ kelimelerinde olduğu gibi sadece telaffuz edilir, yazıda görülmez. Hemze için belirleyici işaret olarak ayn harfinin baş kısmı olan ء sembolünün kullanılması, yazı stiline ait bir uygulama olup eski metinlerde bulunmaz.¹²⁰

3.4.2. Mağnîsî'nin Dişlerle İlgili Açıklaması:

Mağnîsî, harflerin mahreç ve sıfatlarını anlatmadan önce insanda bulunan dişlerin isimlerini zikrederek konuya hazırlık yapmıştır. Ona göre insanda dişler 32 adet olup, isimleri şöyledir:

Adras: اضراس

Davâhık, davâhın, nevâciz'in hepsine 'Adras' denir ki; toplamı yirmi diştir. Her tarafta beşer tane bulunur.¹²¹

Nevâciz denilen dişlere 'dırsu'l-hılm' (rüşt çağı dişi) ve 'dırsu'l-akl' (akıl dişi, yirmilik diş) da denir.¹²²

Davâhık: ضواحك

Enyâb denilen dişlerin ardındaki her tarafta birer tane olan dişlere davâhık denir.

Davâhın: طواحن

¹¹⁷ Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâât*, İFAV, İstanbul, 2014, s. 45 vd.

¹¹⁸ Nahl 16/5.

¹¹⁹ Neml 27/25.

¹²⁰ Sarı, Mehmet Ali, *Harf, DİA*, İstanbul, 1997, c. 16, s. 163 vd.

¹²¹ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 102; Nasır, Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, 1. Baskı, Mektebetü's-Safâ, 1999/1420, s. 62; Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el Mer'aşi, *Cühdü'l-Mukall*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, 2. Baskı, Dâr-u Ummâr, Ammân-Ürdün, 2008/1429, s. 118.

¹²² Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 62.

Davâhık denilen dişlerin ardındaki her tarafta üçer tane, toplam oniki tane olan dişlere davâhın denir.

Enyâb: انساب

Rabaiyât denilen dişlerin ardındaki her tarafta birer tane olan dişlere enyâb denir.

Nevâciz: نواجذ

Dişlerin ardındaki her tarafta birer tane olan dişlere de nevâciz denir. Fakat nevâciz dişleri bazı insanlarda bulunmaz.

Rabaiyât: رباعيات

Senâyâ denilen dişlerin ardındaki dişler olup her tarafta birer tane olan dişlere rabaiyât denir.

Senâyâ: ثانا

Önde olan dört diştir ki, her tarafta birer tanedir. Yani üstteki büyük dişler ve onun altındaki iki dişlere senâyâ denir.

3.4.3. Mağnîsinin Mahreç Konusundaki Görüşü:

مخارج الحروف سبعة عشر   علي الذي يختاره من اختبر

‘Tecrübe ve deneyimlerle (bu alanda) uzman olanların tercihine göre harflerin mahreci onyedidir.’

Mağnîsi harflerin mahreçlerinin adedi konusunda ihtilafları zikretmeden, cumhura göre onyedi olduğunu söyleyip konuyu buna göre anlatmıştır. Ona göre ‘ğunne fer-i harflerden olmasına rağmen başka mahreci olmadığından ğunne de aslî harflerden sayılmalıdır.¹²³

Mahreç, harfin çıktığı yere denir. Harfin telaffuzu esnasında sesin kesildiği yer mahreçtir ve onunla diğer harflerden ayrılır.¹²⁴

¹²³ Mağnîsi, Terceme-i Cezerî, s. 101.

¹²⁴ el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l-Bari*, Mektebetü'n-Tayyibetü'n, el-Medinetü'l-Münevvera, ts. ,s. 61.

Mahreçler, boğaz, dil ve dudaklardan birine temas edip etmeme yönüyle ikiye ayrılırlar:

a. Mahrec-i Muhakkak (Hakiki mahreç) : Harfin sesi, boğaz, dil ve dudaklardan birinin belli bir kısmına dayanarak çıkıyorsa ona mahrec-i muhakkak denir. Bunlar; boğaz, dil ve dudak harfleridir.

b. Mahrec-i Mukadder (Takdir-i mahreç): Hiçbir yere temas etmeden çıkan haflere mahrec-i mukadder denir. Cevf (ağız boşluğu) bölgesinden çıkan med harfleri böyledir. Çünkü onlar hiçbir yere temas etmeyip sesleri ağızdaki havanın (nefesin) bitmesine kadar kesilmeyen harflerdir. Bundan dolayı noksanlık ve ziyadeliği kabul ederler.¹²⁵

Bütün hece harfleri çıkış esnasında boğaz, dil ve dudaklara temas edip sesleri kesildiğinden mahrec-i muhakkaktırlar. Fakat med harfleri boğaz, dil ve dudaklardan hiçbirine temas etmeden çıktığı ve sesinin kesilmemesi nedeniyle mahrec-i mukadderdir. Ses onlarda yumuşaklıkla ve külfetsiz olarak uzar, sonra havada sona erer.¹²⁶

Mahreçler çıktığı yer yönünden de iki ayrılır:

- a. **Küllî Mahrec (Genel):** Bir grup harfin çıktığı mahreç bölgesine denir.
- b. **Cüz'i Mahrec (Özel):** Küllî mahreç içinde her harfin veya bazı harfler grubunun çıktığı yere denir.

Mahreç bölgeleri beş tanedir: Cevf, halk, lisân, dudaklar ve hayşûm.¹²⁷

Harflerin mahreçlerinin sayısı konusunda ulema ihtilaf etmiştir. Bu konuda âlimler üç gruba ayrılmışlardır:

1.Harflerin mahreçlerini 17 olarak kabul edenler: Halil b.Ahmed (ö.130/747), Mekkî b.Ebi Talib (ö.437/1045), Ebu'l-Kâsım el-Hüzelî (ö.465/1072), Ebu'l-Hasan Şüreyh, İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) ve diğerleridir. Cevf'i bir mahreç sayıp halk için üç, dil için on, dudaklar için iki, hayşûm için bir mahreç olduğunu zikretmişlerdir.¹²⁸

¹²⁵ el-Husârî, Mahmûd Halil, *Ahkâmu Kırâati'l- Kur'ani'l- Kerîm*, tsh. Muhammed Talha Bilâl Minyâr, 4. Baskı, el-Mektebetü'l- Mekkiyye ve Darü'l-Beşâiri'l -İslamiyye, 1999, s. 45.

¹²⁶ el-Husari, Mahmud Halil, ,a.g.e. , s. 50.

¹²⁷ Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd* 1. Baskı, Mektebü'l Haremeyn, Riyad, 1409/1989, s. 124. ; Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâât*, s. 59.

¹²⁸ İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b.Yusuf, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Halid Hasan Ebu'l Cûd, 1. Baskı, Daru'l-Muhsîn, Cezâyir, 2016, c. 2,s. 5. ; Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 191. ; Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 124 vd.

2. Bu gruptaki âlimler dört küllî mahreçten 16 cüz'i mahreç olduğunu zikrettiler. Bunlar cevî mahrecini hazfettiler (düşürdüler). Cevî'ten çıkan 'elif'i hemzenin mahrecinden çıktığı görüşünde olup, mahreçlerin sayısının onaltı olduğunu benimsemişler.¹²⁹ Bu görüşü savunanlar nahivcilerin çoğu; Sibeveyh (ö.180/770), Ebu Amr ed-Dani (ö.444/1053) , el-Ca'beri (ö.732/1332), Şâtıbî (ö.590/1194) , İbn-i Berrî, İbn-ü Keysân (ö.299/912) ve bunlara uyan âlimlerdir.¹³⁰

3. Kutrub, el-Cermî (ö.225/882) el-Ferrâ (ö.207/822), İbn-ü Düreyd (ö.321/933) gibi âlimler ise mahreçlerin 14 olduğunu savunmuşlar. Bu âlimler 'nûn' 'lâm' ve 'râ' harflerinin mahreçlerini tek mahreç olarak kabul etmişler.¹³¹ Bu gruptaki âlimler Sibeveyh ve O'na tabi olanlar, Cevî bölgesini de mahreç bölgesi kabul etmezler.¹³²

Bir harfin mahreci öğrenileceği zaman harf sâkin veya şeddeli kılınıp önüne bir hemze getirilerek telaffuz edilir. Bu suretle sesin başlayıp bittiği yer, sesin kesildiği yer, o harfin mahreci olmuş olur.¹³³

Harfler, aslî ve ferî harfler olmak üzere iki kısma ayrılır:

Aslî harfler, 29 hece harfleridir. Ferî harfler ise 5 tane olup şunlardır:

1.Hemze-i Müsehhele (Teshil olunan / kolaylaştırılan hemze) : Bu da üç kısma ayrılır:

a. Hemze ile elif arası okunan hemze : ¹³⁴ءاعجميي kelimesindeki ikinci hemze böyledir. Âsım kırâatında da vardır. Buradaki ikinci hemze keskinliği giderilerek belirli belirsiz okunur.

¹²⁹ el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l Bari*, s. 63. ; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, s. 5. ; Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 191. ; Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 124.

¹³⁰ Mekkî, Ebu Muhammed, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kirâeti ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat, 5. Baskı, Dâru Ummâr, Ammân-Ürdün, 2008, s. 243. ; Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 124. ;¹³⁰ Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 191. el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l Bari*, s. 63.

¹³¹ ; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, s. 5. ; Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 124 vd. ; el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l Bari*, s. 63. , Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 191.

¹³² el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l Bari*, s. 63.

¹³³ Karakılıç, Celaleddîn, *Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerim Okuma Kaideleri*, 7. Baskı, Kalkan Matbaacılık, Ankara, 2012, s. 33. ; Ali el Kârî, Ebu'l-Hasan Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fi Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atayâ, tsh. Ahmed Şükrî, Daru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l Kur'âniyye, Dimeşk-Suriye, ts. , s. 4. ; Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 122. ; Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 52 vd.

b. Hemze ile ‘yâ’ arası okunan hemze : اءنك kelimesindeki ikinci hemzenin hemze ile ‘yâ’ arasında okunuşu gibi.

c. Hemze ile ‘vâv’ arası okunan hemze: اءنك kelimesindeki ikinci hemzenin hemze ile ‘vâv’ arasında okunuşu gibi. Son iki vecih Âsım kırâatında yoktur.

2.Elif-i Mümâle (imâle olunan/ meyleden elif): Fethayı kesraya, elifi ‘yâ’ya meylettirerek okumaya denir. مجريها¹³⁵ kelimesinde olduğu gibi, şayet imâle olunan elif, elif tarafına yakın ise imâle-i sũgra (küçük imâle) , ‘yâ’ tarafına yakın ise imâle-i kübrâ (büyük imâle) denir. Âsım kırâatinin Hafs rivayetinde sadece مجريها kelimesinde ‘râ’ harfinde imâle yapılmaktadır. ‘Yâ’ ya yakın ve ‘râ’ ince olarak telaffuz edilir.

3.Sâd-ı Müşemme (İşmâm olunan sâd) : Sâd harfi ile zây harflerinin karışımından doğan bir sestir. Âsım kırâatında yoktur.

4. Lâm-ı Muğallaza (Kalın okunan lâm) : Lâm, meftuhlu olup öncesinde ط, ص, ظ harfleri sâkin veya meftuhlu gelirse kırâat imamlarından Verş¹³⁶, buralarda ‘lâm’ı kalın okur. Örnek: الظلام الطلاق الصلاة

5.Nûn-u Muhfât (İhfâ olunan nûn): Zâtı gidip ğunnesi baki kalan nûn demektir. İhfâ harflerinden önce gelen sâkin nûn’un ihfâ edilmesidir. ان كنتم gibi. Bütün kırâatlerle birlikte Âsım kırâatında da vardır.¹³⁷

Mağnîsî, yukarıda da belirtildiği gibi Hafs’a göre fer-i harflerin üç olduğunu bunların nûn-u muhfât, hemze-i müsehhele, ve elif-i mümâl olduğunu zikrederek harflerin mahreçlerini anlatmaya geçmiştir.¹³⁸

3.4.4. Harflerin Mahreçleri (مخارج الحروف) İle İlgili Görüşleri:

Birinci Mahrec : حروف مد للهواء تنتهي

للجوف : الف واختاها و هي

¹³⁴ Fussilet 41/44.

¹³⁵ Hûd 11/41.

¹³⁶ Verş’in asıl adı Ebu Sâid Osman b. Saîd b. Abdullah el-Mısrî (ö.197)’dir. H.110’da Mısır’da doğup, 197’de Mısır’da vefat etmiştir. Mısır’ın Şeyhu’l-Kurrasıdır. 155’te Medineye gelip İmam Nâfi’den kırâat okumuş, sonra Mısır’a dönmüştür. İmam Nâfi’nin(ö.169) ikinci râvisidir.

¹³⁷ Ali el Kârî, Ebu’l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, *el-Minehü’l-Fikriyyetü fi Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 74. ; Çetin, Abdurrahman, *Kur’an Okuma Esasları*, 8. Baskı, s. 90 vd. ; Hüdâî, Hamza, *Tecvid-i Edâiyye*, s. 33. (Mecmua içinde); Karaçam, İsmail, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, s. 197 vd.

¹³⁸ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 101.

“Elif ve onun kardeşleri olan (vâv ve yâ) ağız ve boğaz boşluğu içindir. Bunlar (elif ve kardeşleri) med harfleridir. Mahreçleri hava içindir ki, havanın nihayet bulunduğu yere kadar uzanır.”

Birinci mahreç cevîf bölgesidir: Yâni boğaz boşluğudur. Ondan med harfleri çıkar. Yani dişlere varıncaya kadar sesleri bir elif kadar akar. للهواء تنتهي dediği budur. Buradan med harfleri çıkar. Med harfleri üç tanedir. ‘vâv’, ‘yâ’, ‘elif’. Fakat bunların med olmalarının şartı; vâv sâkin olup kendisinden önceki harfin mazmûm/ötreli, ‘yâ’ sâkin olup kendisinden önceki harfin meksûr/esreli, elif daima sâkin olup kendisinden önceki harfin meftuh/ üstünlü olması gerekir. Bu üçünün misâli اوتينا kelimelerinde cem’ olmuştur. Mağnîsî bir elif kadar uzatmanın ‘elif’ diyecek kadar bir zaman olduğunu belirtir. ‘Elif’ elif demekle بابا demek aynıdır. اوتينا elif ,elif ,elif demek, üç elif çekmek zamanı aynıdır. Dört elif çekmek istenildiğinde ise اوتيناها da olduğu gibi elif, elif, elif, elif denir. Beş elif kadar çekmek istenildiğinde اوتيناهاذا da olduğu gibi elif, elif, elif, elif, elif denir.¹³⁹

Mağnîsî bu yaklaşımı ile hem Daninin hem de İbnül- Cezerî nin yorumlarına katılmaktadır.

Bu harflerin seslerinin başlangıcı, boğazın başı olup ağızın dışarı çıkan kısmına kadar devam eder. Onlar için hakiki mahreç yoktur. Cevîf’den çıkan havanın bitimiyle sona erer. Med harflerinin mahrecinin ağız ve boğaz boşluğu kılınması cumhurun görüşüdür. Sibeveyh, elifi hemzenin mahrecinden sayar.¹⁴⁰

Tecvîd uleması harf-i medlerin mahreci cevîf’tir, mukadder mahreçtir, muhakkak değildir, dediler. Saçaklızâde, “harf-i medler, mahrec-i muhakkak olmadığından onların sesleri kesilmez”, der.¹⁴¹

Dani de, ağız kısımlarından nefes gibi cevîf’te hiçbir yere dayanmayıp onun havada bir ses olduğunu bu yüzden cevîf diye nispet edildiğini belirterek cumhurun görüşüne katılmıştır.

142

¹³⁹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁴⁰ Mer’âşî, Muhammed b. Ebi Bekr, *Cühdü’l-Mukall*, s. 136 vd. ; el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kirâati’l-Kur’ani’l-Kerîm*, s.73.

¹⁴¹ el-Hamed Ğanim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye inde Ulemâit’t-Tecvîd*, 2. Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman – Ürdün, 280/1428, s. 190.

¹⁴² ed-Dânî, Ebu Amr Osman b. Saîd, *et-Tahtîd fi’l-İtkâni ve’t-Tecvîd*, thk. Ğanim Kaddûrî el-Hamed,1. Baskı, Dâr-u Ammâr, Ammân-Ürdün, 2000/1421 s. 120.

Bu harflere med ve lîn harfleri de denir. Yine hevâiyye, cevfiyye harfleri de denir.¹⁴³Bu harflere lîn harfleri denmesinin sebebi onlar uzayarak kolaylıkla, dile külfetsiz, mahrecinde genişleyerek çıkmalarıdır. Çünkü mahreç, genişleyip ses yayılıp uzadığında yumuşak olur. Mahreç daralıp ses kapandığında ise harf ses olur.¹⁴⁴

Ağızdan çıkan havanın (nefesin) bitmesiyle telaffuz da biter.¹⁴⁵

Hamza Hüdâi bu mahreçteki harflerin doğru telaffuzunu şöyle izah eder: “Bu mahreçten med harflerini çıkarmanın yolu şöyledir; alt çeneyi sıkmadan tabiatı üzere bırakıp bu harflerin seslerini göğse bitişik olan yerden başlatıp ağız içinde ya dudak ortasında bir yere itimat ettirmeyerek çıkış yönünden ağzın sonuna tekellüfsüz, yumuşaklıkla uzatıp cevften çıkan havanın nihayetiyle harfin seslerini sona erdirmekten ibarettir.”¹⁴⁶

İkinci Mahreç: ثم لاقصي الحلق همز هاء “Bundan sonra boğazın nihayetinden hemze (أ) ve (ها) ‘hâ’ harfleri çıkar.”

Aksa'l-Halk (اقصي الحلق): Mağnîsî bu mahreç için boğazın sonu, göğse bitişik olan yeridir, buradan önce hemze sonra ‘hâ’ (ها) çıktığı görüşündedir.¹⁴⁷

İkinci, üçüncü ve dördüncü mahreçteki harfler ki bunlara boğaz harfleri/huruf-u halkıyye denir (حروف الحلقى). Bu mahreçteki harflerin tertibinde ihtilaf vardır. Fakat Mağnîsî bu tartışmalara hiç değinmemiştir. Sadece mahrecin yerini, harflerini ve İbnü'l-Cezerîye göre mahreçteki harflerin tertibini söyler.

İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'inde bu ihtilafa dikkat çekerek bu harflerin , tek bir mahreçten olduğunu söyleyenlerin olduğunu da zikrederek hemzenin, ha (ها)' dan önce olduğunu ifade eder.¹⁴⁸

Mekkî, Sibeveyh, İbnül-Cinnî (ها)'nın hemzeden evvel olduğunu savunurlarken ilk dönem filologlarından Ahfeş ise bu iki harfin aynı olduğunu öncelik ve sonralıklarının olmadığı görüşündedir. Şâtîbî, Sibeveyh, Çârberdî hemze evveldir derken, Çârberdî başka

¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, s. 6.

¹⁴⁴ el-Kârî, ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fi Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 78; el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kırâati'l- Kur'ani'l- Kerîm*, s. 74.

¹⁴⁵ eş-Şevbekî, Muhammed Refîk Mümin, *el-Leâliü'z-Zehabiyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 1. Baskı, Gazze-Filistin, 2015, 1436, s. 12.

¹⁴⁶ Hüdâi, Hamza, *Tecvid Edayye*, s. 36.

¹⁴⁷ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 101.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, s. 6.

sözünde ise hemzenin sonra olduğunu savunur. Bu ihtilaflar ikisinin de bir mahreçten çıktığına delalet eder.¹⁴⁹

Sibeveyh'e göre hemzededen sonra ها ve elif gelir. Ebu'l-Abbas (Müberred) ve başkaları hemze evveldir ve o göğsün evveli, boğazın sonudur. O, mahreç olarak en uzak harftir, sonra arkasından elif gelir ki o hiçbir yere itimat etmez, dayanmaz. Sonra ها gelir ki, o ilk mahrecin sonudur. Bazılarında tertipte ها öncedir. O göğse girer dediler.¹⁵⁰

Üçüncü Mahreç: ”Boğazın ortasından ‘ayn’ (ع) ile ‘ha’ (ح) çıkar.” ومن وسطه فعين حاء

Vasatu'l-Halk (وسط اطلق): Mağnîsî boğaz ortasından ayn ile hâ ‘ع’, ‘ح’ çıktığını ifade eder. Tertibinde önce ‘ayn’ sonra ‘ha’ olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵¹ Bu mahreçte de tertip konusunda ihtilaf edilmesine rağmen Mağnîsî buna değinmemiştir.

Mekkî ise ‘ayn’ı, ‘ha’ dan önce sayar ki bu Sibeveyh ve Ona tabi olanların görüşüdür. Şureyh, Mehdevî ve onlara tabi olanlar ise ‘ha’, ‘ayn’ dan öncedir dediler.¹⁵² Ebu Muhammed b. Ebî Talip el-Kayravânî de Sibeveyh’in tertibine uymuştur. Ebu Hayyân *Şerhu't-Teshîl*'de Arapçadan başka dilde ‘ح’ yoktur. ‘ع’ harfi ise Araplardan başka çok kullanan yoktur. Başka millet dillerinde çok azdır.¹⁵³

Dördüncü Mahreç: ”Boğazın sonundan ‘ğayn’ (غ) ile ‘ha’ (خ) çıkar.” أدناه عين خاؤها

Edne'l-Halk ادني الحلق: Mağnîsî, bu mahreç ağza yakın olan bir yerdir ki boğazın evvelidir, bu mahreçten tertip üzere ‘ğayn’ ‘غ’ ile ‘ha’ خ harflerinin çıktığı görüşündedir.¹⁵⁴

Bu mahrecin tertibinde de ihtilaf söz konusudur. Sibeveyh, bu mahreçten önce ‘ğayn’ çıktığı görüşünde iken Mekkî ise ‘ha’ evvel olduğu görüşündedir. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed Harûf en-Nahvî¹⁵⁵ derki: “Şüphesiz Sibeveyh burada tertibi kastetmedi. O, tek bir mahreçtir.”¹⁵⁶ Şureyh (Muhammed b. Şureyh er-Ruaynî el-İşbilî ö.476) Şâtîbî ve Cezerî

¹⁴⁹ el-Fedâlî, Seyfüddîn b. Atailhâ el Mısrî, *el-Cevahiru'l-Mudîyyetü ale'l-Mukaddimeti'l-Cezerîyye*, thk. Azze binti Hâşim Muaynî, 1. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2000/1425 s.74 vd.

¹⁵⁰ el-Kastalânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Letâifu'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraat*, c. 2, s. 393.

¹⁵¹ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 101.

¹⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, s. 6.

¹⁵³ el-Kastalânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *a.g.e.*, s. 393 vd.

¹⁵⁴ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 101.

¹⁵⁵ Ali b. Muhammed el-Hadramî Arap dilinde bir âlimdir, Endülüslüdür, İşbiliyye ehliendendir, 524'de doğup 609'da vefat etmiştir, çok eseri vardır. *Şerhu-Kitab-ı Sibeveyh* onlardandır, Ali el-Kârî *el-Minehü'l-Fikriyye*, s. 82.

¹⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, s. 6 vd.

Sibeveyh'e tabî oldular. Ebu Muhammed Kayravânî ise Mekkî'ye tabî olup 'hâ' خ mahrecini öne almıştır.¹⁵⁷

Beşinci Mahreç: والقاف اقصي اللسان فوق “Dil kökü ile üst çene arasından 'kâf' (ق) harfi çıkar.”

Mağnîsî bu mahreci şöyle tarif eder: “Küçük dilin bir yeridir ki, büyük dilin sonuyla üst damaktan sarkan sivri etciğin arasındadır. Ondan ق harfi çıkar.”¹⁵⁸

Mekkî, *er-Riâye*'sinde bu mahreç için; “ağzın ilk mahrecidir. ق harfi sağlam ve güçlü bir harftir. Çünkü mechûr, şedide, müsta'liye ve kalkale harflerinden olduğunu zikreder. 'Kâf' harfi dilin boğaza en yakın kısmı ile üst damak arasından çıkar, diğer bir deyişle dilin sonu ile küçük dil arasındadır.”¹⁵⁹

Altıncı Mahreç: ثم الكاف أسفل “Kâf' (ق) mahrecinin biraz aşağısından 'kâf' (ك) harfi çıkar.”

Mağnîsî bu mahreci şöyle tarif eder: “Bu mahreç 'kâf' (ك) harfinin mahrecidir. Küçük dilin önüdür ki dilin kökü ile üst damak arasından 'kâf'(ق) mahrecinin bir parmak kadar ağza yakın olan kısmından çıkar. Arabistan'da yaşadığı dönemde bu harfin doğru mahreçten çıkarıldığını fakat kalın okuyarak sıfatında hata ettiklerini, Anadolu'da ise ağza daha yakın olan yerden çıkarıldığını 'cîm' (ج) mahrecine yaklaştırıldığını, dolayısıyla bu telaffuzun yanlış olduğunu ifade eder.”¹⁶⁰

Bu iki harfin boğaza yakınlığının ve uzaklığının tecvîd kitaplarında bu harfin sâkin olarak okumakla anlaşılacağı anlatılır. 'Kâf' (ك) mahreci, ağzın girişine 'kâf' (ق) mahrecinden daha yakındır ve ondan biraz aşağıdadır. 'Kâf' (ك) ve (kâf) (ق) harflerinde durulduğu zaman ك ve ق diye sükun ile okunulduğunda 'kâf' (ق) harfinin boğaza daha yakın, 'kâf' (ك) harfinin boğaza daha uzak olduğu anlaşılır.¹⁶¹

¹⁵⁷ el-Kastalânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, a.g.e. , s. 393 vd. ; el-Fedâlî, Seyfüddîn b. Ataillâh el Mısrî, *el-Cevahiru'l-Mudiyetü ale'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, s. 74 vd. ; el-Kârî, ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, a.g.e. , s. 80 vd. ; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 54.

¹⁵⁸ Mağnîsî, a.g.e. , s.102.

¹⁵⁹ Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 193.

¹⁶⁰ Mağnîsî, a.g.e. , s. 102.

¹⁶¹ Muhammed Mekkî, a.g.e. , s. 5 5. ; Abdülhamîd, Suâd, *Teyşîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, tsh. Ahmed Mustafa Ebu Hasan ve Mahmûd Emîn Tantavî, 3. Baskı, Yünyû, 2003/ 1424, s. 58.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Aksa'l-lisân (dilin en uzağı/dil kökü)'dan, iki mahreçten iki harf çıktığı halde aksa'l-halk (boğazın en uzağı/boğaz dibi)'dan neden bir mahreçten iki harf çıkmaktadır? Bu soruya Saçaklızâde şöyle cevap verir: “Aksa'l-lisân uzun bir bölge olup iki harfin arası aksa'l-halkın hilafına uzaktır.”¹⁶² Bu itibarla ق ve ك harfi için özel mahreç bölgesi varken aksa'l-halk bölgesi kısa olduğundan ‘hâ’ (ه) ile ‘hemze’ birbirine çok yakındır. Bu itibarla bu mahreçten iki harf çıkar.¹⁶³

Bu iki harfe (ك, ق) küçük dil ile olan ilgilerinden dolayı, ‘lehevî’ harfler/اللهوية denilmiştir.¹⁶⁴ Çıktığı yere nispet ederek Halil b.Ahmed onu اللهة (ağız ve boğaz arası) diye isimlendirmiştir.

Yedinci Mahreç: والوسط فجم الثين يا (يا) ‘yâ’ (يا), ‘şîn’ (ش) ve ‘cîm’ (ج) “Dil ortasından ‘cîm’ (ج), ‘şîn’ (ش) ve ‘yâ’ (يا) harfleri çıkar.”

Büyük dilin ortası ile beraber üst damağın arasındır ki ondan önce ‘cîm’ akabinde ‘şîn’, ‘şîn’in akabinden de med harfi olmayan ‘yâ’, yani harekeli olup okunan ya harfi çıkar. Mağnîsî bu harflerle ilgili olarak şu değerlendirmede bulunur. “Arabistanda ehl-i eda’nın ‘cîm’ mahreci, doğru yerden çıkarken, Anadolu’da okunan ‘cîm’ ile ‘şîn’ harfi dil ucuna yakın ve yanlıştır.” Mağnîsî, İbn Cezerî’nin *Neşr*’ini referans göstererek doğru ‘cîm’i mahrecinden çıkarmaya çalışmak vaciptir; çünkü mahrecinden ayrı yerden çıkarıp onunla dil ortası yayılıp ‘şîn’ sesi ile sesi karışık çıkar. Nitekim bunu ehl-i Şâm ve ehl-i Mısır’ın çoğu böyle okur. Mağnîsî bu mahreçle ilgili değerlendirmesinde der ki: “Dilin kâf (ك) mahreci olan yerini üst damağa değdirip ‘kâf’ sesi ile karışık çıkarırlar. Yemen halkında bu şekildeki eda çoktur. Fakat şimdi Arabistan’da اجنتت gibilerin ‘cîm’ini ‘şîn’ gibi çıkarırlar. Mısır ehli ise şimdi her yerde ‘cîm’i ‘kâf’ gibi çıkarırlar,”¹⁶⁵ diyerek yanlış bir telaffuza dikkat çekmiştir.

Bu harflerin mahreçlerindeki tertip üzerindeki ihtilafa Mağnîsî hiç değinmemiştir. Fakat İbnü'l-Cezerî *Neşr*’inde: “Denildi ki, ‘cîm’ o ikisinden öncedir.” Mehdevî (Ebu'l-Abbas Ahmed b.Ammâr, ö.430’dan sonra) “şîn, ‘kâf’ (ك)’tan sonradır, ‘cîm’ ve ‘şîn’ ondan sonra gelir” diyerek bu ihtilafa işaret etmişlerdir.¹⁶⁶

¹⁶² Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el Mer’aşî, *Cühdü'l-Mukill*, s. 128 vd.

¹⁶³ Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvid*. s. 126 vd. ; el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kırâati'l-Kur’ani'l-Kerim*, s. 58.

¹⁶⁴ Abdülhamîd, Suâd, *Teysîru'r-Rahmân fi Tecvidi'l-Kur’ân*, s. 58. ; el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, *el-Beyân fi Ahkâmi Tecvidi Kur’ân*, Suudi Arabistan, 1999, s. 32. ; Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 3. Baskı, İFAV, İstanbul, 2013, s. 65. ; Karaçam, İsmail, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 193.

¹⁶⁵ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 102.

¹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, s. 7 vd.

Mekkî *er-Riâye* isimli eserinde ise: “Şîn’ harfi, ‘kâf’ (ك) harfinden sonra ağızdan (dilden) çıkan mahreçlerin üçüncüsüdür. Yani dil ortası ile üst damağın ortası arasından çıkar.” ‘Cîm’ mahreci ‘şîn’ mahrecinden ,‘yâ’ ise zikredilen ‘cîm’ ve ‘şîn’ mahrecinden çıkar,¹⁶⁷ görüşündedir. Mekkî’nin bu sözlerinden anlıyoruz ki bu harflerin mahreçleri tertip olarak ‘şîn’ ‘cîm’ ve ‘yâ’ harfi olarak sıralansa da aralarında âdeti tertip yapamayacak kadar mahreçleri birbirine girmiş durumdadır.

Cumhurun görüşü, harfler arasında tertip ‘cîm’, ‘şîn’ ve ‘yâ’ olmak üzere iken muasır dil bilimcileri ‘yâ’ mahrecinin ‘cîm’ ve ‘şîn’ mahrecinden önce olduğu görüşündedirler. Ğanim Kaddûrî el-Hamed, Kemal Muhammed Beşir’in ‘*Asvât*’ isimli kitabından naklen şu bilgiyi aktarır: “‘Yâ’ ile ‘cîm’ ve ‘şîn’ harfleri arasında mahreçlerinde şiddetli bir yakınlık olduğunu bilmek gerekir. Hatta bazı araştırmacılar bu üç harfin sesine ‘çene ortası sesler’ diye isimlendirdiler.”¹⁶⁸ Cumhurun bu görüşüne, Hüsni Şeyh Osman’da *Hakku’t-Tilâve* isimli eserinde katılarak bu mahreçten, önce ‘yâ’ sonra ‘şîn’ sonra ‘cîm’ çıktığını ifade eder.¹⁶⁹

Bu üç harfe ‘Huruf-u Şecriyye’ denir (حروف الشجرى). Ağızın çıkış kısmından çıktığı veya iki çenenin/damağın arasından çıktığı için böyle isimlendirildi. Bu, âlimlerin çoğunluğuna göredir. *Âlâi’l-Beyân* sahibi ‘dâd’ harfini de şecriyye harflerinden saydı.¹⁷⁰ Mekkî ise Halil b. Ahmed’in Şecriyye harfleri olarak ‘şîn’ ‘dâd’ ve ‘cîm’ harflerini saydığını belirtir.¹⁷¹

Mağnîsî yaşadığı dönemde bu harflerin Arabistanda doğru çıkarıldığını fakat Anadolu’da ‘cîm’ ve ‘şîn’ harflerinin dil ortasından değilde ağza yakın olan kısımdan çıkarıldığını ve bunun yanlış olduğunu zikreder. Aynı durumu günümüzde de gözlemlemek mümkündür. Arapçada bazı harfler vardır ki Türkçe’de karşılığı yoktur. ث ح خ ذ ض ط ظ ع harfleri gibi. Bazı harfler ise Türkçedeki harflerle telaffuzu aynıdır. Bazı harfler de vardır ki telaffuzu Türkçedeki ile çok yakın olup fakat aynı değildir. ‘Cîm’, ‘şîn’, ‘kâf’ (ك) ve ‘vâv’ harfleri gibi. Mağnîsî’nin de işaret ettiği gibi ‘cîm’ ve ‘şîn’ harfini ‘kâf’ (ك) harfine yakın yani dil ortasından çıkarmaya özen göstermek gerekir.

Elbette her konuda olduğu gibi bu konuda da ifrad ve tefride düşmemek gerekir. Mustafa Şen bu konuyla ilgili makalesinde günümüzde bu harflerin talimindeki bir yanlış

¹⁶⁷ Mekkî, *a.g.e.*, s. 179.

¹⁶⁸ el-Hamed Ğanim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye inde Ulemâit’t-Tecvid*, s. 172.

¹⁶⁹ Hüsni Şeyh Osman, *Hakku’t-Tilâve*, 12. Baskı, Daru’l-Minâr, Cidde, 1998/1418, s. 341.

¹⁷⁰ Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü’l-Mürîd fi İlmi’t-Tecvid*, s. 129 vd.

¹⁷¹ Mekkî, *er-Riâye li’l-Kirâati ve Tahkiki Lafzı’t-Tilâve*, s. 139.

dikkat çekerek şöyle der: “Söz konusu harflerin çıkışları esnasında çenenin alacağı durumla ilgili kaynaklarda hiçbir veri olmamasına rağmen günümüzde bu harflerin mahreci öğretilirken alt çenenin biraz ileri itilmesi söylenmektedir. Diğer bazı İslam ülkelerinin müşahedesinden anlaşıldığı kadarıyla ülkemize özgü gibi görünen bu uygulamada çene ileri itilirken, dil olabildiğince geri kıvrılmaktadır. Bu haliyle telaffuz esnasında ağzın/yüzün tabî şekli bozulmuş olmakta ve tecvîd âlimlerinin uyardığı tekellüf/te’assüf oluşmaktadır. Ortaya çıkan ses de doğrusu kulağa pek hoş gelmemektedir. Kanaatimizce söz konusu harflerin mahreçlerinin birinin diğerine öncelenmesi çok önemli değildir. Çeneyi ileri itmeden ve dili zorlamadan harfleri mahreçlerinden çıkarmaya çalışmak en isabetlisidir.”¹⁷²

Sekizinci Mahreç: والضاد من حافظه ادوليا الاضراس من أيسر أو يمناهها “Dâd’ (ض) harfinin mahreci olup, dil kenarının üst azı dişlere sağ veya sol taraftan değmesiyle çıkar.”

Bu mahrec ile ilgili olarak Mağnîsî şu değerlendirmede bulunur. Bu mahrec, ‘dâd’ (ض) harfinin mahrecidir. ‘Dâd’ (ض) harfi, ‘yâ’ mahrecinin son kısmı ile beraber dil yanının karşısı olan üst ‘adras’tan çıkar. Dilin iki yanından da çıkabilir. Fakat bu harfi telaffuz ederken dil ucu hiçbir yere temas etmez. Dil kenarının sağ ve solundan çıkabildiği gibi aynı anda iki kenarından birden çıkarılabilir. Sol kenardan çıkarmak kolaydır, bu yüzden buradan çıkaran çoktur. Sağından çıkaran azdır. Çünkü zordur, fakat sevaplıdır. Dilin her iki yanından birlikte çıkaranlar ise pek azdır, çünkü çok zordur. Fakat sevabı da fazlacadır. İki kenarından birlikte çıkarmak Hz.Ömer (ra)’e mahsustur, dediler.”¹⁷³

Atiyye Kabil ‘dâd’ harfinin telaffuzunun zorluğuna işaret ederek şöyle bir değerlendirmede bulunur. “Dâd’ (ض) harfi harflerin en zordur ve lisana en ağır gelenidir. Arapça’dan başka dillerde bu harf yoktur, bu yüzden Arapça’ya ‘lügatu’d-dâd’ diye de isim verilir.”¹⁷⁴ İbnü’l-Cezerî *et-Temhîd* isimli kitabında bu harfle ilgili olarak der ki: “Bil ki bu harften daha zor bir harf yoktur. İnsanlar bu harfin telaffuzuyla birbirine üstünlük yarışına girerler.”¹⁷⁵

İsmail Karaçam bu harfle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: “Telaffuzundaki bu zorluk sebebiyle, üzerinde en çok münâkâşa edilen harf ‘dâd’ (ض) harfidir. Hatta bu harfi konu edinen müstakil eserler bile yazılmıştır. Bu günde tatbik edilmiş bakımından Müslüman

¹⁷² Şen, Mustafa, *Kur’an Harflerinin Mahreç ve Sıfatlarında Mübalağa: İfrat ve Tefrit*, s. 704. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/276537234_37%C5%9EenMustafa-sos-699-718.pdf (erişim tarihi: 03. 03. 2019)

¹⁷³ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 103.

¹⁷⁴ Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü’l-Mürîd fî İlmi’t-Tecvîd*, s. 127.

¹⁷⁵ el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü’l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami’l-Bari*, s. 67.

memleketler arasında oldukça farklılık arz eden bu konu, münâkâşalar ve çekişmelerin devam etmesine sebep olmaktadır. Bilhassa Arap memleketlerinde okuyan veya aslen Arap olan kardeşlerimiz, bugün Mısır başta olmak üzere bazı Arap radyolarında devam edegelen tatbikâtın meselenin çözümüne yeteceğini ve dilin Arapça olması itibariyle onlara uymanın doğru olacağını savunuyorlarsa da, ilmî bir konunun Arap milliyetçilik zihniyetiyle halledileceğine kânî bulunmuyoruz. Tatbik edilen yer neresi olursa olsun kanaatimizce doğru olan, tecvîd ve kırâat ilimlerinde hüccet sayılacak müteber kitaplara uymaktır”.¹⁷⁶

Mağnîsi’de yaşadığı dönemde farklı Müslüman ülkelerde bu harfin farklı çıkarıldığına işaret etmiş ve kendisinin bu harfin nasıl yanlış çıkardığını seneler sonra bu harfin doğru telaffuzunu nasıl öğrendiğini şöyle anlatmıştır: “Buhâra’da, Dağıstan’da ve şark beldelerinde okunan ‘dâd’ın mahreci doğrudur. Sesi biraz ‘zâ’ (ظ) sesine benzemektedir. Fakat şimdi Arabistan’da, batı ülkelerinde ve Anadolu’da okunan ‘dâd’ harfi, tai- mühmeledir ki (ط), dil ucuyla üst ön dişlerin diplerinden çıkar. Bir ‘muhtebisi’s-savt’ hapsolmuş/kapalı bir ses harfidir. Gerçi dillerinin kenarını ‘adras’a bir miktar dayarlar. Fakat ucunu usûlü senâyâ’ya (ön dişlerin köklerine) birlikte dayarlar. Ucunu kuvvetli, kenarını zayıf dayarlar. Dillerini kuvvetlice dayayınca ‘dâd’larının sesi ancak dillerinin ucuyla üst ön dişlerin dibinden çıkar. Bu ise gerçekte ta-i mühmeledir. Bu çıkan sesin ‘dâd’ (ض) ismiyle müsemmâ olması, onların zannına göredir. Hakikatte telaffuz ettikleri ta-i mühmeledir. Mahreç, harfin sesinin çıktığı yerdir. Harfin sesi ise, mahrecin kuvvetlice sıkıldığı yerden çıkar. Gevşek basılan yerden ses çıkmaz. Ali el-Kâri dedi ki: “Mahreç, harfin zuhurunun yeridir. Onu diğerlerinden ayırır. *ولا الضالين* gibileri şeddeli okuyup vicdanına dönen tab-i selim (tabiatı bozulmamış) sahibi olan herkes onun nereden çıktığını duyup anlar.” Zirâ biz kendimiz ‘dâd’ harfini onbeş sene kadar ‘adras’tan çıkarır zannıyla okuduk, tecrübesi içinde eskidik. Ondan sonra hocalarımız bizi, gafletten uyandırıp sahih olan ‘dâd’ı bize ta’lim ettikten sonra dilimizin kenarını ‘adras’a değdirmeden tam bir sene çalıştık, yine de âciz kaldık. Hocamız bize dilin kenarını üst adras ile alt adras arasında sıkıştırıp ısırmanızı emretti. Dilimin kenarını ısırarak yara ettim. Mahrece varmaya muvaffak olunca dilimin ucunu ısırılmaz oldum. Mahrecin hakkı da zaten ısırılmamak idi. Bundan sonra şunu anladım ki, onbeş sene okuduğum ‘dâd’, dil ucundan çıkarmış ve ta-i mühmele (ط) imiş. Halbuki ‘dâd’ harfinin mahreci adrastan çıkar imiş. Çünkü dil ucu boşta kalınca elbette dilin kenarı ile adras arasında boşluk kalıp ‘dâd’ın sesi akar, kapanması muhaldir. Zira kapanması ancak dil ucuyla damak arasında olur. Bu ise ta-i mühmele (ط) mahrecidir. Ve bu ta-i şedide, Mısırdan zuhur edip etraf-ı âleme hatta

¹⁷⁶ Karaçam, İsmail, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 194.

Haremeyn'e ve Anadolu'ya yayılmıştır. İbnü'l-Cezerî Neşr'inde dedi ki : 'Onlardan bazıları onu (ض), mahreçsiz (farklı mahreçten) ta-i mühmele ile karışmış olarak çıkarır.' Mısırlıların çoğu ve Batı ülkelerinde böyle okurlar. Yani dil ucundan üst seniyye dişlerinin kökleri arasından çıkarırlar. İbnü'l-Cezerî zamanında Mısırlıların 'dâd' mahreci, ta-i mühmele (ط) mahrecidir. Bundan sonra onun zamanından şimdiye kadar onu (ض), bununla (ط) değiştirdiler."¹⁷⁷

Ali el-Kâri'nin dediği gibi onlardan bazıları Mısırlılar gibi onu 'dâd'ı (ض), ta-i mühmele (ط) gibi çıkarırlar. Şimdi Anadolu'da okunan 'dâd', ta-i ğunneviyyedir. Arabistanda okunan 'dâd' ise hâlis kuvvetli 'tâ' (ط) dır. Şeyh Razî Şafîye şerhinde doğru 'dâd'ı çıkarmanın yolunu; dilin ortasını üst damak ve kenarını üst adrasa zayıfça sıkıştırıp dil kenarı ile adras arasında boşluk kalıp üfürük gibi fisiltılı bir ses çıkartarak olduğunu anlatır. Bu takdirde elbette dilin ucu boşta kalır.¹⁷⁸

Hamza Hüdâi ve Eskicizâde ise 'dâd' harfini doğru çıkarmanın yolunu şöyle izah ederler: "Alt çeneyi bir miktar aşağı çekip, dilin ortasını üst damağa kapayıp ol yanı mezkûr olan dişlere azıcık dayar gibi ederek dilin ucunu boşta bırakıp tekellüfsüz sesi çıkarmak ile olur. Bunda azıcık fisiltılı ve vızıltılı ses peyda olur. Amma 'zâ' (ظ) harfinde bu azdır. Zira 'dâd' harfi kuvvetlidir. Cehrde, itbakta, isti'lâ'da 'zâ' (ظ) harfinden daha kuvvetlidir. Rihvette azdır. Bunun muktezası 'dâd'da ses güçlü, vızılı, zayıf olmaktadır."¹⁷⁹

Mekki de bu iki harf arasındaki yakınlığına dikkat çekerek şu görüşlerini aktarır. 'Dâd' harfinin telaffuzu 'zâ' (ظ) harfinin telaffuzuna benzer. Çünkü her ikisinde de itbak, isti'lâ, ve cehr sıfatları vardır. Şayet mehreçleri farklı ve 'dâd' harfinde de istifâle sıfatı olmasaydı aynı harf olur ve işitmede farklılık olmazdı.¹⁸⁰

Sibeveyh, Arapçadaki 'dâd' harfini rihvet sıfatlılardan saydı ki onda ses akar, nefes onun mahrecinde hapsolmaz. 'Dâd' daki bu sıfatı zamanımızda fasih Arapça'nın telaffuzunda onun varlığını kabul etmediler. Kur'an kırâatında ve ondan başkasında da yoktur dediler. O (ض) 'dâd' harfi bazılarının dillerinde kalın 'dâl' (د) oldu, Mısırda olduğu gibi. Başka dillerde

¹⁷⁷ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 103 vd.

¹⁷⁸ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 105.

¹⁷⁹ Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i Yetim*, İzmir, 1301, s. 4 vd. ; Hüdâi, *Hamza, Tecvid-i Edâiyye* İzmir, 1301, s. 36 vd. (Mecmua içinde)

¹⁸⁰ Mekki, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkiki Lafzî't-Tilâve*, s. 184.

de, Irakta olduğu gibi ‘zâ’ (ظ) oldu. Burada mütekaddimûn ile müteahhirûn (eskiler ile yeniler) arasında ‘dâd’ sesinde ki evrim/gelişim konusunda tatrışmalar vardır.¹⁸¹

‘Dâd’ (ض) harfi istitâle sıfatıyla diğer bütün harflerden ayrılır. ‘Zâ’ (ظ) harfinden rihvetinin azlığıyla, ta-i mühmele (ط)’den itbakının fazlalılığıyla, ‘dâl’ (د)’den rihvet, isti’lâ, itbak ve istitâlesiyle; lâm (ل), ‘zâl’ (ذ), ve ‘ğayn’ (غ)’dan istifâle ve diğer sıfatlarıyla ayrılır.¹⁸²

Şamlıların çoğu ile bazı doğulu Müslümanlar bu harfi, ‘zâ’ (ظ) gibi okurlar. Bazıları mahrecine vardiirmeden (ط) gibi okurlar. Mısırlıların çoğu ile bazı batılı Müslümanlar böyle çıkarır, bazıları ise lâm-ı mufahham (kalın okunan lâm ki, fer-i harflerendir) gibi çıkarırlar. Sûdanlılar böyle telaffuz ederler.¹⁸³

‘Dâd’ harfinin ‘zâ’ harfine olan yakınlığına dikkat çeken Mustafa Şen makalesinde şu değerlendirmede bulunmuştur. “Dâd’ harfine mahreç ve sıfatlar yönünden en yakın olan harf (ظ) ‘zâ’dır. بضنين¹⁸⁴ kelimesini Abdullah b. Mesûd (ra) (ö.32/652) mushafında (ظ) ile Ubey b. Kâ’b (ra) (ö.29/649) mushafında ise (ض) ile yazılmış olması ve Hz.Ömer (ra) (ö.23/643)’in günlük kullanımda bu iki harfi karıştıran bir kişiyi uyarması bu meselenin sahabe dönemine kadar uzandığını göstermektedir. İbnü’l-Cezerî beyitinde ‘dâd’ harfinin mahreç farklılığı ve istitâle sıfatından dolayı (ظ) ile karıştırılmaması gerektiğini belirtir. Ali el-Kâri (ö.1014/1605)’de Osmanlı topraklarında okunan ‘dâd’ın tam bir (ظ) olduğunu söylemektedir. Araplar bile kendi dillerine özgü olan bu harfi doğru telaffuz etmekte zorlanırlar ki diğer milletlerin bu harfte zorlanması gayet tabidir. Diğer yandan Arapça’nın bir ibadet dili olması hasebiyle Müslüman milletler o dilin telaffuzunu doğru bir şekilde okuma gayreti içerisinde olmuşlardır. Ancak bu çaba milletlerin, bölgelerin ve kişilerin etkileşiminden dolayı her zaman isabetli olmamıştır.¹⁸⁵

Mustafa Şen makalesinde Ğanim Kaddûri el-Hamed’den iktibas ederek ‘dâd’ harfinin kolaylık olsun diye mahrecinin değiştiği gibi sıfatının da değiştiğini ve modern Arapça’da şiddet sıfatıyla okunduğunu zikreder. Arapça’da dil ucunun üst ön dişlerin köklerine/ diş

¹⁸¹ el-Hamed, Ğanim Kaddûri, *Ebhâs fî İlmi’t-Tecvid*, 1. Baskı, Dar-u Ummâr, Ummân-Ürdün, 2002/1422, s. 88 vd.

¹⁸² el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, *el-Beyân fî Ahkâmi Tecvidi Kur’ân*, s. 63 vd.

¹⁸³ el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, *a.g.e.*, s. 61

¹⁸⁴ Tekvîr 81/24.

¹⁸⁵ Şen, Mustafa, *Kur’an Harflerinin Mahrec ve Sıfatlarında Mübalağa: İfrat ve Tefrit*, s.707. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/276537234_37%C5%9EenMustafa-sos-699-718.pdf (erişim tarihi:03.03.2019)

Bu konuda çalışmamızın son kısmında ‘zelletü’l-kâri’ bölümünde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Bu konuyu bitirmeden bazı tecvîd kitaplarında yer alan, Hz.Peygamberimiz (sav)’e atfedilen; انا افصح من نطق باضاد بيد انى من قریش ‘Ben ‘dâd’ harfinin telaffuzunda en fasih olanım. Çünkü ben Kureyşliyim’ meâlindeki söz için Ali el-Kârî, ‘bunun mânâsı doğru fakat aslı yoktur.’ derken,¹⁹⁰ İbnü’l-Cezerî’de *Neşr* isimli eserinde bu söz için ‘sahih değildir, aslı da yoktur’ demiştir.¹⁹¹ Kastalânî *Letaifü’l-İşârât* da bu sözü zikrettikten sonra dipnotunda Hâfız İbn Kesîr tefsirinde Fatıha suresini anlatırken bu söz için, aslı yoktur dediğini Suyûtî’nin İbn Kesîr ve başkalarının da dediği gibi aslı yok, isnâdı da bilinmiyor dediğini yine Sehâvî’nin *Mekâsidü’l-Hasene* ve Şevkânî’nin *Fevaidü’l-Mecmea*’sında manası sahîh fakat aslı yok dediklerini ve onu İsmail b. Muhammed el-Aclunî nin, *Keşfü’l-Hafâ*’da rivayet ettiğini zikretmiştir.¹⁹²

Mekkî *Riâye*’sinde: “Altı harf var ki onları çok kullanmada Araplar yalnız kaldı. O harfler bazı lügatlarda hiç bulunmazken bazılarında çok az bulunur. O harfler; ع ص ض ط ث ق¹⁹³ tır diyerek bu harflerin telaffuzunun zor olabileceğine işaret etmiştir.”

‘Dâd’ mahreci özelinde şöyle bir değerlendirme de bulunabiliriz: Telaffuzu, mânâsı, yorumuyla Kur’an eğitim ve öğretimi Müslümanların üzerinde hassasiyetle durdukları ortak değerlerdir. İslâm’ın ilk dönemlerinde harflerin mahreçlerini anlatan eserler mevcut değildi. Tamamen şifahi öğretime dayanan metotla bir müddet bu eğitim ve öğretim devam etti. Taki harflerin mahreç ve sıfatlarından bahseden kitaplar ortaya çıkana kadar süreç böyle devam etti. Harflerin mahreç ve sıfatlarını içeren ilk dönem kitaplar arasında Halil b. Ahmed (ö.175/791)’in *Kitabü’l-Ayn*’ı ve talebesi Sibeveyh’in (ö.180/796) *el-Kitab*’ı başta gelmektedir. Artık bunlar ve bunlara benzer diğer kitaplarda harfler mahreç ve sıfatlarıyla kayıt altına alınmıştır. Fakat yazıdakileri uygulayacak olanlar sonuçta insandı. Zaman geçtikçe uygulamada bazı farklılıklar ortaya çıktı. Dirâyet ile rivâyet arasında uyumsuzluk oluştu. Elbette Kur’ân talimi sadece kitaplardan veya sadece müşâfêhe yoluyla yapılmaz. Her ikisi birlikte olmalıdır. Bu farklılıkları gidermek veya asgariye indirmek için Müslüman ülkelerdeki kırâat ve tecvîd konusunda öne çıkmış âlimler bir araya gelip önyargıdan uzak

¹⁹⁰ el-Fedâlî el-Mısırî, Seydüddîn b. Atailâh, *el-Cevahiru’l-Mudiyetü ale’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, s. 83.

¹⁹¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, s. 45.

¹⁹² el-Kastalânî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Letaifu’l-İşârât li Fünûni’l-Kırâât*, s. 397.

¹⁹³ Mekkî, *er-Riâye li’l-Tecvîdi’l-Kırâati ve Tahkiki Lafzî’t-Tilâve*, s. 113.

olarak, temel kaynakları ortaya koyup onlardaki bilgilerle, şifahi kültürü uyumlu hale getirmek için iyi niyetle çalışmaları gerekir.

Dokuzuncu Mahreç: واللام أدناها لمنتهاها “Dâd” (ض) harfinin mahrecinden dil ucuna kadar olan yerdir ki bu ‘lâm’ (ل) harfinin mahrecidir”.

Dilin iki yanının uçlarıyla veya karşılıklı olan ‘davâhık, enyâb, rabaiyet ve senâyâ’ dişlerinin etleridir ve buradan ‘lâm’ (ل) harfi çıkar. Fakat ‘lâm’ın yalnız dilin sağından çıkması, ‘dad’ harfinin aksi üzere, çoğunluktadır, ‘Demâmîni Şerhu’t-Teshîl’de der ki: ‘Lâm’ın çıkması dilin iki ucuyla olur. Ancak onu sağdan çıkarmak ‘dâd’ın hilafına mümkündür.¹⁹⁴

Eskicizâde, Şerhi Dürr-i Yetîm’de ve Hamza Hüdâi ‘Tevvîd-i Edâyye’de ve tevvîd kitaplarının hemen hepsinde aynı tarifî görmemiz mümkündür: Dilin sağından veya solundan, ‘dâd’ mahrecinin nihayetinden dil ucuna varıncaya kadar olan yanı ile onun karşısı olan üst damaktır ki ‘dâhık’, ‘enyâb’, ‘rabaiyye’ ve ‘seniyye’ dişlerinin üst kısmıdır.¹⁹⁵

İsmail Karaçam ‘lâm’ harfinin mahreci olan bu saha en geniş mahreç alanı,¹⁹⁶ olduğunu söylerken Ali el-Kari ise ‘lâm’ mahrecinin başlangıcı ağzın girişine, ‘dâd’ mahrecinden daha yakın oluşunu ifade etmiştir.¹⁹⁷ el Marsafi de ‘Lâm’ harfi dilin her iki tarafından da çıkabilir, sol yandan çıkışı daha azdır, çünkü zordur. ‘Dâd’ın aksine sağ yandan çıkması daha kolaydır ve buradan çıkararak çoktur. Her iki taraftan beraber çıkarmak ‘dâd’ harfinde olduğu gibi nadirdir ve zordur, diyerek lam mahrecinin her iki taraftan çıkarmanın mümkün olduğunu belirtir.¹⁹⁸

Onuncu Mahreç: والنون من طرفه تحت اجعلوا “Dilin ucu ile ‘lâm’ harfinin mahrecinin alt tarafından ‘nûn’ (ن) harfi çıkar.”

Mağnîsî ‘nun’ harfinin mahrecinde İbnü’l-Cezeriyle aynı görüşte olmakla birlikte bu mahrecin sadece açık olan ‘nun’a ait olduğunu özellikle belirtir. “Dil ucuyla karşısı üst ön dişlerin etidir. Nûn-u muzhara (açık olan, ihfâ olmayan nûn) buradan çıkar. Fakat ‘lâm’

¹⁹⁴ Mağnîsî, a.g.e. , s. 105.

¹⁹⁵ Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i Yetim*, İzmir, 1301, s. 6. ; Hüdâi, Hamza, *Tevvîd-i Edâyye* İzmir, 1301, s. 37.

¹⁹⁶ Karaçam, İsmail, a.g.e. , s. 194.

¹⁹⁷ Ali el Kârî, Ebu’l-Hasen Nuruddîn Ali b.Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, a.g.e. , s. 87.

¹⁹⁸ el-Marsafi, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l Bari*, s. 67. ; el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, a.g.e. , s. 66.

mahrecinin az altından çıkar. Nûn-u muzhara dediğimiz nûn'u, nûn-u muhfât'tan ayırmak gerekir. Zira ğunne, genizden çıkar, asla ağzın ve dilin onda bir fonksiyonu yoktur.¹⁹⁹

Ali el-Kari ise 'nun' mahrecinin yer itibariyle 'lâm' mahrecinin biraz altında ve onun mahrecinden biraz dar olduğu görüşünü beyan eder.²⁰⁰ Sâkin ya da harekeli, açık yada şeddeli olsun nûn harfi bu mahreçten çıkar. Genizden gelen ses (ğunne) ona eşlik eder. Âlimler nûn'da lisânı ve ğunneyi bir bütünün yarısı olarak isimlendirirler.²⁰¹ İsmail Karaçam'da, 'burada bahis konusu edilen nûn, ızhar olunan nûn'dur. Bu kaydı koymanın sebebi, ihfâ olunan nûn'dan farkını göstermek içindir. Zira ihfâ olunan nûn, fer-i harflerden olup mahreci genizdir ve bu nûn ile alakâsı yoktur', diyerek Ali el- Karinin görüşüne katılmıştır.²⁰²

Mekkî *Riaye*'sinde bu harfin mahreci için 'lâm' mahrecinin biraz üstü veya biraz altı diye tarif ederek âlimler arasındaki ihtilafa dikkat çekmiştir.²⁰³

Onbirinci Mahreç: والرا يدانه لظهر أدخل "Nûn'un mahrecine yakın olan yerden ama dilin üst kısmının biraz daha içerisinden 'ra' (ر) harfi çıkar".

'Nûn' mahrecinin az sonu olan damak eti ile dilin arkasıdır ki bundan 'râ' (ر) harfi çıkar. Ca'berinin dediği gibi: "Ra", dilin başının arkası ile üst seniyye dişlerinin ve ucunun paralelinden çıkar."²⁰⁴

'Ra' harfi dilin üst kısmı bakımından 'lâm' harfine nazaran daha içeride kalır. Çünkü buradaki dilin geriye dönmesi (inhıraf) nûn'dan daha içeriye dönüktür.²⁰⁵ Bazı âlimler, 'ra' harfini inhıraf'ının fazlalılığı sebebiyle 'nûn' harfinden önce kabul etmişlerdir. Ed-Dânî (ö.444/1052) bunlardandır. Sibeveyh'in öğrencisi Kutrub (ö.206/821), Cermî (ö.225) ve O'na tabi olanlara göre 'lâm', 'nûn' ve 'ra' harfleri aynı mahreçten çıkar, mahreçleri birdir. Sibeveyh ve ona tabî olanlar ile Şâtîbî, İbn-i Cezerî ise bu harfler farklı mahreçten çıktığını fakat mahreçlerinin birbirine çok yakın olduğunu söylemişlerdir. Bir mahreçten çıkar diyenlerin görüşleri zayıftır. Çünkü bu üç harfte dil ucunun durumu aynı değildir.²⁰⁶

¹⁹⁹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 105.

²⁰⁰ Ali el Kârî, Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, *a.g.e.*, s. 87; Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el Mer'âşî, *a.g.e.*, s. 131. ; Muhammed Mekkî, *a.g.e.*, s. 56.

²⁰¹ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *el-Münîr fi Ahkâmî't-Tecvîd*, s. 54.

²⁰² Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 195.

²⁰³ Mekkî, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve*, s. 193.

²⁰⁴ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 105.

²⁰⁵ Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 195; Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâât*, s. 62.

²⁰⁶ bkz. el-Fedâlî, Seyfüddîn b. Atailah, *el-Cevâhiru'l-Mudıyyetü ale'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 93. ; el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyid Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l Bari*, s. 68.

Saçaklızâde ise,” ‘bunun haddizatında bir ihtilaf konusu olmayacağını, çünkü bu harflerin mahreçlerini aynı kabul edenler küllî mahreci, ayrı ayrı kabul edenler ise her harf için cüz-i mahreci kabulleniyor demektir’, diyerek iki fikri telif etmiştir. Ona göre ‘lâm’ bir mahreçten, diğer iki harf ise küllî mahreçten çıkar.²⁰⁷

İbnü’l-Cezerî mahreç sırasında önce ‘lâm’ sonra ‘nûn’ daha sonra da ‘ra’ harfi şeklinde ele almış bu yaklaşımıyla da Sibeveyh, Müberred ve İbn-i Cinni’nin sıralamasına uymuştur. Mekkî de aynı sıralamayı tercih etmiştir. Ed-Dânî ise önce ‘nûn’ sonra ‘ra’ daha sonra ‘lâm’ harfi şeklinde bir sıralamayı tercih etmiştir.²⁰⁸

Bu üç harfe (ر, ن, ل), dil ucu harfleri olduğu için ‘zelkıyye/zelâki’(حروف زلکی) harfleri denir.²⁰⁹

Onikinci Mahreç: “Dilin ucuyla üst ön dişlerin dibinden والطاء والبدال وتا منه ومن عليا الثنايا ‘ta’ (ط), ‘dâl’ (د), ‘ta’ (تا) harfleri çıkar”.

Mağnîsî bu mahrec’, ‘dil ucuyla iki üst ön dişlerin dipleridir. Bundan önce ‘ta’ (ط) çıkar. Akabinde ‘dâl’ (د), onun akabinde de ‘ta’ (ت) çıkar’, diyerek İbnü’l- Cezerî nin tertibine uymuştur.²¹⁰

Bu mahreç hakkında Hamza Hüdâi ile Eskicizâde şunu zikrederler: Dil ucu ile iki üst ön dişlerin yarısından yukarısına kadar yani diş etlerine kadar olan kısımdır. Bundan önce (ط) sonra (د) sonra da (ت) harfi çıkar. Yani diş etlerine gayet yakın olan yerden (ط), biraz aşağısından (د), dişlerin yarısına yakın olan yerden de (ت) çıkar.²¹¹

Bu üç harfe mahrecine istinaden huruf-u ned’ıyye/ huruf-u nidiyye(حروف نطعية)(damak harfleri) denir.²¹²

Onüçüncü Mahreç: “Dil ucuyla alt ön dişlerin ucuna والصفير مستكن منه ومن فوق الثنايا السفلي ‘sâd’ (ص), ‘sîn’ (س) ve ‘zây’ (ز) harflerinin mahrecidir”.

²⁰⁷ Karaçam, İsmail, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 195.

²⁰⁸ Çiftci, Ali, ‘İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endüslü İlk Tecvîd Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b.Cezerî Üzerindeki Etkileri’, *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu*, Tebliğ Metinleri, Bursa, 2018,s. 112.

²⁰⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, s. 6.

²¹⁰ Mağnîsî, *a.g.e.* , s. 105 vd.

²¹¹ Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i Yetim*, s. 6. ; Hüdâi, Hamza, *Tecvid-i Edâiyye*, s. 37.

²¹² Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd istihlaları*, s. 65. ; İbnü’l-Cezerî, *a.g.e.* , s. 9. ; Mekkî, *er-Riâye li’l-Tecvîdi’l-Kırâati ve Tahkiki Lafzı’t-Tilâve*, s. 140. ; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfîd fi İlmi’t-Tecvîd*, s. 58.

Dil ucuyla iki üst ön dişlerin safhaları ve iki alt ön dişlerin üst yarısıdır. Bundan önce ‘sâd’ (ص), akabinde ‘sîn’ (س), akabinden de ‘zây’ (ز) harfi çıkar.²¹³ Mağnîsî bu mahreci anlatırken dil ucu ile iki üst ve iki alt ön dişlerin yarılardan çıkar diyerek İbnü’l-Cezerîye muhalefet etmiştir. Zira İbnü’l-Cezerî *Mukaddime*’de bu mahreçten *والصغير منه ومن فوق الثنايا السفلي* derken alt ‘seniyye’ dişlerinin üst kısmından bu harfler çıkar demektedir. Tabii bu mahrecin alt veya üst veya alt ve üst seniyye dişlerinin yaralarıyla dil ucu arasından çıktığı konusunda ilk dönem filologlar ve tecvîd âlimleri de dahil her dönemde bir ihtilaf vâki olmuştur.

Ganim Kaddûri el-Hamed, bu ihtilafa dikkat çekerek Sibeveyh’in dil ucu ile seniyye dişlerinin azıcık üstünden ‘zây’, ‘sîn’ ve ‘sâd’ çıkar dediğini zikredip seniyye dişlerinin alttakiler mi üsttekiler mi olduğunu belirtmediğini ve bu konuda bir ittifakın olmadığını anlatır. Ebu’l-Kâsım ez-Zicâci (Abdurrahman b. İshak, ö.337) gibi birçok âlimin alt seniyye dişlerinin azıcık üstü olduğunu kabul ettiklerini bazılarının ise üst seniyye dişleri ile dil ucu arasından çıktığını kabul ettiklerini zikreder. Fakat bu ikinci grup *فوق* (azıcık üstü) tabirini kullanmazlar. Ganim Kaddûri Hamed, Dâni’nin bu mahreçle ilgili iki farklı kitabında iki farklı görüş bildirdiğini ve kendisiyle çelişkiye düştüğünü belirtir. Dâni, *Temhîd*’inde üst seniyye dişlerinden çıkar derken *Idğamu’l-Kebîr* isimli kitabında alt seniyye dişlerinden çıkar dediğini ve bunun çok garip olduğunu ve İbni Abdülaziz b. Ali b. Muhammed el-İşbilî es-Sümetî Tahhân (ö.560/1165’ten sonra)’da üst seniyyeden çıktığını söylediğini zikrederek bir ittifakın olmadığını anlatır.²¹⁴

Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfîd’de: “Bu harfler dil ucuyla üst seniyye’nin azıcık üstleri arasından çıkar. Dil ile seniyye arasında birazcık boşluk kalır”, denirken²¹⁵ Saçaklızâde, Ebu Şâme’nin bu harflerin dil ucu ile üst seniyye dişlerinin safhalarının arasından çıktığını beyan ettiğini söyler ve dil ucunun dişlere temas etmeyip karşısında durduklarını zikreder.²¹⁶ Kurtubî ise alt seniyye dişleri ile dil ucu arasından çıkar görüşündendir.²¹⁷ Eskicizâde ve Hamza Hüdâi ise bu mahreç için, dilin ince ucu ile iki alt ön dişlerin yarısından yukarıdır, bundan önce *ص*, sonra *س*, sonra *ز* çıktığını belirtirler. Yani dişlerin yarılardan yakın olan yerden *ص*, biraz yukarıdan *س*, dişlerin uçlarından da *ز* çıktığını ifade ederler.²¹⁸ Talip Akbal ise bu mahreç için: “Bu mahrecin harfleri, mahreçlerinden çıkarken dilin başı ile alt ön dişler

²¹³ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 106.

²¹⁴ el-Hamed, Ganim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye inde Ulemâit-t-Tecvîd*, s. 180 vd.

²¹⁵ Muhammed Mekki, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfîd fi İlmi’t-Tecvîd*, s. 58.

²¹⁶ Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el Mer’âşî, *a.g.e.*, s. 133.

²¹⁷ el-Kurtubî, *el-Müdhî fi’t-Tecvîd*, s. 79.

²¹⁸ Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i Yetim*, s. 6.; Hüdâi, Hamza, *Tecvîd-i Edâyye*, s. 37.

arasında biraz açıklık kaldığını, ز harfi için bu açıklığın az, س harfi için biraz fazla, ص harfi için açıklığın daha fazla olduğunu ifade etmiştir”.²¹⁹

Dani bu harflerin telaffuzuna dikkat etmek gerektiğini, aksi taktirde birbiri yerine okunabileceğini söyler. ‘Sîn’ harfi sakin olarak gelip kendisinden sonra itbak sıfatlı bir harf gelince mahrecine dikkat edip س harfini ص harfi gibi kalın okumamaya dikkat etmelidir. Harekeli olduğunda يبسط الرزق gibi yine mahrecine dikkat etmek gerekir. Yine ق harfinden önce veya sonra geldiğinde de aynı hassasiyeti gösterip ‘sad’ (ص) harfi gibi okumamaya dikkat etmelidir. المقسطين gibi. ص harfi de ط harfiyle yan yana geldiğinde itbak ve isti’lâsını belirtmek gerekir.²²⁰

Bunlara, ‘safir harfleri’ dendiği gibi ‘esliyye harfleri’ (dil ucu) de denir.²²¹

Ondördüncü Mahreç: والطاء والذال وثة للعليا من طرفيهما “Dil ucunun ön kısmı ile üst ön dişlerin ucundan peltek harfler olan ‘zâ’ (ظ), ‘zâl’ (ذ) ve ‘sa’ (ث) harfleri çıkar”.

‘Dil ucuyla iki üst ön dişlerin başlarıdır. Bundan önce ظ, akabinde ذ, akabinde ث harfi çıkar. Bu üç harfte dil ucu azıcık dişlerden dışarı çıkar, fakat ظ harfinde dil ucu dişlerden az çıkarken ذ harfi ondan biraz fazla, ث harfinde ise ‘zâl’ harfinden daha fazla dışarı çıkar.”²²²

Mağnîsî mahreç ile ilgili bu bilgiyi aktardıktan sonra ظ harfinin telaffuzunda Arabistan ile Anadolu okuyucuları arasında ki farka dikkat çekerek Arabistan’da okunan ظ harfinin yukarıdaki tarif edilen yerden çıktığını, fakat Anadolu’da okunan ظ mahreçinin ta-i mühmele (ط) mahreçinin arasından çıktığını idda ederek bunun boş bir sedâ olup, cevfi olduğunu ve harf olmadığını söyler. Çünkü harf mahreçte sıkılıp çıkan sese denir. Başka dillerde var ise de ehl-i edânın okuyuşunda asla yoktur. Bununla beraber ظ harfinde ‘nefh’ diye üfürük gibi bir fisıltı varken onların okuyuşlarında bunun eseri yoktur. Mağnîsî bu iddasına şunu da ilâve eder: “Bu bir harf olmadığı için bu harfin bulunduğu kelimenin mânâsıda olmaz. Dünya kelamı hükmünde olur. Onlar *Keşşâf* sahibi’nin ve Beydavî’nin بضنين lafzının tefsirinde ظ harfi usûlu senâyâ’dan çıkar dedikleri sözü yanlış anlayıp ehl-i edânın icma ettikleri metin ve şerhlerde açıkladıkları mahreci tamamen terk ettiler. Hâlbuki onların muradları mecazdır ki ظ nın sesi mahrecinden yayılıp ط mahreçine ulaşır, demektir. Mecaz olduğuna karine (delil)

²¹⁹ Akbal, Talip, *Kur’ân-ı Kerim ve İlmi Kırâat ile İlgili Ders Notlarım*, s. 18.

²²⁰ ed-Dânî, Ebu Amr Osman b. Saîd, *et-Tahdîd fi’l-İtkâni ve’t-Tecvîd*, s. 147 vd.

²²¹ el- Kârî, Ebu’l-Hasen Nuruddîn Ali b.Sultan, a.g.e. , s. 92. ; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, s. 9. ; Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd istılahları*, s. 64. ; eş-Şevbekî, Muhammed Refik Mümin, *el-leâliü’z-Zehbiyyetü fi Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 15. ; el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, *el-Beyân fi Ahkâmi Tecvidi Kur’ân*, s. 34. ; Abdülhamîd, Suâd, *Teyşîru’r-Rahmân fi Tecvidi’l-Kur’ân*, s. 65.

²²² Mağnîsî, a.g.e. , s. 106.

gerekir. Mecaz olarak dendiğini nereden bildin denilirse; Zemahşerî metn-i Mufasssal'da icma olan mahreci zikretmiştir.²²³

Mağnîsî'nin yukarıda ط mahreçinin yanlış telaffuz edildiği, bunun mânâyı bozduğu ve bunun Arapça'da bir harf olmadığını dile getirdiği iddası çok ciddi bir iddiadır. Elbette buna olumlu veya olumsuz görüş beyan etmek günümüz ile Mağnîsî'nin yaşadığı 16.yy. arasındaki zaman aralığının uzun olması münasebetiyle çok güçtür. Fakat şunu söyleyebiliriz : ط harfini ض harfiyle ve ذ harfiyle karıştırmak bugün Anadolu'da sıkça gördüğümüz bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ض harfinde istitâle sıfatı olmayıp mahreçleri de bir olsaydı, ط harfi olurdu. Yine ط harfinde itbak ve isti'lâ sıfatı olmasaydı ذ olurdu. Yani ض ile ط'nın mahreçleri bir değil fakat çokta birbirine uzak değildir. Sıfatlarının çoğunda ortaklıklar. ط ile ذ da ise mahreçleri aynı sıfatlarının çoğunda ortaklık vardır. Dolayısıyla Kur'an okumada mahir olmayanlar dikkat etmediklerinde bunları birbirinin yerine okuyabilmektedirler.

Remzi Ateşyürek makalesinde ط harfi ile ذ harfinin birbiriyle karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekerek şu değerlendirmede bulunmuştur: “ذ aynı mahreci paylaştığı ط harfiyle mukayese edilirken aralarındaki şu fark belirtilmiştir: ط harfi kendinde bulunan isti'lâ ve itbak sıfatları sayesinde kalın okunmakta ve bu özelliğiyle ذ harfinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla kırâat esnasında ط harfinde adı geçen isti'lâ ve itbak sıfatları dikkate alınmazsa ط harfi ذ harfinin ince sesine dönüşür. Tilâvet esnasında bu hatalı okuyuştan dili korumak gerekir. *وما كان عطاء ربك محظورا*²²⁴ “Çünkü senin Rabbinin lütfu sınırlı değildir”. Bu ayette olduğu gibi محظورا kelimesinin okuyuşuna dikkat edilmezse kelime محظورا şekline dönüşerek anlam kayması olur ve ‘sınırlı olmak’ kelimesi ‘sakınma’ anlamına gelir ki, bunlardan kaçınmak gerekir.²²⁵

Bu mahreçteki harflerin tertibi, dilin dışarıya yakınlığına göredir. Dil, ث harfinde dışarıya kardeşlerinden daha yakındır. ذ harfi ise, ط harfine göre dışarıya daha yakındır.²²⁶ Saçaklızâde bazı risalelerde bu harflerde dilin başı, iki dudakların başlarından dışarıya biraz taşar ifadesi olduğunu fakat ط harfinde bunun açık olmadığını söyleyerek, buna katılmadığını dile getirir.²²⁷

²²³ Mağnîsî, a.g.e. s. , 106.

²²⁴ İsrâ 17/20.

²²⁵ Ateşyürek, Remzi, *Kur'an Tilavetinde Yaygın Hatalar*, s. 157.

²²⁶ Eskicizâde, *Terceme-i Dürri Yetim*, s. 6 vd. ; Hüdâi, Hamza, *Tecvid-i Edâiyye*, s. 38. ; Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el Mer'aşî, *Cühdü'l-Mukall*, s. 134 vd.

²²⁷ Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el- Mer'aşî, a.g.e. , s. 135.

Saçaklızâde bu harflere 'huruf-u liseviyye' (diş eti harfleri) denmesinde bir müsamaha vardır. Çünkü nefes bu harflerin telaffuzunda sesle beraber diş etlerine kadar ulaşır ve yayılır. Bu sebeple bu isimle isimlendirildiğini zikreder.²²⁸

Bu harflere 'liseviyye' denir.²²⁹

Onbeşinci Mahreç: *ومن بطن الشفه فالفا مع اطراف الثنايا المشرفة* "Üst ön dişlerin uçları ile alt dudağın iç kısmından 'fa' (ف) harfi çıkar".

Üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın karnıdır (içidir). Bundan yalnız 'fâ'(ف) çıkar.²³⁰

İbnü'l-Cezerî; Sibeveyh, el-Müberred, İbnü Düreyd, İbn Cinnî'nin tariflerine katılmıştır. Aynı zamanda Mekkî, ed-Dânî ve Kurtubî'de ilk dönem filologların bu tespitlerine uygun bir izahta bulunmuşlardır ki, dil bilimcilerle tecvîd âlimlerinin ف harfinin mahreci konusunda ittifak üzere olduklarını görmekteyiz.²³¹

Onaltıncı Mahreç: *للشفتين الواو باء ميم* "Alt ve üst dudak arasından 'mîm' (م), 'bâ' (ب) ve 'vâv' (و) harfleri çıkar".

Bu mahreç iki dudak arasındadır. Mağnîsî, bu mahreçten, önce med harfî olmayan 'vâv' (و), yani harekeli 'vâv', akabinde 'bâ' (ب), onun akabinde de 'mîm-i muzhara' (açık mîm) (م) çıktığını ve bu tertibin Şâtîbî'nin tertibi olduğunu ve İbnü'l-Cezerî'nin de ona uyduğunu zikreder. Fakat Mekkî'nin ve O'nun görüşüne uyan Ali el-Kârî'nin ise bu mahreçten önce 'bâ', sonra 'mîm' daha sonra 'vâv' çıktığı görüşünde olduklarını söyledikten sonra 'vâv' harfinde Arabistan'da ve Anadolu'da okunan vâv'lar arasında farklılık olduğunu dile getirir. Arabistan'da okunan vâv'ın Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî'nin tertibindeki 'vâv' olduğunu fakat onların 'vâv'ın sıfatında hata ederek terkîk yerine tefhîm ile okuduklarını savunur. Halbuki 'vâv' harfî daima terkîk ile okunması gerektiğini hatırlatır. Anadolu'da okunan 'vâv'ın ise Mekkî ve O'na tabî olan Ali el-Kârî'nin tertibindeki 'vâv' olduğunu zikrettikten sonra bunun her ikisinin de güzel olduğunu söyler. Mağnîsî her iki durumda da harfin zâtında bir değişiklik

²²⁸ Saçaklızade, Muhammed b. Ebi Bekr el- Mer'aşî, a.g.e. , s. 135.

²²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, s. 10. ; Mekkî, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkiki Lafzî't-Tilâve*, s. 140.

²³⁰ Mağnîsî, a.g.e. , s. 107.

²³¹ Çiftci, Ali, "İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endüslü İlk Tecvîd Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b.Cezerî Üzerindeki Etkileri", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, Bursa, 2018, s. 115.

olmadığını düşünerek her ikisinin de doğru ve güzel olduğunu zikrettiğini görüyoruz. Kaldı ki Arabistan’da okunan ‘vâv’ın sıfatındaki hataya dikkat çekmişti.²³²

Mağnîsî, ‘vâv’ harfinin mahreci konusunda Anadolu’da nice Kur’an okuyucularının düştüğü bir hataya dikkat çekerek ‘vâv’ ile ‘fâ’nın yan yana geldiği kelimelerde كفو , توفي gibi mahreçlerini birbirinden ayırmaya itina göstermek gerektiğini söyler. Her iki mahreçte dudaktan çıktığı için mahreç birliği vardır. Mağnîsî, ‘vâv’ın iki dudağın arasının biraz açık kalıp öne doğru biraz yummak suretiyle çıktığını, hatta her damme (ötre)’nin dudakların biraz yumularak çıkarıldığını ve dammenin ‘vâv’ın yarısı olduğunu hatırlatır. Fakat mîm harfinin dudakların hafifçe kapanmasıyla ‘bâ’nın ise kuvvetlice kapanmasıyla çıktığını söyler.²³³

Mağnîsî fethadan sonra gelen sâkin ‘vâv’ı (lîn harfi olan) zikretmedi, fakat birçok tecvîd kitabında harekeli vâv gibi lîn harfinin de bu mahreçten çıktığı belirtilir.

‘Bâ’ harfinde dudakların intibakı (kapanması) mîm’inkinden daha kuvvetlidir. Buradaki vâv med harfi olmayan harekeli vâv ile lîn harfi olan vâv’dır. خوف gibi. Damme harekeden sonra gelen harekesiz vâv (med harfi olan) cevf bölgesinden çıkar.²³⁴

Bazı tecvîd kitaplarında Mekkî’nin tertibinde ‘vâv’ harfinin ‘bâ’ ve ‘mîm’ harflerinden sonra gelmesinin nedeni olarak denir ki; “vâv’ harfinde infitah sıfatı vardır. ‘Bâ’ ve ‘mîm’ harflerinde ise intibak sıfatı vardır. Intibak, infitah sıfatından daha kuvvetli olduğundan ‘bâ’ ve ‘mîm’i ‘vâv’dan önce zikretmiştir”.²³⁵

Bu harfler iki dudak arasından çıktıkları için ‘şefevî’ veya ‘şefehî’ harfler diye de isimlendirilir (حروف شفوی). Mekkî ise *er-Riâye*’de Halil b. Ahmed’e dayandırarak, bu harflerin ‘bâ’, ‘mîm’ ve ‘fâ’ harfleri olduğunu söyler.²³⁶

Onyedinci Mahreç: (Hayşûm) وغنة مخرجها الخيشوم “Günnekin mahrecidir ki geniz boşluğundan çıkar”.

²³² Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 107.

²³³ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 107 vd.

²³⁴ el-Kârî, Ebu’l-Hasen Nuruddîn Ali b.Sultan, *a.g.e.*, s. 93. ; el-Kudât, Muhammed Isâm Muflîh, *el-Vâdih fi Ahkâmî’t-Tecvîd*, s. 34. ; el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, *el-Beyân fi Ahkâmî Tecvîdi Kur’ân*, s. 34. ; el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü’l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami’l Bari*, s. 69. ; el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kirâati’l-Kur’ani’l-Kerîm*, s. 68. ; Abdülhamîd, Suâd, *Teysîru’r-Rahmân fi Tecvîdi’l-Kur’ân*, s. 66.

²³⁵ Kamhâvi, Muhammed es-Sâdık, *el-Burhan fi Tecvîdi’l-Kur’ân*, Beyrut-Lübnan, ts. s. 14.

²³⁶ el-Fedâlî, Seyfüddîn b. Atâillah, *el-Cevâhiru’l-Mudîyyetü ale’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 101. ; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-Aşr*, s. 10. ; Mekkî, *er-Riâye li’l-Tecvîdi’l-Kirâati ve Tahkiki Lafzî’t-Tilâve*, s. 141 vd. ; Çetin, Abdurrahman, *Kur’an Okuma Esasları*, s. 104. ; Kamhâvi, Muhammed es-Sâdık, *a.g.e.*, s. 14.

Bu mahreç, geniz boşluğudur. Nûn-u muhfat (ihfâ olunan nûn) ve her bir ğunne buradan çıkar. Bu mahreçlerden, cevî ile hayşûm'un dışındakiler onbeş mahreçtir. Bu onbeş mahreç, mahrec-i muhakkaktırlar. Onlarda iki cismin çarpışmasıyla aralarında harf sıkılıp kesilir. 'Şiddet' harflerinde çarpışma kuvvetli olurken, 'rihve' harflerinde zayıf olur. Fakat iki mahreç ki onlar 'cevî' ile 'hayşûm'dur, mahrec-i mukadderdirler. Cevî de asla iki cismin çarpışması, sürtünmesi olmaz. Yine med harflerinin seslerinde bir baskı ve kesiklik olmaz. Geniş yerden hiç zahmetsiz yumuşaklıkla akıp çıkarlar. Cevî'e mahreç demek farazidir ki lafız, med harfleri bir elif miktarı çekip zatları tamamen hasıl olup kendi iradeleriyle harfin sesini kesmek mümkün olduğu için cevî'e 'bilkuvve' mahreç derler. Çünkü mahrec-i hakiki olmanın şartı harfin kendisinde bir baskı, sıkıştırma olup sesin kesilmesi gerekir. Bu durum cevî'de mümkün değildir. Yine hayşûm'a da mahreç demeleri hakiki değil farazidir. Zira geniz boşluğunda ğunnenin sıkılıp ve sesinin kesilmesi mümkün değildir. Ğunnenin sesi hakkı kadar aktıktan sonra Kur'an okuyucusu kendi iradesiyle ğunnenin sesini kesmesi mümkün olduğundan hayşûm'a da 'bilkuvve' mahreç denilmiştir.²³⁷

Hayşûmdan ğunne harfleri çıkar. O da tenvin veya nûn-u sâkin ğunne ile idğam ve ihfâ olduklarıdır. Fakat şeddeli nûn ve şeddeli mîm ihfâ-i şefevi durumunda bu harfler asli mahreçlerinden çıkar. Nasıl ki med harfleri asli mahreçlerinden değilce cevî'den çıktığı gibi.²³⁸

İhfa olunan nûn ile ğunne arasındaki farkı Saçaklızâde şöyle izah eder: "Zât olarak ikisi de birdir. Çünkü her ikisi de hayşûmdan çıkar. Fakat bu ses, sıfat sesidir. Sâkin ve ızhar olan nûn ve mîm'in asıl sesidir. عن ve لم de olduğu gibi. Bu yüzden ğunne diye isimlendirilir. Nûn-u sâkin gizlendiğinde yani zatının gidip sıfatının baki kalması عنك de olduğu gibi, baki kalan ğunne için nûn-u muhfat diye isimlendirilir. Bu cümleden olarak ğunne, lügat olarak hayşûmdan çıkan ses olarak bilinir.²³⁹

Ğunnenin delili, burnu kapatmaktır. Şayet burun kapatıldığında ses çıkmıyorsa o ğunnedir. Ğunne genizden gelen bir ses ve sıfattır. Onda dilin bir fonksiyonu yoktur, dolayısıyla onu sıfatlarla birlikte saymak daha doğru olur.²⁴⁰

Hülâsâ, nûn ve mîm harflerinin iki mahreci vardır. Biri şeddeli, ğunne ile idğâm olduklarıdaki hayşûmdur. Diğeri ise ızhâr ve harekeli halleri ki aslî mahreçleridir.(Dil ve

²³⁷ Mağnîsî, a.g.e.,s.108 vd.

²³⁸ Muhammed Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid*, s.56.

²³⁹ el Mer'aşî, Ebu Bekr, a.g.e., s. 137.

²⁴⁰ el- Kârî, Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali, a.g.e., s. 93.

dudak) Denildi ki, nûn ve tenvinde ihfâ ve ğunneli idğamlarda dilin bir fonksiyonu yokken mimde, ihfâ ve ğunneli idğamlarda dudakların bir fonksiyonu vardır. Fakat nûn, tenvîn ve mîm'in ızharı ve harekeli hallerinde dil ve dudakların fonksiyonu vardır.²⁴¹

Aynı mahreç bölgesinden çıkan harflerde bir küllî, bir de cüz'i mahreç vardır. Bir grup harfe tahsis edilen bölge, o harflerin küllî mahreci, o bölge içerisinde her bir harfin çıktığı bölgede harfin cüz'i mahrecidir. Mesela ط, د, ت harfleri gibi. Şayet bu harflerin telaffuzunda küllî mahreç baki kalmak ve o harfe ait ayırt edici sıfat da kaybolmamak şartıyla cüz'i mahrecinden çıkması gereken harf, küllî mahreçten çıkarsa lahn-i hafi olur. Onu ancak ehl-i edâ bilir.²⁴²

Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* isimli kitabında bu konuyu işlerken bu tartışmaya işaret ederek şöyle der: "Bazı âlimler buradan (zâtı kaybolup ğunnesi baki kalan) nûn-u muhfât'ın (ihfâ olunan nûn) çıktığını söylemişler ve bunu fer'i harflerden saymışlardır. Bazı âlimlerde ğunnenin ihfâ halindeki sâkin nûn ve ihfâ halindeki sâkin mîm ile ğunneli idğamlarda bulunduğunu ifade etmişlerdir. Ca'beri (ö.640/1242) ise ğunne, mîm ve nûn harflerine mahsus bir sıfat olup, ister harekeli ister sâkin, ister ihfâ ister idğamlı bulunsunlar bu harflerden ayrılmaz, demiştir."²⁴³

Bu konuyu tamamlarken harflerin kuvvetlilik ve zayıflık yönünden farklarını da dile getirelim. Arapça hece harfleri kuvvet ve zayıflık yönünden beşe ayrılırlar:

1.En Kuvvetli harfler: ط, ق, ض, ط

2.Kuvvetli Harfler: ز, ر, غ, ص, د, ج

3. Orta Kuvvetli Harfler: ك, ع, ذ, خ, ت, ب, ا, ء

4. Zayıf Kuvvetli Harfler: ي, و, ل, ش, س

5. En Zayıf Harfler: ه, ف, م, ن, ح, ث²⁴⁴

Başka bir ayırımda şöyledir:

1.En Kuvvetli Harfler: ط

²⁴¹ el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kirâati'l- Kur'ani'l- Kerîm*, s. 71.

²⁴² Ebi Bekr el Mer'âşî, *a.g.e.*, s.137.

²⁴³ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 104.

²⁴⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 93.

2. Kuvvetli Harfler: ب, ج, د, ر, ص, ض, ظ, ق
3. Orta Harfler: ن, م, ل, غ, ء
4. Zayıf Harfler: ي, و, ك, ع, ش, س, ز, خ, ذ, ت
5. En Zayıf Harfler: ه, ف, ح, ث²⁴⁵

Harflerin mahreçleri konusunu bitirmeden İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* 'sinde ilgili olan beyitleri buraya eklemeyi uygun bulduk.

علي الذي يختاره من اختير	مخارج الحروف سبعة عشر
حروف مد للهواء تنتهي	للجوف الف واختاها وهي
ومن وسطه فعين حاء	ثم لاقصي الحلق همز هاء
اقصي اللسان فوق ثم الكاف	ادناه غين خاؤها والقاف
والضاد من حاقته اذ وليا	اسفل والوسط فجيم الشين يا
واللام ادناها لمنتهاها	الاضراس من ايسر او يمناها
والرا يدانيه لظهر ادخل	والنون من طرفه تحت اجعلوا
عليا الثنانيا والصفير مستكن	والطاء والذال وتا منه ومن
والطاء والذال وثا للعليا	منه ومن فوق الثنانيا السفلي
فالفا مع اطراف الثنانيا المشرفه	من طرفيهما ومن بطن الشفه
وغنة مخرجها الخيشوم	للشفتين الواو با ميم

3.4.5. Mağnîsî'nin Harflerin Sıfatları (مخارج الحروف) İle İlgili Görüşü:

Sıfat diye harfler ile var olan mânâlara denir ki yumuşaklık, sertlik gibi tamamı mastar kelimelerdir ve bazıları zıt anlamlıdır. Mahreç terazi gibidir. Terazi ile tartılan şeyin miktarı yani azlığı çokluğu bilindiği gibi mahreç ile de harfin çıktığı yerin miktarı ki, uzuluğu kısalığı onunla bilinir. Yine sıfat mihenk gibidir. Nitekim mihenk taşıyla altının iyisi, kötüsü bilindiği

²⁴⁵ Nasr, Atıyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd*, s.152. ; el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kirâati'l-Kur'ani'l-Kerîm*, s. 115. ; Abdülhamîd, Suâd, *Teyşîru'r-Rahmân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 114.

gibi sıfat da harfin keyfiyyetidir ki, kuvveti ve zayıfı, azlığı ve çokluğu, akması ve habsolması (akmaması) bilinir. Şimdi bu ikisi yani mahreç ile sıfat harfi ziyade ve noksandan, kötülük ve fesattan koruyup, temizleyip korur ve mükemmellekle donatıp süsler. Şu da bilinmelidir ki iki farklı harf hem mahreçte ve hemde bütün sıfatlarda aynı olamazlar. Elbette onlar ya mahreçte yahut sıfatın bir veya birkaçında ayrılırlar. Allahu Zü-l Celâlin hikmetidir ki şayet insanların seslerinin her birine ayrı mahreç ve sıfat vermemiş olsaydı hayvanlar gibi hepsinin sesi, sedası aynı olup asla birbiriyle konuşmaları mümkün olmayacak, istekleri anlaşılamayacaktı. Mesela ‘su’ diyecek yerde ‘bu’ veya ‘hu’ denilse istenilen şey anlaşılamazdı. İbnü’l-Cezerî *Mukaddime*’sinde onsekiz sıfat zikretmiştir. Fakat Kur’an talebesine gerekli olanlar Mağnîsî’ye göre onyediyedir. Çünkü ‘inhiraf’ sıfatının Kur’ân-ı Kerîm’i okumada faydası açık değildir. İbnü’l-Cezerî *en-Neşr* isimli kitabında iki sıfat daha ilave etti. O ikisiyle Mekkî b. Ebi Talib’in *er-Riâye*’de anlattığı kırkdört sıfattan Kur’an talebesi için önemli olanlardan üçünü daha bu risalede anlattık. Toplamı yirmiüç sıfat oldu. Bu sıfatlar iki çeşittir. Birincisi birbirine zıt olan sıfatlardır ki, zıt olan sıfatlar bir harfte bulunması mümkün değildir. Zıt olan sıfatlar onbeş tanedir ve şunlardır: Hems, Cehr, Rihvet, Şiddet, Beyniye, İsti’la, İstifale, İtbak, İnfitah, Tefhîm, Terkîk, İsmât, İzlâk, Hafâ, Zuhûr. İkinci grup ise zıddı olmayan sıfatlardır. Bu gruptaki sıfatlar, yukarıda bahsi geçen zıddı olan sıfatlar ile bir harfte bulunurlar. Fakat bu gruptaki sıfatların aynı harfte bulunmama nedenini birbirinin zıddı olduklarından değil, her sıfat bir veya birkaç harfe mahsus olduğu içindir. Bunların toplamı sekiz sıfattır ki şunlardır: Kalkale, safir, tefeşî, istitâle, tekrîr, lîn, inhirâf ve ğunne.²⁴⁶

Sıfat lügatta; nişan, alâmet anlamlarına gelir. İstılahta ise mahreçten çıkarken harfte meydana gelen keyfiyyettir, niteliktir. Sıfatların faydaları olarak tecvid kitaplarında şunlar anlatılır:

1. Mahreçleri aynı olan harflerin birbirinden ayrılmasını sağlar. Şayet mahreci bir olan harflerin sıfatları da bir olsaydı aynı harf olurlardı. Mesela; ‘sîn’, ‘sâd’ ve ‘zây’ harflerinin mahreçleri birdir. Bu harfler sıfatlarıyla birbirinden ayrılırlar. Şayet ‘sâd’ da isti’lâ ve itbak olmasaydı ‘sîn’ olurdu. Yine ‘zây’ da cehr olmasaydı ‘sîn’ olurdu. Bu konuda Ebu Osman Bekr b. Muhammed el-Mağnîsî *en-Nahvî* (ö.429) şöyle der: Bir mahreçten çıkan harflerin hems, cehr, itbak, infitah gibi sıfatlar olmasaydı sesleri birbirinden seçilemezdi.

²⁴⁶ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 109 vd.

Şâyet itbak olmasaydı ‘ta’ ط , ‘ta’ ت olurdu. Çünkü aralarındaki fark itbaktır; ‘zâ’ ظ , ‘zâl’ ذ olurdu; ‘Sâd’ ص , ‘Sîn’ س olurdu.²⁴⁷

2. Harflerin telaffuzunda güzellik meydana getirir, dolayısıyla her harfin sıfat-ı lâzimesi yerine getirildiği zaman telaffuzu daha fasih, daha mükemmel, daha güzel olur. Şâyet sıfatlar yerine getirilmezse harfler birbirine yaklaşır, birbirine girer ve telaffuzu anlaşılmaz.

3. Kuvvetli ve zayıf harfler sıfatlarla bilinir. Kuvvetli sıfatlarla sıfatlanan harfe kuvvetli harf, zayıf sıfatlarla sıfatlanan harf ise zayıf harftir. Bir harfte kuvvetli ve zayıf sıfatlar beraber bulunabilirler. Bir harfte hangi sıfatlar çok ise ona göre hükmedilir. Harflerin kuvvetlisini ve zayıfını bilmenin idğam konusuyla da bir alakası vardır. Hangi harflerin birbirine idğam edilip edilemeyeceği ve idğamın tam veya nakıs olacağı sıfatların kuvvetlisini ve zayıfını bilmekle mümkün olur.²⁴⁸ Mesela ط harfi kuvvetli, ت harfi zâyıftır. Şâyet ت , ط , ت dan önce gelirse ت , ط , ت ya tam idğam ile idğam edilir. ²⁴⁹ ودت طءءفة gibi. Fakat ت , ط , ت den önce sâkin olarak gelirse tam idğam ile değilde nakıs idğamla idğamlanır. İsti’la ve itbak sıfatları baki kalırken kalkale sıfatı gider. بسطت gibi. Fakat bazen kuvvetli harflerin zayıf harflere idğam edildiği de olur. Kural olarak kuvvetli zayıfa idğam edilmez iken, idğam edilebileceğine dair rivayet varsa, rivayet tercih edilir. Çünkü Kur’an tilaveti müşafehe yoluyla bize intikal ettiğinden rivâyet, dirâyetin önüne geçer.²⁵⁰ Mesela, ²⁵¹ الم نخلقكم

Sıfatlar birkaç yönden birbirinden ayrılırlar. Harften ayrılan veya her hâlinde ayrılmaması yönünde ârizi sıfat ve lâzimi sıfat diye ikiye ayrılırlar.

a. Sıfat-ı Lâzime: Bütün hallerinde harften ayrılmayan, harfin zatına mahsus sıfatlardır.

b. Sıfat-ı Arıza: Bir sebebe binâen bazı harflerde oluşan sıfatlardır.

3.4.5.1. Cehr: Lügatta sesi yükseltmek, açığa çıkarmak demektir. Istılahta ise harfini telaffuz ederken nefesin tamamının veya çoğunun akmamasıdır. Çünkü cehr, kuvvetli bir sıfat olduğu için harfin mahrecinin itimadına kuvvet verip arasında boş yer kalmayıp nefes kapanıp akamaz. Cehr harfleri 19 durki isimleri ‘mechûra’dır. Harfleri şunlardır. ظل قو رىض اذ غزا جند

²⁴⁷ el-Fedâli, Seyfüddîn b. Ataillah, *el-Cevâhiru’l-Mudîyyetü ale’l- Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 107. ; el- Kârî Ebu’l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan, *a.g.e.* , s. 96. ; el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kirâati’l- Kur’ani’l-Kerîm*, s. 143.

²⁴⁸ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *el-Münîr fi Ahkâmi’t-Tecvîd*, s. 67.

²⁴⁹ Âl-i-İmrân 3/69.

²⁵⁰ el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kirâati’l-Kur’ani’l- Kerîm*, s. 115. ; Abdülhamîd, Suâd, *Teyşîru’r-Rahmân fi Tecvîdi’l-Kur’ân*, s. 70.

²⁵¹ Mürselât 77/20.

مطیع Her ne zaman اذ, اظ dendiğinde nefesin çoğunun hapsolduğu, akmadığı belli olur. Çünkü bu gibilerde akan nefes değil, sestir. Nefesin çoğu akmaz. Yine اق اب denince sesin ve nefesin hapsolmaları belli olur.²⁵² Bu harflere mechûra denmesinin mânâsı harfin mahrecine itimadının kuvvetli oluşu ve bu harfte telaffuzundaki nefesin akışına mâni olmasıdır. Çünkü cehr kuvvetli ve şiddetli bir sestir. Çünkü ses onun kuvvetiyle açığa çıkar.²⁵³ İbnü'l-Cezerî, Sibeveyh'in nûn ve mîm harfleri de ağız ve hayşûm (geniz boşluğu)'da mahrecine itimad eder, fakat onlar ğunne olurlar, dediğini zikreder.²⁵⁴

Ali el-Kari En-Nezzâmî'den iktibas ederek; (Şâfiye şerhlerinden) cehr, harf harekeli olduğu zaman, nefesin kesilmesidir. Bazen nefes akar, ses akmaz. 'Kâf' (ك) ve 'ta' (ت) harflerinde olduğu gibi; bazende ses akar nefes akmaz, 'dâd' (ض) ile 'ğayn' (غ) harflerinde olduğu gibi. Böylece aralarındaki farkta ortaya çıkmış olduğunu anlatır.²⁵⁵

Saçaklızâde, Çârberdî'nin 'Şerhu 'ş-Şâfiye'sinden iktibas ederek, 'nefesin akması veya akmaması harf harekeli iken, sâkin olduğundan daha çok belirgindir. Mechûra harfi için قق ile mehmûse için كك harflerini misâl olarak verdi. Gerçekten birinci misalde sesin sesin kapandığını ikincisinde ise aktığını anlarsın', demiştir.²⁵⁶

Cehr harflerinin bazıları, bazılarından kuvvetlidir. Cehr sıfatında ortak bile olsalar diğer sıfatları kuvvetli sıfatlar olması hasebiyle, diğer harflerden kuvvetli olabilmektedir

'Ta' (ط) harfinin 'dâl' (د)den kuvvetli olduğu gibi. Çünkü 'ta' (ط)'da 'dâl' (د)'de olmayan itbak ve isti'lâ sıfatları vardır.²⁵⁷

Nefesin tamamen hapsoldüğü harfler altıdır. Kalkale harfleri ile hemze harfi (قطبجدا)'dir. Diğer cehr harflerinde ise nefes tamamen hapsolmaz.²⁵⁸

3.4.5.2. Hems: Lügatta sesi gizlemeye denir. Istılahta ise harfi telaffuz ederken nefesin tamamen akmasına denir. Yani mahreç iki cisimden itibarettir, bu iki cismin birbirine dayanmaları zayıf olup aralarından nefes çıkacak boş yer kalıp nefesin akmasına denir. Hems sıfatı zayıf sıfat olduğu gibi mahrecinin itimadı zayıf olup arasında nefes çıkacak boşluk kaldığından harfi zayıf ve yumuşaklıkla çıkar. Hems harfleri on tanedir. Harfleri şunlar: فحثة

²⁵² Mağnîsî, a.g.e. ,s. 111.

²⁵³ Mekkî, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkiki Lafzı't-Tilâve*, s. 117.

²⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, s. 12.

²⁵⁵ el- Kârî, Ali, a.g.e. , s. 97.

²⁵⁶ el- Mer'âşi, Ebu bekr, Cühdü'l-Mukill, s. 142.

²⁵⁷ Nasr, Atıyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 138. ; Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 69.

²⁵⁸ Hüdâî, Hamza, a.g.e. , s. 37.

شخص سكت Bu harfler sâkin olarak okununca nefes akması belli olur. Bu harflere ‘mehmûse’ denir. Hems sıfatının zıddı cehr sıfatıdır.²⁵⁹

Bu harfler mehmûse diye isimlendirildi. Çünkü hems, zayıf ve gizli bir sese denir. Bir şey zayıf olduğunda bu isimle isimlendirilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de, ²⁶⁰ فلا تسمع الا همسا, “Çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin”, denildi ki; hems, ayak sesidir.²⁶¹

İbnü’l-Cezerî *Mukaddime*’de mehmûse harfleri daha az olduğu için mechûre harflerini zikretmeden saymıştır. İbnü’l-Cezerî mehmuse harflerini saymakla yetinmesinin sebebi, harflerinin mechûre harflerine göre daha az olması sebebiyle öğrenilip ezberlenmesi daha kolay ve hızlı olacağı içindir. Çünkü herşey zıddı ile bilinir. İki zıt harf grubunun birisinin sayılması diğerinin de geri kalan harfler olarak bilinmesi ile mümkündür.²⁶²

İbnü’l- Cezerî mehmûse harflerini ontane olarak zikretmiştir ki bu mütekaddimûn’un görüşüdür. Müteahhirûn’dan bazıları bu görüşe muhalefet ederek ظ, ذ, ض, ع, ز, ي, غ, ع, ز, ظ, ذ, ض harflerini de mehmûse’den saydılar. Yine ‘kâf’ ve ‘ta’ (كت) harflerini de mechûre harfleri arasında zikretmişlerdir.²⁶³

Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi* isimli kitabında ‘mehmuse’ harflerinin dokuz olduğunu söyleyerek ها harfinde ihtilaf olduğunu zikretmiştir. ²⁶⁴مالیه هلك kelimesinde ki ‘ha’ harflerinde bunun tatbik edilerek anlaşılabilceğini ifade eder. Burada idğam yapıldığında hançerenin aslî sesi azda olsa duyulursa sıfat cehridir diyerek kanaatinin cehri olduğu anlaşılmaktadır. ²⁶⁵Mağnîsî bu tür farklılıklara temas etmeyerek genel kanaata uymuştur.

Mehmûse harfleri kuvvet yönünden aynı değildirler. Bazısı bazısından kuvvetlidir. En kuvvetlisi kendisinde isti’lâ, ıbak ve safir sıfatlarının bulunduğu ص harfidir. Sonra onu, kendisinde isti’lâ sıfatı bulunan خ harfi takip eder.²⁶⁶ Sonra onu, kendisinde şiddet sıfatı

²⁵⁹ Mağnîsî, a.g.e. , s. 110 vd.

²⁶⁰ Tahâ 20/108.

²⁶¹ Mekkî, *er-Riâye li’Tevîdi’l-Kırâati ve Tahkîki Lafzî’t-Tilâve*, s. 116. ; el-Kârî, Ali, a.g.e. s. 98.

²⁶² el- Kârî, Ali, a.g.e.,s.97.

²⁶³ el-Fedâlî, Seyfüddîn b. Ataillah, *el-Cevâhiru’l-Mudiyetü ale’l Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s.118.

²⁶⁴ Hakka 69/28-29.

²⁶⁵ Sağman, Ali Rıza, a.g.e. , s. 19.

²⁶⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, s. 12.

bulunan ك,ت harfleri takip eder. Zayıfları da ح,ف,ه dir. Çünkü bu harflerde mutlak kuvvet sıfatı yoktur.²⁶⁷ En zayıfı da kendisinde hafâ sıfatı bulunan ‘ha ’(ه) harfidir.²⁶⁸

Bir harfin telaffuzunda nefesin akıp akmaması harf harekeli olduğu zaman sâkin halinden daha açık görünür. Mesela ققق ve كك dediğimiz zaman ق harfinde nefesin akmadığını ikincisinde ise (ك) aktığını görürüz. Eğer harfin nefesi kuvvetli bir ses oluncaya kadar sesin keyfiyetiyle tamamen şekillenirse o harf mechûre, şayet nefesin bir kısmı harfle beraber sessiz akarsa o harfte de mehmûsedir.²⁶⁹

3.4.5.3. Rihvet: Lügatta yumuşaklık demektir. Istılahta harfini telaffuz ederken harfin sesin tamamıyla, nefesin tamamı ya da biraz eksikliğiyle akmasına denir. Çünkü rihvet sıfatı zayıf sıfatlardan olduğu için harfin mahrecine dayanmasının zayıflığı sebebiyle bir rüzgâr boşluğu kalıp oradan rüzgâr ve ses çıkıp akar. Cumhura göre rihvet harfleri 16 dır: خس حظ شص يا فذ. İsimleri ‘rihvet’dir. Bu harfleri sâkin olarak okuyunca sesin akışı belli olur. Sesin tamamıyla beraber nefesin üçte birinin akması yalnız rihvetin hakkıdır. Çünkü sesin kapanması, nefesin kapanmasını gerektirdiği gibi sesin akması da nefesin akmasını gerektirir. Sesin mahiyetine nefes de dahildir. Zira nefes sesin dışıdır ve ikisi bir araya getirilmiştir. Bu yüzden imam Sehâvî, İbnü’l-Cezerî ve Ali el-Kârî rihvetin tanımlarında ‘sesin ve nefesin akması’ diye açıkladılar. Rihve-i mechûre’de nefesin üçte ikisi akmaz. Bu hapsolünme yalnız cehrin hakkıdır. Rihve-i mechûre’de kuvvetli bir sıfat ile zayıf bir sıfat birleşti. Zâyıf sıfatın esası ses, kuvvetli sıfatın esası da nefestir. Ses nefese galiptir.²⁷⁰

Şâfiye’yi şerh edenlerden Zekeriyâ ile Çârperdî ile Cezerî (*Mukaddime*)’yi şerh edenlerden Ali el-Kârî’nin “dâd-ı mu’ceme’ ile ‘ğayn-ı mu’ceme’ de olduğu gibi ses akar, nefes akmaz”, dediklerinin mânâsı sesin tamamıyla nefesin tamamı birlikte akmaz, ses ile beraber nefesin azı akar, demektir. Nefesin tamamının aktığını reddetmişlerdir. Hiç akmadığını kastetmemişlerdir. Nefesin çoğu akmadığı için, akmaz demişlerdir. Çünkü çoğunluk için, ‘hük-m-i küllî’ kaidesi vardır. (Az çoğa tabidir). Bu kâideye istinaden cehrin tamamında da nefesin hapsedilmesi vardır, dediler. Gerek şiddet sıfatına gerekse rihvet sıfatına yakın olsun cehr’de nefes akmaz, sözü açıkça yalandır. Yukarıda geçtiği üzere cehr şiddete yakın olursa sesi ve nefesi tamamıyla hapseder. Fakat rihvete yakın olursa nefesin

²⁶⁷ Nasr, *Atiyye Kabil*, a.g.e. , s. 137. ; el-Fedâli, *Seyfüddîn b. Atillah*, a.g.e. , s. 117. ; Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, a.g.e. , s. 69.

²⁶⁸ Abdülhamîd, Suâd, *Teyşîru’r-Rahmân fi Tecvîdi’l-Kur’ân*, s. 72. ; el-Husârî, Mahmûd Halîl, a.g.e. , s. 83.

²⁶⁹ Ali el- Kârî, *el-Minehü’l-Fikriyyetü fi Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 117 vd.

²⁷⁰ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 111 vd.

çoğunu hapseder. Fakat üçte birine tesir edemez. Üçte bir kadar nefes, sesin akmasına tabi olarak akar. Öyle olunca cehrin tam tesiri ancak şiddete yakın olduğundadır.²⁷¹

Cehr ile hems şiddet ve rihvet sıfatlarıyla birleşmeleri bundan sonraki ‘beyniyyet’ sıfatı içinde anlatılacaktır. Bazı âlimler med harflerini beyniyyeden sayıp rihvet harfleri onüçtür, dediler. Fakat İmam Şâtıbî ve İbnü’l-Cezerî cumhura tabi oldular. Bazı âlimlerde rihvet harfleri yirmibirdir deyip yukarıdaki onaltı harfe ل ن عمر (beyniyye) harflerini de ilave etmişlerdir. Halbuki bu harfler ne kuvvetlidir ne zayıftır; şiddet ile rihvet arasındadır. Bu konu bundan sonraki başlık altında izah edilecektir.²⁷²

Sağman Tecvîdinde de şiddet harfleri dışındaki yirmibir harf, rihvet harfidir diye zikredilir.²⁷³ *Ğayetü’l-Mürîd*’de rihvet harfleri, med olmayan vâv ile yâ ile birlikte onsekiz olduğu beyan edilir.²⁷⁴ Mekkî ise med harflerini beyniyyeden sayarak rihvet harflerinin onüç olduğu görüşündedir.²⁷⁵ Şu anlaşılmalıdır ki; şiddet, rihvet ve beyniyye sıfatları sesle alakalı iken hems ve cehr sıfatları nefesle alakalıdır.²⁷⁶

Med harfleri zaman olarak rihvet harflerinden daha uzundur. Rihvet harflerinden en fazla uzayan harfler ض ile ش dir. Çünkü ض ın istitâle sıfatı ش ın tefeşşî sıfatı vardır. Diğerleri bunlar kadar uzamaz. Bunlar zamânîdir, ânî değildir.²⁷⁷

3.4.5.4. Şiddet: Lügatta peklik, kuvvet anlamındadır. İstilahta ise harfini telaffuz ederken ses ve nefes tamamen hapsolüp hiç akmamasıdır. Kuvvetli bir sıfat olduğu için harfin mahrecinin itimadına kuvvet verip sesin çıkacağı bir boşluk kalmayıp sesin kapanıp akmamasına denir. Şiddet harfleri sekizdir. ا ج د ق ط ب ك harfleridir. İsimleri ‘şedîde’dir. Bu harfler sâkin olarak okunduğu zaman sesin hapsolmesi, akmaması açıkça belli olur. Şiddet sıfatının zıddı, rihvet ile beyniyyedir.²⁷⁸

Buradaki şiddet kuvvet manasında değildir. Burada şiddet, harf sükûn halinde telaffuz edilirken, mahrecin tıkanması, nefesin kesilmesi, sesin haspsolüp kesilmesidir.²⁷⁹

²⁷¹ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 113.

²⁷² Karakılıç, Celaleddîn, *Tecvîd İlmi Kur’ân-ı Kerim Okuma Kaideleri*, s. 44.

²⁷³ Sağman, Ali Rıza, *İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi*, s. 19.

²⁷⁴ Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.*, s. 139.

²⁷⁵ Mekkî, *er-Riâye li’l-Tecvîdi’l-Kırâati ve Tahkîki Lafzı’t-Tilâve.*, s. 119.

²⁷⁶ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 71.

²⁷⁷ Ebu Bekr el- Mer’âşî, *a.g.e.*, s. 144.

²⁷⁸ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 111.

²⁷⁹ Sağman, Ali Rıza, *a.g.e.*, s. 19.

Şiddet sıfatlı harfler kuvvet itibariyle birbirinden farklıdır. Bunlardan cehr ve ıtbak sıfatlarının bir araya geldiği harf en üstünüdür ki, bu da ط harfidir.²⁸⁰ ت ile ك de ki şiddet sıfatı diğerleri kadar kuvvetli değildir. ت harfi şiddete, ك harfi de rihvete meyillidir.²⁸¹

Şiddet harfi, telaffuzu esnasında sesin akmasını engelleyecek kadar kuvvetlidir. Şiddet harfinde aynı zamanda cehr, ıtbak, ve isti'la sıfatları da varsa, o harfin kuvvetinin alametidir. Bu, kuvvetin en üstünüdür. Çünkü bu sıfatlar harfin kuvvetli oluşuna delalet eder. Bu sıfatlardan cehr, şiddet, ıtbak, isti'lâ ikisi veya daha fazlası bir harfte birleşirse o harf kuvvetli olmada zirvededir, ط harfi gibi. Cehr, şiddet, safir, ıtbak, isti'lâ sıfatları harfin kuvvetinin alametleridir. Hems, rihvet, hafâ ise harfin zayıflığının alametleridir.²⁸²

Saçaklızâde Ca'berdinin *Şerhu 'ş-Şâfiye*'sinden naklen şunları zikreder: “Sesin akması veya akmaması harfin sükûn halinde, harekeli halinden daha açıktır.” الحج kelimesinde vakfedildiği zaman sesin hapsoldüğünü, akmadığını şayet 'cîm' harfinin sesini uzatmak istense bile buna muktedir olunamayacağı açıktır. Fakat الطش kelimesinde vakf yapılmak istendiği zaman 'şîn' harfinin sesinin aktığını ve istenirse onun sesinin uzatılabileceği anlaşılabilir. Şayet الحل kelimesinde vakf yapılmak istendiği zaman da sesin ne tamamen aktığını ve ne de tamamen hapsoldüğünü anlarsın. Diğer harfleri de bunlara kıyas ederek anlarsın.²⁸³

Tecvîd kitaplarının birçoğunda şiddet harfinin tanımı yapılırken; 'harfi sâkin olarak telaffuz ederken, mahrecine itimadın kuvvetli olması sebebiyle ses ve nefesin hapsolüp akmamasıdır' denir. Şiddet sıfatı, harfin harekeli halinde de aslında mevcuttur. Çünkü bu lazimi bir sıfattır ve lazimi sıfatlar harfin zâtında var olan ve ondan hiç ayrılmayan sıfatlardır. Fakat bu sıfat, harfini sâkin olarak okurken daha belirgin olmaktadır. Diğer sıfatlar içinde bu durum geçerlidir.

3.4.5.5. Beyniyye: Lügatta birşeyin, iki şey arasında olmasıdır. Buna 'tavassut' da denir. İstilahta harfini telaffuz ederken, şiddet harfiyle rihvet harfinin arasında bir telaffuz ortaya çıkmasıdır. Yani beyniyye harfinin sesi, rihvet harfinin sesi gibi tam olarak akmadan ve şiddet harfinin sesi gibi tam olarak kapanmadan, sesin biraz akıp birazının kapanması ile telaffuz edilmesidir. Beyniyyet sıfatı, şiddet sıfatındaki kuvvetlilik ile rihvet sıfatındaki zayıflık arasında bir sıfat olduğu için harfinin mahrecine dayanması da orta derecededir.

²⁸⁰ Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 69.

²⁸¹ Sağman, Ali Rıza, *a.g.e.*, s. 19.

²⁸² Mekki, *a.g.e.*, s. 118.

²⁸³ el- Mer'aşî, Ebu Bekr, *a.g.e.*, s. 144.

Şiddet harfindeki gibi mahrece dayanması kuvvetli olmadığı gibi rihvet harflerinde olduğu gibi zayıf da değildir. Beyniyyet harfleri beş tanedir. *عمر لن* harfleridir. İsimleri ‘beyniyye’ veya ‘mutavassıt’dır.²⁸⁴Bazı âlimler ona med harfî olan ‘yâ’ ile ‘vâv’ı da ilave ederek beyniyye harflerini yedi olarak zikretmişlerdir. Mekkî bu görüştedir. Bazı kaynaklarda ise beyniyye harflerine med harflerinin hepsini ilave ederek sekiz olduğunu söyleyerek *لم يرونا* harfleri olduğunu söylemişlerdir. İmam Şâtîbî ve ona uyanlar bu görüşü benimsemişlerdir.²⁸⁵

Mağnîsî beyniyye sıfatını böyle tanıttıktan sonra misallerle beyniyye sıfatının nasıl olduğunu ve dikkat edilmesi gereken hususları şöyle izah eder: *اع,ال* denildiğinde ‘lâm’ ve ‘ayn’ harflerinin sesleri ne çok akmalı ne de tamamen hapsedilmelidir. Yani sesin akması tam değil, azdır. Zemahşerî, *Mufassal*’ında ve Şeyh Râzi *Şafiye Şerhi*’nde ‘ayn’ın sesi biraz akıp ‘ha’ (ح) mahrecine kadar sarkar, dediler. Bazı Kur’an okuyucusunun *يدع, نعيد* gibi kelimelerde ‘ayn’ harflerini tam şiddet sıfatı varmış gibi sesi hiç akıtmadan hapsederek okumaları çok açık bir hatadır. *نعب* de ki ‘lâm’ harfî gibi okunmalıdır. Yani sesler, tam değilde biraz akmalıdır.²⁸⁶Fakat *ان,ام* denildiğinde ‘nûn’ ve ‘mîm’ harflerinin sesleri evvelkilerden (ع ve ل) biraz fazla akar. Çünkü bunlarda beyniyye sıfatından başka ğunne sıfatı da vardır. Fakat beyniyye sıfatındaki sesin akması mahreçlerinde olurken ğunne sıfatlı harflerdeki sesin akması genizden olur. ‘Ra’ ر harfîne gelince, onun ‘rihvet’ harfî gibi, sesin akması ر harfînde beyniyye sıfatından başka tekrar sıfatının da olmasındandır. ر harfînde tekriri icra etmek için mahrecini sıkı tutup dil ucu sürçüp titremesi gerekir. Bu da sesin tamamen akmasını gerektirir.²⁸⁷Mağnîsî böylece kapalı olan, izaha muhtaç olan yerleri izah ederek kapalılığı gidermiştir.

Beyniyye harflerinin hepsi cehr sıfatlıdır.²⁸⁸

Harfin sesi ve nefesi ya hapsedilir veya hiç hapsedilmez. Bu duruma göre;

a. Şayet ses ve nefes tamamen hapsedilirse, kuvvetli bir ses hâsıl olur. Bu şiddet harfleridir.

b. Ses ve nefes tamamen akarsa, bu da rihvet harfleridir.

²⁸⁴ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 114.

²⁸⁵ el-Kurtubî, *Abdülvehhab,el-Mûdih fi't-Tecvîd*,s. 89. ; Eskicizâde, *a.g.e.*, s.8. ; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, s. 281. ; Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 70.

²⁸⁶ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 114.

²⁸⁷ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 115.

²⁸⁸ el-Kârî, Ali, *a.g.e.*, s. 100. ; Ebu Bekr el Mer'aşî, *a.g.e.*, s. 145. ; Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 79.

c. Ses ve nefes ne tamamen akar, ne de tamamen hapsedilirse bu da beyniye harfleridir.²⁸⁹

Şiddet ve rihvet harfleri kendi arasında ikiye ayrılır: ‘Şedide-i mehmûse’ ve ‘şedide-i mechûra’, ‘rihve-i mehmûse’ ile ‘rihve-i mechûra’. Rihve-i mehmûse ki harfleri فخصهت شس dir. Bunlarda ses ile nefes tamamen beraber akar. Çünkü bunlardaki rihvet ile hems sıfatlar, ikisi birden zayıf sıfatlar olduklarından ses ve nefes tamamen akar. Rihve-i mechûralara gelince; harfleri رويأ ’ضطغ’ dır. İbnü’l-Cezerî rihve-i mechûre harflerinin beş tane olduğunu söyleyerek med harflerini saymaz.²⁹⁰ Bunlarda ise sesin tamamı ile nefesin üçte biri beraber akar. Sesin tamamıyla birlikte nefesin üçtebir akması rihve’nin hakkıdır. Çünkü sesin akması nefesin akmasını gerektirir. Sesin hapsolması, nefesin hapsolmasını gerektirdiği gibi. Sesin mahiyetinde nefes de dahildir. Çünkü nefes sesin aslıdır. İştilen şey, ses ile beraber nefestir. Dolayısıyla imam Sehâvi (ö.902/1426) ile İbnü’l-Cezerînin oğlu ve Ali el-Kâri rihve’nin beyanında, ses ve nefesin beraber akmasıdır, diye açıklamışlardır.²⁹¹

Bu rihve-i mechûrada nefesin üçte ikisi kapalıdır, akmaz. Bu kapalılık yalnız cehrin hakkıdır. Rihve-i mechûrada bir kuvvetli sıfat (cehr) ile bir zayıf sıfat (rihvet) birleşti. Zayıf sıfatın şartı ses, kuvvetli sıfatın şartı nefestir. Ses, nefese galiptir. Şâfiye’yi şerh edenlerden Zekeriyya el Ensârî (ö.926/1520) ile Çârperdî (ö.746/1346) ve Cezerî’yi (*Mukaddime*) şerh edenlerden Ali el Kâri’nin (ö.1014/1605) ‘Az kere ses akar nefes akmaz. Dâd-ı mu’ceme ile ğayn-ı mu’ceme gibi.’ dediklerinin manası sesin tamamı nefesin tamamıyla beraber akmaz, demektir. Yani nefes az akar demektir. Söylemek istedikleri nefesin tamamının akmasını reddetmektir. Nefesin azı akıp çoğu akmadığı için hiç akmaz gibi söylediler. Çünkü çoğunluk için ‘hükm-i küllî’ kaidesi vardır. Bu kâideye binâen cehrin tarifinde ‘nefesin hapsolması’, derler. Cehr, gerek şiddete yakın olsun ve gerek rihvete yakın olsun sözü ise açıkça yalandır. Yukarı da anlattığımız gibi cehr şiddete yakın olursa nefesi tamamıyla hapseder. Fakat rihvete yakın olursa nefesin çoğunu hapsederken üçte birine tesir edemez. Böyle olunca cehrin tamamına tesiri ancak şiddete yakın olduğundadır.²⁹²

Geçen sekiz harfin hepsinde sesin akması aynıdır. اض, اغ, اذ, اظ deyince sesin akması açıktır. Fakat ‘dâd’ harfinde sesin akması diğer harflerden daha fazladır. Çünkü ‘dâd’ harfinde istitâle ve tefeşşî sıfatları vardır. Şedide-i mehmûse ise ancak ك ve ت harfleridir. ا, ت, ك

²⁸⁹ Mekkî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfîd fi İlmi’t-Tecvid*, s. 74. ; Abdülhamîd, Suâd, *Teysîru’r-Rahmân fi Tecvidi’l-Kur’ân*, s. 79.

²⁹⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, s. 13.

²⁹¹ Mağnîsî, a.g.e. , s.115.

²⁹² Mağnîsî, a.g.e. , s. 116.

deyince bunların sesi önce hemen kesilip akmaz. Bu şiddetin hakkıdır. Sonra mahreci yumuşaklıkla çıkarıp bunların sonlarında nefes tamamıyla akar. Bu da hems sıfatının hakkıdır.²⁹³

‘Şerh-i Mevâkıf’da denilir ki: “Şiddet harfleri ‘âniyye’dir. Sesin hapsolması âniyye de bulunur. Diğerleri ise zamâniyyedir. ‘Ân’ zamanın bir parçasıdır ki bölünmeyi kabul etmez. Fakat ‘zaman’ bölünmeyi kabul eder. Çünkü zaman birkaç ân’lardan oluşur. Ânî demek hemen bir anda demektir ki ‘tarfetü’l-ayn’ (göz açıp kapamak) kadar bir zamandır. Dolayısıyla şiddet harflerini sâkin olarak telaffuz ederken hemen bir anda sesleri hapsolup harfîn zâtı hasıl olur.” Müellif diğer eserlerin çoğunda olmayan yorumları dillendirmektedir. “Fakat rihve-i mehmûseler zamanî oldukları için sesleri geç olarak akar. Birden akıvermez. Şedîdenin sesleri ise hemen kapanıp harfîn zâtı ortaya çıkar. اب, اد, اء deyince bunların âniliği belli olur. Şiddet harflerinin hemzenin dışındaki kalkaleleri bile âniyyedir ki, o kalkale bunlarda olan cehr sıfatının hakkıdır ki zâtlarını sükûn halinde belirtmek içindir. Fakat kalkalelerindeki ânilik, şiddetlerinin âniliklerinden farklıdır. Zamânî olan harflerde sâkin kılıp اس, اه, اف, اغ, اذ deyince seslerinin geç aktığı belli olur.”²⁹⁴

‘Kâf’ ile ‘ta’nın (ت,ك)’nin şiddet ile hems’lerinin gereği olan sesin hapsolup akmaması ile nefesin akması arasında zaman birliği olmadığı için bir çelişki yoktur. Gerçi sesin hapsi nefesin de hapsini gerektirir. Çünkü iştirilen şeyin mahiyeti, ses ve nefestir. Fakat ‘kâf’ ile ‘ta’daki sesin hapsi telaffuzunun evvelindedir. Nefesin akması ise mechurelerini yumuşaklıkla kopardıktan sonradır. Yani sesin hapsolması ile nefesin akmasının zamanları farklıdır. Sükûn halinde ‘kâf’ ile ‘ta’nın iki sesi vardır. Biri şiddetin hakkı olan ses, diğeri hems’in hakkı olan sestir.²⁹⁵Fakat şedide-i mechure اجدقطب harfleridir ki ses ve nefes bunlarda tamamen kapanır. Çünkü bunlardaki iki sıfat ta kuvvetli sıfatlardır. Şiddet, sesin tamamının hapsini, cehrde nefesin tamamının hapsini gerektirir. Bunlar sâkin olduklarında sesleri tamamen kapanacağından zatlari ortaya çıkamayacağı için bunların kendilerini ortaya çıkarmak, ancak mahreçlerinde hapsolan sesin kuvvetle ortaya çıkmasıyla mümkün olabilecektir. İşte eda ehli katında meydana gelen bu zaid sese kalkale denir.²⁹⁶

3.4.5.6. Kalkale: İbnü’l-Cezerî *en-Neşr*’inde Sibeveyh’in ت harfini kendisinde hems ve nefh sıfatları olduğu halde kalkale harflerinden saydığıni söyler. Müberred’de ك harfini

²⁹³ Mağnîsî, a.g.e., s. 116 vd.

²⁹⁴ Mağnîsî, a.g.e., s. 116 vd.

²⁹⁵ Mağnîsî, a.g.e., s. 117 vd.

²⁹⁶ Mağnîsî, a.g.e., s. 118.

kalkaleden saydı.²⁹⁷ Mağnîsî bunu reddederek şöyle açıkladı: “ك ile ت harflerinin telaffuzunun sonlarında meydana gelen ses zayıf bir sestir ki, bu da kendilerindeki hems sıfatının hakkıdır”.²⁹⁸

Kalkalede harfini kuvvetli bir şekilde aniden sarsmak varken ك ile ت harflerinde ise zayıf ve yavaşça sarsmak vardır. Bu iki sarsma işi birbirinden kuvvetli, zayıf olarak birbirinden ayrılırlar. Zira kalkale lügatta kuvvetli şeylerin sesine veya birşeyi kımıldatmaya derler. Bu yüzden bazıları kalkalenin tarifinde harfi mahrecinde kımıldatmak veya harfin mahrecini kımıldatmaktır, dediler. Kalkalede, geçen sıfatlar gibi zatî sıfatlardandır ve harflerinin zatlarından her halükarda ayrılmazlar. Gerek harekeli olsun gerek sâkin olsunlar. Lâkin sâkin olduklarında zâtlarını açıklamak için kalkaleye muhtaçtırlar. Fakat harekeli olduklarında zâtları açık ve kendileri harekeli oldukları için ayrıca kalkale yapmaya hacet yoktur. Kalkale harfi, kendisinden önceki harfin harekesiyle harekelenmeye benzer ki, zayıf, gizli bir harekedir. Fakat sâkin halinde vakfederken oluşan kalkale o harfi şeddelemeye benzer.²⁹⁹

“Kalkale harfleri sakin geldikleri zaman kalkaleyi açık bir şekilde belirt. Eğer kalkale harfi vakf halinde sakin ise daha ziyade belirt”, dediğini mânâsı budur. وان يكن فى الوقف كان اينا وبين مقللا ان سكنا

Kalkale bütün sıfatlardan kuvvetlidir. Kalkale cehr ile şiddet sıfatlarından mürekkep bir sıfattır. Onun için iki sesi vardır. Biri şiddetin, diğeri cehrin hakkı olan ses ki, ikisi de ânî, kuvvetli ve hapsolan seslerdir. Fakat hemzede cehr ile şiddet sıfatı olmasına rağmen onu kalkale harflerinden saymadılar. Kalkalesi lahn'dır dediler. Çünkü hemze, kalkale edildiği zaman onda istifraya benzer, zor çıkan bir ses ortaya çıkıyor ki bu yüzden hemzeyi nerede hangi şekilde gelirse gelsin yumuşaklıkla zahmetsiz okumak gerekir. Ancak kelimenin sonunda gelipte sükûn ile vakfetmek gerektiğinde mahrecine sıkıca basıp ortaya çıkarmak vaciptir, dediler. Kalkalesi zahir olursa من شيء, من يشاء gibi tekellüf gerektiren revm ile vakf yapılacaksa zorlamaya ihtiyaç yoktur. Zira revm, vasıl hükmündedir.³⁰⁰

²⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, s. 14.

²⁹⁸ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 118.

²⁹⁹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 118 vd.

³⁰⁰ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 119.

Cumhur hemzeyi sâkin halinde iken hafif okunduğundan onu kalkale harflerine dâhil etmemiştir.³⁰¹

Âlimler kalkaleyi mertebelere ayırmışlardır:

1. Kalkale-i Kübrâ: Kalkale harfleri, vakf halinde şeddeli buldukları halleridir. الحق, وتب gibi.

2. Kalkale-i Vüsta: Kalkale harflerinin vakf halinde sükûnlu buldukları halleridir. Bu sükûn ârizi veya lâzimi sükûn olması farketmez. Ârizi sükûn vakf dolayısıyla meydana gelen sükûn iken lâzîmî sükûn ise vakf olsa da, olmasa da sâbit olan sükûndur. لم يلد, المجيد, قريب gibi.

3. Kalkale-i Suğrâ: Bu da kelimenin ortasında sükun olarak bulunan kalkale harflerinin hâlidir. ادخلوا, وجهه, يبدو, gibi.³⁰²

Bazı âlimler ise kalkale iki mertebedir, dediler.

1. Vakf halinde şeddeli veya sükunlu olarak bulunan kalkale harfi: وتب, الفلق gibi.

2. Kelimenin ortasında sâkin olarak bulunan kalkale harfi: ابصارهم³⁰³ gibi.

Bazı âlimlerde kalkalenin dört mertebe olduğunu söyleyerek dördüncüsünün, kalkale harflerinin harekeli durumları olduğunu söylediler. Fakat bunu söylerken şu uyarıyı da beraberinde yaptılar: Kalkale, harekeli harfte açığa çıkmaz, fakat işitilmezse de onun aslı harfin her halinde sabittir. Nasılki harekeli nûn ve mîm harflerinde ğunne sıfatı varsa harekeli olan kalkale harflerinde de kalkale vardır.³⁰⁴

Denildi ki, kalkale sıfatının aslı ق harfi içindir. Çünkü bu harf mahreçte sıkıştırılıp baskı yapılıncâ ancak isti'lâ ve baskının şiddetiyle zaid bir sesle birlikte vakf yapılabildi. Diğer harflerde buna benzer.³⁰⁵

Kalkale harfleri kuvvet yönünden üçe ayrılır: En kuvvetlisi ط harfi olup orta olanı ج harfi, diğer harfler de zayıf kalkale harfleridir.³⁰⁶

³⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, s. 14. ; el-Fedâli, Seyfüddîn b. Ataillah, *a.g.e.*, s. 136. ; Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 82.

³⁰² el-Kudât, Muhammed Isâm Muflih, *el-Vâdih fi Ahkami't-Tecvîd*, s. 49. ; el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l-Bari*, s. 86. ; Abdülhamîd, Suâd, *Teysîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 95. ; Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 78 vd.

³⁰³ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 79.

³⁰⁴ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 79.

³⁰⁵ Mekkî, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kirâati ve Tahkiki Lafzî't-Tilâve*, s. 124. ; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 14.

Kalkalenin edası hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda iki görüş meşhurdur:

1. Kalkale harfi kendinden önceki harfin harekesine tabidir. Sâkin olarak bulunan kalkale harfinin kelimenin ortasında veya sonunda gelmesi, şeddeli veya şeddesiz gelmesinin farkı yoktur. Şâyet kalkale harfinden önceki harf fethalı ise kalkale de fethaya doğru yapılır. *الحج* , *ليقطع* gibi. Şâyet kalkale harfinden önceki harf kesreli ise kalkale de kesreye doğru yapılır. *قبلة* gibi. Şâyet kalkale harfi dammeli ise kalkale de dammeye doğru yapılır. *مقتدر* gibi. Bu, en meşhurdur ki cumhur da bu görüşü benimsemiştir.

2. Kalkale her hâlükârda fethaya doğru yapılır. Kendisinden önceki harf fetha, kesre veya damme de olsa durum aynıdır.³⁰⁷

Üçüncü bir görüş daha vardır ki diğerleri kadar meşhur değildir. O da, kalkale harfi kendisinden sonra ki harfin harekesine tabi olduğudur.³⁰⁸

3.4.5.7. İsti'lâ: Lügatta, birşeyin yüksek olmasına denir. Istılahta ise harfini telaffuz ederken dilin kökü üst damağa kalkmasına denir. Dilin kökü üst damağa gerek kapansın; *ص*, *ظ*, *ط*, *ض* harflerinde kapandığı gibi, gerek kapanmasın *غ*, *خ* harflerinde kapanmadığı gibi. Bu sıfat da kuvvetli sıfatlardandır. Harfleri yedi tanedir ve şunlardır: *خص ضغط قظ* İsimleri 'müsta'liye'dir. *ق* harfinin isti'lâsı *خ* ile *غ*'in isti'lâsı ile aynıdır. Bu üç harf itbaksız müsta'liyedir. Fakat diğer baki kalan dört müsta'liye harfi mutbakadır. Yine isti'lâ sıfatı tefhîm sıfatını gerektirir. Çünkü her bir tefhîm ile okunacak harfi telaffuz ederken dilin kökünü üst damağa kaldırmak gerekir. Bu da isti'lâdır. İsti'lânın zıddı istifâledir.³⁰⁹

İsmail Karaçam kitabında, İ.Tahhân (ö.560/1165)'ın *Mukaddime* isimli eserinden şu görüşüne yer vermektedir. Harfler ince ve kalın okunmaları bakımında şu kısımlara ayrılır:

1. Gerek eda ehlinden ve gerekse ehl-i lügat (dilciler) olan imamların fasih Arapçadan telakki etmiş oldukları ve kalın okunmalarında ittifak ettikleri harfler: Bu harfler yukarıda ismi geçen yedi isti'lâ harfleridir. Kalın okunmalarındaki icmâ'dan sonra kim bunları ince okuyacak olursa, hata etmiş ve doğru yoldan sapmıştır.

³⁰⁶ Kamhâvi, Muhammed es-Sâdık, *el-Burhan fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, Beyrut-Lübnan, ts. s. 17. ; Hüsni, Şeyh Osman, *Hakku't-Tilâve*, s. 172. ; Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fî İlmi't-Tecvîd*, s. 81. ; Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd*, s. 143.

³⁰⁷ el-Kudât, Muhammed İsâm Muflih, *el-Vâdih fî Ahkami't-Tecvîd*, s. 49.

³⁰⁸ el-Marsafi, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l Bari*, s. 87 vd.

³⁰⁹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 120.

2. İnce okunmasında icmâ olan harfler ise, bunlarda yirmibir harftir ki isti'lâ harfleri dışında kalan istifâle harfleridir.
3. Kalın okunmasında icmâ olan harflere dâhil olan harfler: Bu harflerde damme ve fetha harekeden sonra Lafza-i Celâl'in lââm'ı ile fetha ve damme harekeli olan 'râ' harfleridir.
4. İnce okunmasında icmâ olan harflere dahil olan harfler: Bunlarda kesreden sonra gelen Lafza-i Celâlin lââm'ı, kesreli olan veya lâzîmî kesreden sonra sâkin olarak gelen veyahutta lîn harfî olan 'yâ' dan sonra gelen sâkin 'râ' harfidir.
5. İnce ve kalın okunması müsta'mel 'lâm' ve 'ra' harfleridir ki Verş³¹⁰(ö.197/812) bu konuda teferrüd etmiştir.³¹¹

İbnü'l-Cezerî isti'lâ harfleri hakkında şunları zikreder: “En kuvvetli istifâle harfî 'yâ' (ي) olduğu gibi en kuvvetli tefhîm harfî de 'ta' (ط) dır. Tefhîm harfleri itbak harfleridir. Itbak harflerinin en kuvvetli tefhîm harfleri olduğunda hiç şüphe yoktur. Mekkî buna med olan elifi de ilâve etmesi bir vehimdir. Çünkü elif tefhîm veya terkîk de kendisinden önceki harfe tabidir. Bu yüzden med harfî olan elif, tefhîm ile veya terkîk ile vasıflandırılması söz konusu olamaz.”³¹²

Mekkî, isti'lâ harflerinin en kuvvetlisinin 'kaf' ق olduğunu beyan eder.³¹³

İsti'la harfî konusunda Saçaklızâde ج, ش, ي, ك harflerinde de dilin üst damağa kalktığını fakat onların isti'la'dan sayılmamasının nedenini şöyle açıklar: “İsti'lâ da aslolan dil kökünün üst damağa yükselmesidir. Dilin diğer bölgelerinin üst damağa yükselmesi önemli değildir. Dil ortasından çıkan ج, ش, ي harfleri telaffuz edilirken dil ortası ك harfînde de dil kökü ile dil ortasının arası yükseldiği için bu dört harf isti'lâ harflerinden sayılmamışlardır. Çünkü bu dört harfin üst damağa yükselmesi, isti'lâ harflerinin yükselmesi gibi değildir.”³¹⁴

Bazı âlimlerde isti'lâ harflerine ع ile ح harflerini de dâhil etmişlerdir. Ahmed b. Ebi Ömer'in şu sözünde olduğu gibi: “Dil bilimcileri dışında bazı kurrallar ع ile ح harflerini isti'lâ harflerine kattılar”. Bunu Ebû Şâme (ö.665/1267)'de zikrederek şöyle dedi: Bazıları ع ile ح de isti'lâ harflerine dâhil ettiler. Fakat bu harfler isti'lâ harflerinin tarifine uymuyor, çünkü bu

³¹⁰ Verş, Kırâat imamlarından İmam-ı Nâfi (ö.168/785)'nin iki râvisinden birisidir. Adı Ebu Saîd Osman b. Saîd b. Abdullah el-Murîdir. 110/718 yılında Mısır'da doğmuş, Verş lakabıyla tanınmıştır. 155/771 yılında Medine'ye gelerek İmam-ı Nâfi'den kırâat okumuş, daha sonra memleketi Mısır'a dönmüştür. Bugün Verş rivâyeti ile Nâfi kırâati, Kuzey Afrika'da yaygın durumdadır. İmam-ı Nâfi'nin diğer râvisi ise Kâlûn (ö.220/835)'dur.

³¹¹ Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 207.

³¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, s. 13.

³¹³ Mekkî, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkiki Lafzı't-Tilâve*, s. 124.

³¹⁴ Ebu Bekr el Mer'aşî, *Cühdü'l-Mukull*, s. 150 vd.

harflerin oluşumunda dilin bir rolü yoktur.³¹⁵ Bu harflerin yarım kalın olduğu görüşü buradan çıkmıştır.

3.4.5.8. İstifâle: Lügatta birşeyi aşağıda bırakmaktır. İstılahta ise harfini telaffuz ederken dil kökünün aşağıda kalıp üst damağa kalkmamasıdır. Bu zayıf bir sıfattır. Harfleri isti'lâ harflerinin dışında kalan harflerdir. Toplam yirmibir harftir. İsimleri 'müstefile'dir.³¹⁶ Med harfi olan 'vâv' ile med harfi olan 'elif' isti'lâ ve istifâle sıfatlarındaki durumları kendilerinden önceki harfe bağlıdır. O harf müsta'lâ harflerinden ise bunlarda müsta'lâ olurlar. Müstefil iseler bunlarda müstefil olurlar. Çünkü bunlar daima sâkin olup, kendi başlarına telaffuz edilemedikleri için kendinden önceki harfe tabi olurlar. ر harfi ile Lafzatullah'ın 'lam'ı (ل) da her zaman aynı okunmayıp bazen ince bazen kalın okuduklarından durumları sabit değildir. Med harfi olan elif ile med harfi olan vâv gibi belki müsta'liyeden sayılırlar. Veya belki müstefileden sayılırlar. Zahir olan şu ki: Lafzatullah'ın 'lâm'ı ile 'ra' harfi kalın okuduklarında müsta'liyeden, ince okuduklarında da müstefileden sayılmalarıdır. Çünkü harf-i tefhîm ancak dilin kökünü üst damağa kaldırmakla olur ki bu tıpkı müsta'liyedir. Yine harf-i terkîk ancak dil kökünü üst damağa kaldırmayıp aşağıda bırakmakla olur. Bu ise tıpkı istifâledir. İstifale terkîki gerektirir. Bu sığata 'inhifâd' dendiği gibi harflerine de 'münhafîd' denir.³¹⁷

İstifale harfleri şu cümlede toplanmıştır. انشر حديث علمك سوف تجهز بذا³¹⁸ Bu cümlemin anlamı şudur: 'Sen ilmini yay ve onunla mücehhez ol.'

3.4.5.9. Itbâk: Lügatta birşeyi kapamak demektir. İstılahta ise harfini telaffuz ederken dilin kökü ve ortası üst damağa kalkıp kapanmasına denir. Böyle olunca da dilin ortası ile üst damak arasında ses sıkılıp akmaz. Bu kuvvetli bir sıfattır, harfleri : ص, ض, ط, ظ, ذ'dır. İsimleri 'mutbaka'dır. Itbak sıfatı isti'lâ'yı gerektirir. Çünkü her mutbaka harfi aynı zamanda müsta'liye harfidir. Fakat her müsta'liye harfi mutbaka harfi değildir. خ, ق, غ harfleri müsta'liye harfleri olduğu halde mutbaka harfi değildir. Itbak sıfatının tarifinde sesin kısılıp, kesilmesinden maksat tamamen kapanıp ve tamamen sesin kesilmesi değildir. Bu ancak ta-i mühmelede (ط) olur. Bu harf, hem 'şedîde-i mechure'den olup hemde mahreci itbak'a en yakın olan harftir. ص ile ض'da, dilin üst damağa kapanması ve sesin kesilmesi orta derecededir. Çünkü ص mehmûse, ض rihvet harflerindedir. İkisinin de mahrecine itimâdı

³¹⁵ el-Hamed, Ğanim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye inde Ulemâit't-Tecvîd*, s. 249.

³¹⁶ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 120.

³¹⁷ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 120.

³¹⁸ Akbal, Talip, *a.g.e.*, s. 28.

(dayanması) zayıf olduğundan sesin ve nefesin akmasına muhtaçtır. Mahreçleride itbak'a ne yakın, ne de uzaktır. Orta durumdadır. Fakat ط'nın itbak'ı ve sesin kesilmesi azdır. ط harfi rihvet sıfatlarındandır ve mahreci de itbak mahallinden uzaktır. Itbak'ın zıddı 'infitaḥ'dır.³¹⁹

ط harfi itbak sıfatlı harflerin en kuvvetlisidir. Çünkü kendisinde rihvet ve şiddet sıfatları vardır. ط harfi ise kendisinde rihvet ve infitâḥ sıfatı olduğundan itbak sıfatlı harflerin en zayıfıdır. ص ile ض harflerinde ise itbak orta durumdadır.³²⁰

Itbak, isti'lâdan daha özel ve mübalağalıdır. İsti'la itbak'ı gerektirmezken, itbak isti'lâyı gerektirir.³²¹ İsti'la harflerini telaffuz ederken dil kökü üst damağa yükselirken, itbakta ise dilin kökü ve ortası üst damağa yükselir ve yapışır.³²²

Şâyet ط harfinde itbak olmasaydı د, ص, س, ظ, ذ olurdu. ض 'da böyle bir durum yoktur. Çünkü ض harfinin mahrecinden başka bir harf çıkmaz ki, itbak'ı olmasaydı başka bir harf olsun.³²³

Itbak sıfatlı harflerde, hem vasl ve kat' hâlinde hem de harekeli ve sâkin hâlinde itbak sıfatları mevcuttur. Fakat sâkin ve şeddeliyken itbak'ları daha açıktır.³²⁴

3.4.5.10. İnfitaḥ: Lügatta birşeyi açmak demektir. İstılahta ise harfini telaffuz ederken dil ortasını üst damağa kaldırmayıp arasını açık bırakıp arasından sesin akmasına denir. Dilin kökü üst damağa gerek kalksın خ, غ, ق harflerinde kalktığı gibi, gerek kalkmasın ج harfi gibi. Bu zayıf bir sıfattır. Harfleri mutbaka harflerinin dışındaki harflerle elif-i meddiyye ile vâv-ı meddiyye'nin dışındaki yirmidört harftir. İsimleri 'münfetiḥ'dir, 'müstefil' değildir. İstifâle sıfatı infitaḥ'ı gerektirir.³²⁵

Huruf-u münfetiḥa denilen bu harfler şu ifadede toplanmıştır: من اخذ وجد سعة فزكا حق له³²⁶ Bu cümlenin anlamı şudur: 'Kim zenginliğe sahip olurda zekâtını verirse ona rahmetini içirmesi Allah (cc) için bir hak'tır'.³²⁷

³¹⁹ Mağnîsî, a.g.e., s.121.

³²⁰ Mekkî, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kirâati ve Tahkiki Lafzî't-Tilâve*, s.121 vd.;

³²¹ Ahmed Halid Şükri ve Arkadaşları, a.g.e., s.74. ; Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s.77. ; Ali el-Kârî, a.g.e., s.103.

³²² el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, a.g.e., s.82. ; el-Kudât, Muhammed Isâm Muflîh, a.g.e., s.46 vd. ; Abdülhamîd, Suâd, a.g.e., s.83.

³²³ el-Kurtubî, Abdülvehhab, a.g.e., s.90. ; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 281.

³²⁴ Abdülhamîd, Suâd, a.g.e., s.83.

³²⁵ Mağnîsî, a.g.e., s.121 vd.

³²⁶ Ahmet Halid Şükri ve Arkadaşları, a.g.e., s. 75. ; Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 119. ; Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 77.

³²⁷ Mekkî, a.g.e., s. 77.

İnfitah sıfatı, istifâle sıfatından daha şümullüdür. Her istifâle harfi aynı zamanda infitah harfidir. Fakat her infitah harfi istifâle harfi değildir. Dil ile üst damağın ayrılmasındaki derece istifâle ve infitah harflerinde çok yakındır veya eşittir. Bundan üç harf; ق, غ, خ harfleri infitah harfi olduğu halde istifâle harfi olmadığından istisna edilir.³²⁸

3.4.5.11. Tefhîm: Lügatta birşeyi kalın yapmak demektir. İstılahta ise harfini telaffuz ederken dilin kökünün üst damağa kalkması nedeniyle harfin zatına bir kalınlık, dolgunluk girip ağız içinin bu sesle dolmasıdır. Bu kuvvetli bir sıfattır. Harfleri müsta'liye harfleri ile kalın okudukları durumda 'ra' ile lafzallahın 'lâm'ıdır. İsti'lâ harfleri yedi tanedir, 'lâm' ve 'ra' harfleri ile beraber tefhîm harfleri dokuz tane olmuş oldu. İsimleri 'mufahham'dır.³²⁹

Tefhîm, teccîm, tesmîm, tağlîz aynı manada kullanılırlar. Bazı âlimlerde tefhîm ve tağlîz lafzının kullanımında tefhîmi genellikle 'ra' harfi için, tağlizi de 'lâm' harfi için kullanılırlar.

Mağnîsî, İbnü'l-Cezerî'ye göre tefhîm'in mertebelerini şöyle sıralamaktadır:

1. Tefhîmi en fazla olan, kendisinden sonra elif gelen fethanın tefhîmidir. قال , طال , ران gibi. İlk iki örneğe dikkat ettiğimiz zaman fethalı isti'lâ harflerinden sonra gelen elif'li kelimeyi görürüz. Üçüncü örnek ise üstünlü 'ra' harfinden sonra gelen 'elif'li bir kelimedir. 'Ra'da isti'lâ sıfatı yoktur. Fakat elif'den sonra gelen fethalı 'ra'nın mertebesi aynıdır.³³⁰
2. Bir derece düşüğü elif'siz fethanın tefhîmidir. خرقها gibi.
3. Ondak aşığısı mazmûmun (ötreli) tefhîmidir. الضر, نمارق, الضر gibi.
4. Ondak sonra sâkin olanın tefhîmidir. ذرنى, اغنى, ذرنى gibi.
5. Tefhîmi en az olan da meksûr (kesralı)'un tefhîmidir ki murakkiklerin (ince harflilerin) terkîkine yakındır. ختامه, صراط مستقيم, ختامه gibi.

Bazı âlimler fetha, damme ve kesre olmak üzere tefhîmin mertebesinin üç olduğunu söylerken bazı âlimlerde beş olduğunu söylediler. Fakat tercih edilen tefhîmin dört mertebe olduğudur.³³¹ Bu mertebeler, sâkin harfin mertebesi dışında İbnü'l-Cezerî'nin mertebeleri ile aynıdır. İsti'la harfinin sâkin olmasına gelince, bazı alimler bunu kendi arasında müstakil

³²⁸ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 75. ; Mekkî, *a.g.e.*, s. 78. ; el-Mer'aşî, Ebu Bekr, *a.g.e.*, s. 153. ; el-Kudât, Muhammed İsâm Muflih, *a.g.e.*, ; Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 208 vd. ; el-Keylânî, Husamuddîn, *a.g.e.*, s. 38.

³²⁹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 122.

³³⁰ el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *a.g.e.*, s. 105. ; Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 147.

³³¹ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 146.

olarak mertebelendirmişlerdir. Sâkin isti'lâ harfi, kendisinden önceki harfin harekesine göre derecelenir:

1. En kuvvetlisi fethadan sonra gelen sâkin isti'lâ harfinin tefhîmidir. نصر بوه gibi.
2. İkinci mertebede olanı ise dammeden sonra gelen sâkin isti'lâ harfinin tefhîmidir. يطعم gibi.
3. En zayıfı da kesreden sonra gelen sâkin isti'lâ harfinin tefhimidir. نذقه gibi.³³²

İsti'lâ sıfatı daha çok olanın, tefhîmi de çok olur. Çünkü tefhîm sıfatı, isti'lâ sıfatına tabidir. (ق) harfinin isti'lâsı خ ile غ harfinin isti'lâsından fazla olduğu için tefhîmi de onlardan çok olur. Fakat خ ile غ, isti'lâ ve tefhîm sıfatlarında birbiriyle eşittirler. Yine mutbaka harflerinin tefhîmi sadece müsta'liye sıfatı olan harflerden fazladır. Zira itbak sıfatı iki yönlüdür ki onda iki kat tefhîm vardır. Biri dilin kökünü üst damağa doğru kaldırmak diğeri dilin ortasını üst damağa doğru kaldırmak. Ta-i mühmele'nin (ط) itbakı, diğer itbak sıfatlı ظ, ص harflerinden daha çok olduğu gibi tefhîmi de onlardan fazladır. Mağnîsî, isti'lâ harflerinden غ ile خ, tefhîmde eşit olduğu görüşünde iken bazı kaynaklarda ise (خ) harfinde tefhîm en azdır çünkü isti'lâ dışındaki sıfatları zayıf sıfatlardır, görüşü vardır.³³³ (خ) harfinin sıfatları şunlardır: Hems, rihvet, infitah, isti'lâ, tefhîm, zuhur, ismât. Yine ta-i mühmele'nin (ط) sıfatlarının hepsi kuvvetli sıfatlar olduğu için bu harf diğer bütün harflerden kuvvetlidir. Bu harfin sıfatları şunlardır: Cehr, şiddet, kalkale, itbak, isti'lâ, tefhîm, zuhur, ismât.

Mağnîsî ط harfi için en kuvvetli harf tesbitini yaptıktan sonra ta-i mühmelenin ط okunuşu hakkında önemli şu uyarıyı yapmaktadır. “Şimdi Arabistan'da okunan ta-i mühmele ط şudur ki; bütün harflerin en kuvvetlisi ve en kalınıdır. Fakat Anadolu'da okunan ta-i mühmele, 'tai müfahamme-i mehmûse'dir ki 29 harfin dışında kalan bir harftir, çünkü ta-i mühmelenin hakkı odur ki, inceltince د olmalıdır. ط, د in kalınıdır. Şimdi Anadolu'da okunan ط harfini inceltince ت olur. ص ile ض in itbakı orta derecede olduğu için tefhîmleri de orta derecede olur. Itbak ve tefhîm sıfatlarında bu iki harf aynı seviyede olur. ط harfinin itbakı ise üçünden de az olduğu için tefhîm sıfatı da onlardan az olur. Fakat خ, غ ve ق harflerinden ط harfinin tefhîmi daha fazladır.³³⁴ Çünkü bu üç harfte sadece isti'lâ sıfatı varken, ظ harfinde isti'lâ ile beraber itbak sıfatı da vardır.

Arapça hece harfleri tefhîm ve terkîk de üç kısma ayrılırlar:

³³² Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 147. ; el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *a.g.e.*, s. 107.

³³³ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 147. ; el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *a.g.e.*, s. 107.

³³⁴ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 123.

1. **Dâima tefhîm (kalın) ile okunan harfler:** Âlimler isti'lâ sıfatı bulunan harflerin dâima kalın okunması konusunda müttefiktirler. İsti'la harfleri harekeli de olsa sâkin de olsa isti'lâ veya diğer sıfatlı harfler ile yan yana da gelse istisnasız kalın okunurlar. Sadece aralarında kalınlık konusunda mertebe farkı olabilir.³³⁵ İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sindeki şu beyit bu mânâyı ifade etmektedir:

“İsti'la harflerini kalın oku, ıtbak harflerini ise (ıtbak olmayan diğer harflerden) daha güçlü yap. (قال) ıtbak olmayan isti'la harfleri, العصا ise ıtbak için örnektir.”

2. **Dâima ince okunan harfler:** Bu konu bundan sonraki bölüm olan terkîk bahsinde işlenecektir.

3. **Bazı durumlarda ince bazı durumlarda kalın okunan harfler:** Bunlar da istifâle harflerinden üç tanesidir. Med harfî olan elif, Lafzatullahın 'lâm'ı ve 'ra' harfidir.³³⁶

- a. Med harfî olan elif, terkîk veya tefhîm ile vasıflandırılmaz. Çünkü elif terkîk ve tefhîm de kendisinden önceki harfe tabidir.³³⁷ Kendisinden önce harf kalın harften ise kalın طال , الراسخون , طال gibi. İnce harften sonra gelirse ince okunur. جاء , نار gibi. İbnü'l-Cezerî *Mukaddime*'de şöyle zikreder: “Elif harfini kalın okumaktan sakın”. Bu durum kendisinden önce istifâle (ince) harflerinden sonra gelen elif hakkındadır.³³⁸ Med harfî olan vâv'da aynıdır. Ali el-Kârî'nin beyanına göre kalın harflerden sonra gelen med harfî olan vâv'ın ince okunmasını söylemişlerse de, muhakkıkîn'den olan muâsırları bunu reddetmişlerdir. Fakat kalın harften sonra gelse bile harfî med harfi olan 'ya' her zaman ince okunur. قيل , غيض gibi.³³⁹

- b. Lafzatullah'ın 'lâm'ı: Lafzatullahın 'lâm'ından önceki harfin harekesi meftuh veya mazmûm olursa 'lâm' harfî kalın, meksûr olursa ince okunur. قال الله , قال الله kelimeleri kalın okunmasına, في الله ise ince okunmasına örnektir.³⁴⁰ İbnü'l-Cezerî *Mukaddime*'de bu konuyu şu şekilde zikreder:

وفخم اللام من اسم الله عن فتح او ضم كعبدالله

³³⁵ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 123.

³³⁶ Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *a.g.e.*, s. 118. ; Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, Abdülhamid, Suâd, *a.g.e.*, s. 106.

³³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, s. 36.

³³⁸ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 15. ; Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *a.g.e.*, s. 118.

³³⁹ Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi'l-İlmi't-Tecvid*, s. 128. ; Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 222.

³⁴⁰ Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *a.g.e.*, s. 119 vd. ; Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 152.

الله lafzındaki ‘lâm’ı kalın oku!. عبدالله gibi fetha veya dammeden sonra geldiğinde de kalın oku!”

‘Ra’ harfinin hükümleri: ‘Ra’ harfi istifâle sıfatlı olması nedeniyle ince okunması gerekirken diğer istifâle harflerinden ayrılarak bazen ince bazen de kalın okunabilir. Şimdi kısaca ‘ra’ harfinin okunuş durumlarını zikrelelim:

c.a. Kalın okunması gereken durumlar:

c.a.a. ‘Ra’ nın harekesi üstün veya ötreli olduğunda الرسل, ونذيرا gibi.

c.a.b. ‘Ra’ sâkin kendisinden önceki harfin harekesi üstün veya ötreli olduğunda العرش, يرسل gibi.

c.a.c. ‘Ra’ sâkin kendisinden önceki harfte sâkin, ondan önceki harfin harekesi ötreli veya üstünlü olduğunda بالصبر, لفي خسر gibi.

c.a.d. ‘Ra’ sâkin kendisinden önceki harfin harekesi ârizi bir kesre olduğunda ام ارتابوا, ارجعي gibi.

c.a.e. ‘Ra’ sâkin kendisinden önceki harfin harekesi esre, kendisinden sonra fethalı bir isti’lâ harfi olduğunda فرقة, مرصادا gibi.

c.b. ‘Ra’nın ince okunması gereken durumlar:

c.b.a. ‘Ra’ esreli olduğunda رزقا, يريد gibi.

c.b.b. ‘Ra’ sâkin kendisinden önceki harf esreli olduğunda واصبر, يغفرلكم gibi.

c.b.c. ‘Ra’ sâkin kendisinden önceki harf de sâkin, kendisinden önceki harfin öncesi esreli olduğunda قدیر, الذكر gibi.

Bu örnekler vakf sebebiyle sâkin kılınmıştır.

c.b.d. ‘Ra’ sâkin kendisinden önceki harf, ‘lîn’ harfi olduğunda السير, خير gibi.

c.c. ‘Ra’nın hem ince hem kalın okunmasının câiz olduğu durumlar:

c.c.a. ‘Ra’ sâkin kendisinden önceki harf ص veya ض harflerinden biri de sâkin olup, bunlardan önceki harfin harekesi esreli olduğunda عين القطر, من مصر gibi. Bu örneklerde vakf sebebiyle sâkin kılınmışlardır.

c.c.b. Vakf sebebiyle kalın, aslına işaret etmek için ince okunabilen durumlar:
ان اسر, اذا يسر gibi.

c.c.c. ‘Ra’ sâkin kendisinden önceki harf esreli, kendisinden sonra esreli bir isti’lâ harfî olduğunda,³⁴¹ كل فرق³⁴² gibi.

3.4.5.12. Terkîk: Lügatta birşeyi inceltmek demektir. İstilahta ise harfini telaffuz ederken dilin kökünü üst çeneye kaldırmadan aşağıda tutup harfin zatına bir incelik girip ağız içinin onun sesiyle dolmayıp boş kalıp harfin incelmesidir. Bu zayıf bir sıfattır. Harfleri mufahhame harflerinin dışında kalan harflerdir. İsimleri ‘murakkak’³⁴³tır.

Harfî med olan ‘vâv’ ile ‘ya’ harfleri, tefhîm ve terkîk de kendisinden önceki harfe tabidirler. Harfî mufahhame’den sonra gelirlerse tefhîm olurlar. قارون, gibi. Harfî murakkak’tan sonra gelirlerse terkîk olurlar, جاؤا gibi. Fakat ‘ya’ harfî gerek med harfî olsun gerekse aslî harf olsun dâima terkîkin en şiddetlisi ile terkîk olunur ki hiçbir harfe tabi olmaz. قيل, في gibi. Özellikle خير, غير gibilerde ‘ya’ yı terkîk ile okumaya çok dikkat etmelidir. Çünkü harfî murakkak’a, harfî mufahham komşu olsa, yan yana gelse mufahham harf murakkak harfe galip gelip onu kendisine çeker ve kalın okutur. Zira dil, murakkakda kökünü aşağıda bırakıp akabinde yukarı kaldırmak biraz zordur. Dolayısıyla bu zorluğu kaldırmak için her iki harfde tefhîm ile okumak dile kolay gelir. Nitekim يخشي, يغشي gibi kelimelerin ‘ya’ sını ve ‘şîn’ini dahi terkîk ile okunması vacip iken kalın okurlar. Yine ححصص’nın ‘ha’larını, الله lafzının hemzesini,³⁴⁴ واليتلطف da ki ikinci ‘lâm’ı, علي الله da ki علي’nın ‘lâm’ını, ولا الضالين de ki لا ‘lâm’ını, مخصصة de ki mîmleri, من مرض de ki ikinci ‘mîm’i, برق ve باطل de ki ‘bâ’ları, صدر de ki ‘ya’ yı ve ‘dâl’i, صدور de ki ‘dâl’i, مطلع de ki ‘mîm’ ve ‘lâm’ı, احطت de ki ‘ha’ları, نصر الله ve ناصرك de ki ‘nûn’ları, الفصل de ki ‘fa’yı ءاقررتم de ki hemzeyi ve buna benzerlerini kalın okurlar. Fakat bunların tamamını terkîk ile okumak vaciptir.³⁴⁵

Harfî med olan elif ve vâv, harfî murakkak’dan sonra bulunduğu zaman bu harfî medleri gerektiği şekilde ince okumak için kendilerinden önceki harfî murakkakı gerektiği gibi ince okuyup, hakkı kadar harekesini uzatmak gerekir. O harekeden, fetha ise ‘elif’, damme ise ‘vâv’ doğar. O ‘elif’ ve ‘vâv’ı kendisinden önceki harfin inceliğine uygun olarak

³⁴¹ ed-Dimyâtî, Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed Abdülğani el-Bennâi, *İthâf-u Fudâlâi'l-Beşer fi'l-Kıraâti'l-Erbaati Aşer*, şrh. Enes Mihra, 4. Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 2011, s. 125 vd. ; Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, 183 vd.

³⁴² Şuara 26”/63.

³⁴³ Mağnîsî, a.g.e. , s. 123.

³⁴⁴ Kehf 18/19.

³⁴⁵ Mağnîsî, a.g.e. , s. 123 vd.

med etmek gerekir. Meddin başında, ortasında ve sonunda bir eğrilik ve tefhîm şaibesi olmamasına dikkat etmelidir. Şimdi önce امنة deyip sonra امانات deyip medli kelimeleri okurken sesine kulak verip, düşünerek bunları medd-i tavîl (uzun med) ile med edilmelidir. Ta ki meddin tamamı önceki harfin terkîkine uyuyor mu yoksa başında ortasında veya sonunda tefhîm şaibesi varmı belli olur.³⁴⁶

Yine bunun gibi ن, ع, ب, ل, ي, م, ع, ن deyip يا ايها ناس, يدعون, نون, يعلمون, يعقلون, يبور, يعقلون gibilerinin okunuşlarına dikkat etmelidir. Çünkü murakkak harflerin meftuhuyla mazmumunun terkîklîğinde asla fark yoktur. Şimdi Arabistan’da نعبد gibilerde ‘bâ’ harfinin damme halini, fetha haliyle aynı kılmayıp, tefhîme yakın okumaları yanlıştır. Zira نباء nin ‘bâ’sıyla نعبد nûn ‘bâ’sının terkîkliğinde hiçbir fark yoktur. Yine تعلمون gibilerin ‘mîm’ini ve ‘vâv’ını tefhîm ile okumaları iki cihetten çok açık bir hatadır. Fakat Anadolu’da bu gibi kelimelerde sadece ‘vâv’ını tefhîm ile okumaları nedeniyle bir cihetten hatadır. Şimdi bu geçen ölçüleri kırâatinde iyi kullanan ifrad ve tefritten kurtulup tab’i selîm sahibi kişiler, galat ehli kimdir, tecvîd ehli kimdir onu iyi bilirler.³⁴⁷

Kelimeler kuruluşları bakımından tamamen kalın harflerden (mesela غرق gibi) veya tamamı ince harflerden (mesela الولد gibi) meydana geldiği gibi çoğunluk olarak, ince ve kalın harflerden karışık olarak teşekkül eder. Bu durumda son derece dikkat edilecek husus kalın harfleri kalın, ince harfleri ise ince okumaktır. Kalın ve ince harflerin yanyana gelmiş olmaları sebebiyle, birinden dolayı diğerini ihmal etmeyerek, her birinin gereken hakkını vermektir.³⁴⁸

Murakkak harfleri şunlardır:

1. İsti’la harflerinin dışında kalan yirmibir istifâle harfi ki şu cümlede toplanmıştır:

انشر حديث علمك سوف تجهز بذا

2. İstifale harflerine bitişen ve med harfi olan ‘elif’ ve ‘vâv’ مالک, اعوذ gibi.

3. Med harfi olan ‘ya’ : يصيلا, قيل, الذي, فيه gibi.

4. Kendisinden önceki harfin harekesi meksûr olan Lafzatullahın ‘lâm’۱. بالله, الله gibi.

5. İnce okunması gereken durumlarda ‘ra’ harfi: رزقا, واصير, الذکر, خير gibi.³⁴⁹

3.4.5.13. İzlâk: Lügatta kolaylık demektir. İstılahta harfini söylerken dilin çabuk, seri olmasına denir. Harfleri فر من لب dir. İsimleri ‘müzlaka’dır. Zıddı ise ‘ismât’tır.³⁵⁰

³⁴⁶ Mağnîsî, a.g.e. , s. 124 vd.

³⁴⁷ Mağnîsî, a.g.e. , s. 125.

³⁴⁸ Karaçam, İsmail, a.g.e. , s. 223.

³⁴⁹ Çetin, Abdurrahman, *Kur’an Okuma Esasları*, s. 120.

İzlâk, birşeyin ucu manasına da gelir. İzlâk harfleri dil ve dudak uçlarından çıkmaktadır. Bunlardan ل, ر, ve ن dil ucundan; ب, ف, ve م ise dudak ucundan çıkarlar. Harflerin en hafifi ve en kolayı bu harflerdir.³⁵¹

‘Lâm’ harfi dil ucu harflerinden olmadığı halde ızlâk sıfatlı harflerdendir. Çünkü ondaki ‘inhirâf’ sıfatı gereğince dil kenarından dil ucuna doğru bir meyil vardır. Sanki dil ucu harflerinden gibidir. Ferra ve ona tabi olanların görüşüne göre ‘lâm’ harfi dil ucundan çıkar.³⁵²

3.4.5.14. İsmât: Lügatta men etmektir. İstilahta harfini telaffuz ederken lisana ağır geldiğinden, aslı rubaî (dört), humâsî (beş) harfli kelimelerin terkîbi (yanyana gelmesi) men olunmuştur. Dolayısıyla hiçbir rubaî veya humâsî kelimedede aralarında ızlâk sıfatı bulunan harf girmeden ısmât harfleri yan yana bulunmaz. Mutlaka aralarında bir yada iki harf, ızlâk sıfatlı harf vardır. İsmât harflerinin ağırlığına, ızlâk harflerinin hafifliği mukâvemet edip rubaî ve humâsî kelimelerinin kolaylıkla telaffuzunu temin eder. Fakat şu kelimeler gibi, bu kurala uymayan birkaç kelime vardır. د عشوقة , دهدق , زهزق , عسطوس , عسجد. Bu kelimeler Arapça değildir, ‘muarreb (sonradan Arapçaya girmiş)’lerdir. İsmât harfleri, geçen altı harfin (ızlâk harflerinin) ve med harflerinin dışındaki harflerdir. Çünkü med harflerinin müstakil telaffuzu mümkün olmayıp dâima kendisinden önceki harfin harekesiyle okundukları için ısmât veya ızlâk sıfatıyla muttasıf olmazlar. İsmât harflerinin isimleri ‘musmete’dir.³⁵³

İsmât harflerinin telaffuzundaki ağırlık, bu harflerin mahreçlerinin dil ucuna ve dudaklarına uzaklığı nedeniyledir. Fakat bu durum ‘vâv’ harfi için ters düşüyor. Çünkü ‘vâv’ harfi dudaklardan çıktığı halde ısmât harfleri arasındadır. Çünkü ‘vâv’ harfi ‘mîm’, ‘bâ’, ‘fâ’ harflerinin aksine dudakların açılmasına rağmen mahrecinden çıkarken ağırlık ve zorluk vardır. Yine de ısmât harflerinin en hafif ve en kolay olanı ‘vâv’dir.³⁵⁴

Bu iki sıfat (ızlâk ve ısmât)’ın tecvîd ilmiyle bir âlakası yoktur. Bundan dolayı harflerin sıfatlarından bahseden âlimler, sıfatların sayısını düşürmüşlerdir. Bunların tecvîd ilmiyle alakalarının olmadığını tembih etmekle yetinmişlerdir. Gerçekten bu sıfatların harfin sesinde bir etkileri yoktur. Halil b. Ahmed el-Ferâhidi, (ö.175/791) bu iki sıfatı zıddı olan lâzimi sıfatların arasını ayırmak için tamamlayıcı olarak zikretmiştir.³⁵⁵

³⁵⁰ Mağnîsî, *a.g.e.* , s. 125.

³⁵¹ Karaçam, İsmail, *a.g.e.* , s. 20. ; Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.* , s. 141.

³⁵² Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.* , s. 76.

³⁵³ Mağnîsî, *a.g.e.* , s. 125 vd.

³⁵⁴ Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.* , s. 141.

³⁵⁵ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.* , s. 77.

3.4.5.15. Safir: Lügatta ıslık sesine, kuş sesine derler. İstilahta, harfini telaffuz ederken çıkan kuvvetli ve keskin sese denir. Bu, kuvvetli bir sıfattır. Harfleri ‘sâd’, ‘sîn’ ve ‘zây’dır. İsimleri ‘safir’dır. ‘Sîn’ harfinin safir sıfatıyla kuvvetli olması ‘tefeşşî’siz olan rihve-i mehmûselere göredir ki ‘safir’ sıfatından başka diğer sıfatların tamamında rihve-i mehmûseler ile beraber ve ortaktır. Mesela ‘sîn’, ‘sâ-i müsellese (ث)’den safir sebebiyle kuvvetlidir. Fakat ‘şîn-i müsellese’ (ش)’den kuvvetli değildir. Zira bunun safir karşısındaki olan ‘tefeşşî’ de yine kuvvetli bir sıfattır. ‘Sâd’ dahi kuvvetli olması ‘sîn’e nazarıdır. Çünkü itbak sıfatı ile ‘sîn’in üzerine ortaklığı vardır. Nitekim ‘zây’ın safir sıfatı ile kuvvetli olması diğer rihve-i mechûralara göredir. Fakat sîn’den kuvvetli olması cehr sıfatıdır.³⁵⁶

Velhasıl mutlak hakikat şudur ki, kuvvet sıfatları ile kuvvetli bir harf olmak ancak ta-i mühmele (ط)’ye mahsustur ki, ondan gayri kuvvetli hiçbir harf yoktur. Çünkü onda hiçbir zayıf sıfat bulunmamıştır. Ta-i mühmele’nin bütün sıfatları kuvvetli sıfatlardır.³⁵⁷ Ta-i mühmelenin dışındaki harflerin kuvvet sıfatıyla kavî olmaları cemîan izâfidir ki o harfin kuvvetliliği, kendisiyle diğer sıfatlarda ortaklığı bulunan harfe göredir. Mesela ‘ha’ (خ)’nin isti’lâ sıfatıyla kuvvetli olması hâ-i mühmele (ح)’ye göredir. Hâ-i mühmele’nin (ح) ‘buhha’ sıfatıyla kuvvetli olması ‘hâ’ (ها)’ya göredir. Zira ‘ha(ها)’da zuhurun zıddı olan hafâ sıfatı vardır. ‘Buhha’ ; sesin boğukluğuna derler ki, mahreci dar yer olup kendisinde zuhur sıfatı, nefh sıfatı olduğu için sesine boğukluk hasıl olmuştur. ‘Şâyet ‘hâ’ (ح) da buhha sıfatı olmasaydı ‘ayn’ (ع) olurdu’, dediler. Zâl-i mü’ceme (ذ)’nin nefh sıfatıyla kuvvetli olması, nefh sıfatı olmayan ‘rihve-i mechûra’lara göredir. ‘Vâv’, ‘yâ’ ve ‘ğayn-ı mü’ceme’ gibi. Zira ‘zâl’in mahreci dişlerin ucundan çıktığı için onun sesinin akmasına nefh lazım gelir. Fakat ‘vâv’, ‘yâ’ ve ‘ğayn’ın mahreçleri lahmî (ağzın et kısmından) oldukları için seslerin akışında nefh olmaz. Zira nefh kuvvetli bir sıfattır ki sesin akması dış köküne dokunup sıkılmakla hâsıl olur. Yine zâ-i mü’ceme’nin (ظ) itbakıyla kuvvetli olması ancak ‘zâl-i mü’ceme (ذ)’ye göredir. Zira cehr, rihvet, nefh sıfatlarında ortaklıklar.³⁵⁸

‘Sâd’ ‘sîn’ ve ‘zây’ harflerine ‘safir harfleri’ denildi. Çünkü sen از, اص, اس dediğin zaman kuş ötmesine benzer bir ses duyarsın. Çünkü bu harfler dilin ucuyla alt senâya

³⁵⁶ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 126.

³⁵⁷ Ta-i mühmele’nin sıfatları şunlardır: Cehr, şiddet, kalkale, itbak, isti’la, tefhîm, zuhur, ısmât.

³⁵⁸ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 127.

dışlerinin arasından çıkar, ses burada yoğunlaşır. Harf sâkin olduğu zaman sanki kuş sesi gibi ses çıkar. ‘Sâd’ sesi kaz sesine, ‘zây’ sesi arı sesine, ‘sîn’de çekirge sesine benzer.³⁵⁹

Bu üç harf safir sıfatından dolayı kuvvetli harflerdendir. En kuvvetlisi de ‘sâd’dır. Çünkü kendisinde itbak ve isti’lâ sıfatları vardır. Sonra ‘zây’ kuvvetlidir. Çünkü ‘zây’ harfinde de kuvvet sıfatlarından cehr vardır. ‘Sîn’ harfi ise bu üçünün en zayıfıdır. Kendisinde hems sıfatı vardır. Bundan dolayı ‘sîn’ harfinin safir’ini beyan etmede ‘zây’ harfinden daha istekli olunmalı. Çünkü ‘zây’da cehr sıfatı vardır. Yine ‘zây’ harfinin safir’ini beyan etmede ‘sâd’ harfinden daha istekli olunmalı. Çünkü ‘sâd’ harfinde de itbak sıfatı vardır. İsti’la harflerinin dışında ki hems sıfatlı harfleri beyan etmede istekli olduğu gibi bunlarda da istekli olunmalıdır.³⁶⁰

3.4.5.16. Lîn: Lügatta yumuşaklık demektir. İstilahta harfini telaffuz ederken ses, yumuşaklıkla zahmetsiz akmasıdır. Harfleri ‘vâv’ ile ‘yâ’dır. Bu harflerin lîn harfi olabilmeleri için kendilerinin sâkin (cezimli), kendilerinden önceki harfin ise fethalı olması gerekir. Meselâ; ويل , عليهم , يوم , بين gibi. Şayet lîn harfinden sonraki harfte sâkin olursa meddi lîn olurlar. نوم , خوف , عين yarım elif kadardan iki elif, üç elif kadar çekilirler. Evlâsı yarım eliften fazla çekmektir. Zira bunlarda med harfi yok ki bir elif kadar çekilsinler. Buna ‘kasr’ denir. Bir elif kadar çekilmelerine ‘tevassut’, iki elif yada üç elif kadar çekilmelerine ise ‘tûl’ denir. Bunlarda bu üç vecih câizdir. Fakat tercih edilen vecih ilk vecihtir. ‘Ayn’³⁶¹ lafızlarında yani lîn harfinden sonra gelen sükûnun lâzimi sükun olduğu zaman tercih edilen vecih tûl’dur. Bu lîn harflerine ‘lînî’ veya ‘lîn’ denir.³⁶²

Üstünlü bir harften sonra sâkin olarak gelen diğer harflerin okunuşlarına nazaran bu iki harfin telaffuz ve nutkündeki kolaylık sebebiyle, bu harfler böyle isimlendirilmişlerdir.³⁶³

Lîn harfleri ile med harfleri arasında ittifak noktaları olduğu gibi ayrıldıkları yönleri de vardır: İttifak yönleri şunlardır.

³⁵⁹ Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 79. ; Kamhâvi, Muhammed es-Sâdık, *el-Burhan fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 17.

³⁶⁰ Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 79. ; Seyfüddîn b. Ataillah, *el-Cevâhiru'l-Mudîyyetü ale'l Mukaddîmeti'l-Cezerîyye*, s. 132 vd. ; Mekkî, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve*, s. 124. ; el-Mer'âşî, Ebu Bekr, *Cühdü'l-Mukill*, s. 154. ; Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 142. vd. ; Abdülhamîd, Suâd, *Teysîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, s. 88. ; Karaçam, İsmail, a.g.e. , s. 210.

³⁶¹ ‘Ayn’ (عين) lafızları huruf-u mukattalar’dandır. Kur’anda ‘ayn’ harfi mukatta harfi olarak iki yerde geçmektedir. Biri Meryem sûresi birinci ayette (كهيعص), diğeri Şûra sûresi ikinci ayette (حم عسق) geçmektedir.

³⁶² Mağnîsî, a.g.e. , s. 127 vd.

³⁶³ Karaçam, İsmail, a.g.e. , s. 213.

1. Sıfatların çoğunda ortaklırlar.
  - a. Lîn harfinin sıfatları: Cehr, rihvet, istifâle, infitah, ısmât ve lîn
  - b. Med harfinin sıfatları: Cehr, rihvet, istifâle, infitah, ısmât ve hafâ
2. Med harfî veya lîn harfî olabilmeleri için her iki gruptaki harflerin kendilerinin sâkin (harekesiz) olmaları gerekmektedir.

Ayrıldıkları veya ihtilaf yönleri de şunlardır.

1. Mahreçlerinin farklı oluşu: Lîn harflerinin mahreçleri muhakkaktır. Lîn harfî olan ‘yâ’ dil ortasından, lîn harfî olan ‘vâv’da iki dudaktan çıkarken med harfleri mahrec-i mukadder’den olan cev’f’ten çıkar.
2. Lîn harfleri ancak vasl hâlinde lîn harfî olurlar. Lîn harflerinden sonra vakf için sâkin (cezimli) harf geldiği ‘meddi lîn’e dönüşür. خوف , قريش gibi. Fakat med harfleri daima vasl ve vakf halinde de med harfî olurlar.
3. Lîn harflerinde ki med vasl halinde düşer, sâkin üzere vakf halinde ise sâbit olur. Fakat med harflerinde ki med, vakf ve vasl halinde de asla düşmez. Vakf halinde sâkin bir harfe komşu olsa da, olmasa da aynıdır. Bu yüzden meddi lîn tabî med ve diğer medlerden en zayıf olanıdır.
4. Lîn harfleri sâkin bulunur makabillerinin (önceki harfin) harekesi ise kendi cinslerinden değildir. Med harfleri ise sâkin olur, makabillerinin harekesi ise kendi cinsinden olur.³⁶⁴
5. Meddi lîn’de med, yani uzatma işlemi lîn harfî üzerinde yapılır. Bir başka ifadeyle harfî lîn olan ‘vâv’ ve ‘yâ’ nın mahrecinde uzatılması şeklinde olur. Diğer medlerde ise, med harfinden önceki harfin harekesi doğrultusunda yapılır.³⁶⁵
6. Meddi lîn’de med ölçüleri, bazılarına göre meddi ârızdaki gibidir, bazılarına göre ise daha azdır; Buna göre tûl üç elif, tevassut iki elif, kasr bir elif veya daha az miktar uzatmaktır.³⁶⁶

Meddi lîn’in mertebeleri: Meddi lîn’in mertebeleri, harf-i lîn’den sonra gelen sebep-i med olan sükûnun cinsine bağlıdır. Bu sükun da iki kısma ayrılır:

1. Sükûn-u Lâzım ise iki vecih caizdir.

³⁶⁴ Abdülhamîd, Suâd, a.g.e. , s. 90 vd.

³⁶⁵ Çetin, Abdurrahman, *Kur’an Okuma Esasları*, s. 228.

³⁶⁶ Çetin, Abdurrahman, a.g.e. , s. 229.

- a. Tûl (üç elif)
- b. Tevassut (iki elif)

Burada tûl ile okumak daha evladır. ³⁶⁷ Bu iki vecihten tûl ile okuyuş bütün kurraya göre daha faziletli görülmüştür. Bu tip kelime Kur'ân-ı Kerimde iki yerde bulunmaktadır. Yukarıda zikri geçti.

2. Sükûn-u Ârız ise, medd-i lîn'in mertebesi meddi ârız'da olduğu gibi ârizi sükûn'un bulunduğu harfin aslî harekesine bağlıdır.
  - a. Ârizi sükûnun bulunduğu harf fethalı ise üç vecih caizdir; اليوم kelimesi gibi. Tûl, tevassut ve kasr.
  - b. Ârizi sükûnun bulunduğu harf esreli ise dört vecih caizdir; عينين kelimesi gibi. Tûl, tevassut, kasr ve kasr ile revm.
  - c. Ârizi sükûnun bulunduğu harf ötreli ise yedi vecih caizdir; نوم kelimesi gibi. Tûl, tevassut, kasr, kasr ile revm, Tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm. ³⁶⁸

Med sebebi olmaksızın yalnız harfi lîn'de med yapmak hatadır ve câiz değildir. Mesela خوفهم , اليهم gibi. Meddi lîn'in yapılışında lîn harflerinin mahreçlerinden gelen sese ğunne sesinin karışmasına çok dikkat etmek lazımdır. ³⁶⁹

Harekeli bir hemzeden önce sâkin vâv ve ya gelirse ve ikisi aynı kelimedede bulunursa med yapılmaz. شيء , سوء kelimelerinde olduğu gibi. Sadece Verş (ö.197/812)'in burada iki vechi vardır; tûl ve tevassut. Burada tûl, iki veya üç elif miktarı iken tevassut bir elif miktarıdır. ³⁷⁰

Harekeli bir hemzeden önce sâkin vâv ve ya gelirse ve iki farklı kelimedede bulunursa hiçbir kırâat imamı med yapmaz. نبأبني ادم ³⁷¹ kelimelerinde olduğu gibi. ³⁷²

3.4.5.17. İnhırâf: Lügatta meyletmek, yani bir tarafa eğilmek demektir. İstilahta ise harfini telaffuz ederken o harfin dil ucuna yani dil arkasına meyletmesidir. Harfleri 'lâm'

³⁶⁷ Şâtübî, Ebu Muhammed Kasım b. Firrûh b. Halef er-Ruaynî, *Hırzu'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî fi'l-Kırââtis's-Seb'*, thk. Muhammed Temîm Er-Ru'bi, 5. Baskı, Daru'l Gavsânî, Dimeşk- Suriye, 2010.

³⁶⁸ Karaçam, İsmail, a.g.e. , s. 273 vd.

³⁶⁹ Karaçam, İsmail, a.g.e. , s. 275 vd.

³⁷⁰ el-Mer'aşi, Ebu Bekr, a.g.e. , s. 224. ; Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvîd*, s. 194.

³⁷¹ Mâide 5/27.

³⁷² el-Mer'aşi, Ebu Bekr, a.g.e. , s. 224.

ile ‘ra’dır. Zira ‘lâm’ın sesi dil ucuna, ra’nın sesi de dil arkasına meyleder. İsimleri münharif’dir.³⁷³

Sahih olan ‘lâm’ ve ‘ra’ da inhiraf sıfatının olduğudur. Bu Mekkî ve Sivebeyh’in görüşüdür. Kûfe’lilere nispet edilir. Basra’lılara nispet edilen bir görüşe göre ise ki, İbn-i Hâcib ve Dâni bu görüştedir, inhirâf sadece ‘lâm’ harfine mahsustur. ‘Lâm’ ve ‘râ’ münharif diye isimlendirildiler, çünkü bu ikisi diğer bir mahrece varıncaya kadar mahreçlerinden meylederler.³⁷⁴

‘Lâm’ harfi rihvet harflerindedir, fakat onun (lâm) telaffuzunda dil, sesle beraber şiddet sıfatına meyleder. Bu durum sesin şiddetle çıkmasına mâni olduğu gibi ses rihvet sıfatının çıktığı gibi de çıkmaz. İşte böylece inhiraf harfleri şiddet ile rihvet arasında kalmış olur.³⁷⁵ Bu sebepten dolayı bu harflere ‘munharif harfler’ denir.³⁷⁶ ‘Ra’ harfine gelince o (ra) kendisine yakın olan nûn mahrecinden, daha uzak olan lâm’ın mahrecine meyleder.³⁷⁷ Denilmiştir ki, ‘ra’ harfi ‘lâm’ harfine meylettiği için munharif diye isimlendirilmiştir. Çünkü o aslında şiddet harflerinden idi. Fakat o şiddetten rihvete meyletti. Ta ki şiddetli iken akmayan ses rihvete doğru meyledince ses akmaya başladı.

Halebî Şerhi’nde, ‘lâm’da inhiraf sıfatı vardır. Çünkü o ‘dâd’ harfinin mahrecine doğru meyleder. ‘Lâm’ harfi kalın okunduğu zaman³⁷⁸ telaffuzda ‘dâd’ harfine yaklaşır.³⁷⁹

‘Lâm’ harfi dil ucuna, ‘nûn’ harfinin mahrecine doğru meyleder. Bu yüzden Kur’an okuyucuları ‘lâm’ harfini okurken dikkat etmezlerse ‘lâm’ yerine ‘nûn’ harfi telaffuz edebilirler. جعلنا kelimesinde olduğu gibi.³⁸⁰ ‘Lâm’ harfinin inhirâfi, ‘ra’ harfinden daha kuvvetlidir.³⁸¹

3.4.5.18. Tekrîr: Lügatta birşeyi bir kere ya da ziyade geri götürmek demektir. Istilahta ise harfini söylerken dilin ucuna yakın olan arkasını üst damağa pekce basıp dilin sürçer gibi olup titreyip durmasıdır. Damaktan ayrılmaksızın titremesidir, yoksa dili damaktan

³⁷³ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 128. ; Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd ıstılahları*, s. 75. ; Kamhâvi, Muhammed es-Sâdık, *a.g.e.*, s. 18. ; Seyfüddîn b. Atailah, *a.g.e.*, s. 139.

³⁷⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, s. 16. ; Mekkî, *er-Riâye li’l-Tecvîdi’l-Kırâati ve Tahkiki Lafzı’t-Tilâve*, s. 132.

³⁷⁵ Şiddet ile rihvet arasındaki sığata ‘beyniyye’ denir.

³⁷⁶ Mekkî, *a.g.e.*, s. 132. ; Mekkî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid fi İlmi’t-Tecvîd*, s. 83.

³⁷⁷ Mekkî, *er-Riâye li’l-Tecvîdi’l-Kırâati ve Tahkiki Lafzı’t-Tilâve*, s. 132.

³⁷⁸ Lâm harfi, Âsım kırâatinde lafzatullah’ın ‘lâm’ı, kendisinden önceki harf damme veya fetha olduğunda kalın, kesre olduğunda ise ince okunur.

³⁷⁹ Mekkî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid fi İlmi’t-Tecvîd*, s. 83.

³⁸⁰ eş-Şevbekî, Muhammed Refik Mümin, *el-Leâliü’z-Zehebîyyetü fi Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, s. 21 vd.

³⁸¹ Abdülhamîd, Suâd, *a.g.e.*, s. 99.

ayırıp titretmek değildir. Buna ‘ızhar tekrîri’derler ki bu lahn’dır. Bundan kaçınmak lazımdır. Tekrîr’in hakkı kımlıdatmadan titrer gibi olmaktır. Bu kuvvetli bir sıfattır, harfi yalnızca ‘ra’dır. İsmi ‘mükerrer’dır.³⁸²

Tekrîr, ‘ra’ harfinin sıfat-ı lâzimesidir ki ondan ayrılmaz. Yani dilin ucu hakiki titremedikçe ‘ra’ harfinin çıkması mümkün değildir. Hiç titremediği zaman ‘ta’ (ط) sesinde olur. Fakat tekriri belirtmek hatadır. Ondan kaçınmak yani tekriri gizlemek vaciptir. Tekrirden kurtulmanın ve onu gizlemenin yolu dilin ucuna yakın olan arkasını üst damağın altına sağlam yapııştırıp sürçtürmek ile olur. Kur’an okuyucusuna onun tekririni bu şekilde gizleyip belirtmek vaciptir.³⁸³ Çünkü dilin ucunu damağa gevşek değdirip titrediğini belirtmek, şeddesiz ‘ra’ da iki ‘ra’, şeddeliden dört ya da daha fazla ‘ra’ gösterilmiş olur, diyerek ‘ra’ harfinin telaffuzuna dikkat çekilmiştir.³⁸⁴

İ.Ca’berî’nin ve diğerlerinin ‘ra’ yı tekrar lahn’dır, bunu öğrenmek vaciptir, bunu öğrenmek amel etmek için değil, onu öğrenip ondan sakınmak içindir, sihri ondan korunmak için öğrenmek gibi’, görüşleri de tekrar sıfatı için önemlidir.³⁸⁵ Fakat öğrenmek vacip olduğu gibi ‘ra’ mürekkerdir demek tekrar’e kabiliyeti var, bilkuvve yoksa bilfiil ‘ra’da tekrar var demek değildir, dediklerinin mânası ‘ra’nın tekririni ızhar etmek lahn’dır. Yine ‘ra’ nın kendisinde tekrîr’in ızhara kabiliyeti vardır. Yoksa bilfiil ızhârı tekrar ile muttasıftır demek değildir. Çünkü ‘ra’nın sıfat-ı lâzimesi olan asıl tekrîr’e itlak ettikleri gibi lahn olan ızharı tekrîr’e dahi tekrar itlak ederler. Bundan gâfil olanlar ise وتكريره لحن sözlerinden şaşır tekririn ne olduğunu bilemeyip asıl tekriri ızhar, tekrar sayıp الرحمن الرحيم, ارحمن, ارحيم derler. Yalnız olan ‘ra’ları mesela اكبرو derler. Dillerinin ucunu damağa sıktırmayıp gevşek koyup kaldırırlar. Bununla beraber ızhar-ı tekrar ancak budur. Zira henüz kendileri dahi hocalarını taklit ederler ki, istidlâl derecesine terakkî etmemişlerdir. Bununla beraber اقوي المشدات هو الرء المشدد dediler. (En kuvvetli şeddeli harf, şeddeli ‘ra’dır) Çünkü şeddesiz olarak ‘ra’ yı okuyunca ‘ra’nın sesi şeddeli gibi çıkmalıdır. Zira tekririni gizleyip belirtmek gerekir. Bu da mahrecini iyi sıkmak ile olur. Bu ise şedde gibi okunmayı gerektirir.³⁸⁶

İbnü’l-Cezerî *Neşr*’inde; “tekrîr sıfatı yalnız ‘ra’ da vardır. Bu onun lâzimi sıfatıdır”, derken Sibeveyh de demiştir ki; “ra’ ile konuştuğun zaman sanki onu muzaaf (iki

³⁸² Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 128, ; Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 214.

³⁸³ Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.*, s. 145.

³⁸⁴ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 82.

³⁸⁵ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 128 vd. ; Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 214.

³⁸⁶ el-Hamed, Ğanim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu’s-Savtiyye inde Ulemâi’t-Tecvid*, 2. Baskı, Dar-u Ammâr, Amman-Ürdün, 2008/1428, s. 270 vd. ; Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 129 vd.

misli) gibi çıkarırsın”. Yine Hâfız Ebû Şâme *Şâtibî Şerhi*’nde tekrar’ın tarifinde dedi ki: قال مكي هو تضعيف يوجد في جسم الرء لارتعاد طرف اللسان بها ويقوي مع التشديد ولا يبلغ به حد يقبح ‘ra’nın zatında bulunur. Tekrar iki katlıktır. ‘Ra’yı telaffuz ederken dilin ucu hakikaten titrediği için titrediği gizli ise de.’ Fakat titremek şeddeli olan harfte, şeddesiz olan harften daha fazladır. Bu muzaaflık (iki katlık) ile şer’an çirkin olma durumuna hiç ulaşmaz. Gerek şeddeli ‘ra’ da gerek şeddesiz ‘ra’ da olsun. Mademki dil ucu üst damağa ifratla kapanıp ‘ra’nın sesi bilküllüye kesilip ‘ta-i mühmele’ (ط) sesi gibi olmadıkça. Zira böyle olursa bu şer’an kabih olur. Tekrar bilküllüye ‘ra’dan gidip ‘ra’, ‘ra’lıktan çıkıp lahn-i celî olur.³⁸⁷

وقد يبلغ قوم في اخفاء تكريرها مشددة فيأتي بهما مقطوعة; İbnü’l-Cezerî *Neşr*’inde dediği gibi; والصوت تشبيهه بالطاء المهملة وذلك خطأ لا يجوز yani, ‘bazıları şeddeli ‘ra’ da tekriri gizlemede o kadar aşırıya gittiler ki ses kesilir ve ta-i mühmeleye benzer bir ses gelir o da hatadır ve câiz değildir.’ Sibevey’de bu konuda غيره معه غيره; التكرير تفش كانه مع غيره; yani tekrar ‘ra’da bir fisıltı ve rüzgarın yayılmasıdır ki onun sebebiyle bir ‘ra’, iki ‘ra’ gibi işitilir, diyerek tekrar sıfatının uygulamadaki durumunu izah eder. İbnü’l-Cezerî *Temhîd*’inde; harf-i mükerrer ancak ‘ra’dır. Buna mükerrer ismi verildi. Çünkü ‘ra’nın telaffuzunda dil üzerinde mükerrer olur. Dil ucu onunla titrer gibidir. Bunu tekrar’ının kat’i zâhir olduğu, şeddeli olduğu zamandır. Yine kırâatta tekririni gizlemek lazımdır. Yine ‘lâm’ mahrecine meylettiği için, bunda dil üzerinde tekrar câri olup rihve harfleri gibi sesi akar, diyerek tekririn gizlenmesi gerektiğini dikkat çeker.³⁸⁸

والراء بتكرير جعل dediğinin mânâsı iki kitabın açıklaması düştü. *Mukaddime*’deki bu bölümü İbnü’l-Cezerî’nin muradı üzerine hiç kimse şerh edemedi. Hep mecaza hamlettiler. Tevfik Allah’tan’dır.³⁸⁹

Mekkî dedi ki: ‘Ra’ harfi kuvvetli bir harftir, çünkü kendisinde tekrar sıfatı vardır. Tekrîrin en açık olduğu hali ise şeddeli olduğu zamandır. مرة³⁹⁰, مرة³⁹¹ de olduğu gibi.

Şimdi tekrar ‘ra’dan asla ayrılmaz imiş, gerek şeddeli gerek şeddesiz olsun. Lâkin tekririn fazlaca açığa çıkması şeddeli olunca imiş. İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddime*’de واخف واذ تشدد dediği özellikle şeddeli olduğu zaman tekririni gizlemeye kat’i ihtimam et, demektir. *Neşr*’inde dediği gibi: ‘Sibeveyh ve diğerleri dedi ki ‘ra harfi kuvvetli bir harftir,

³⁸⁷ Mağnîsî, a.g.e. , s. 130.

³⁸⁸ Mağnîsî, a.g.e. , s. 130.

³⁸⁹ Mağnîsî, a.g.e. , s. 130.

³⁹⁰ Bakara 2/168.

³⁹¹ En’am 6/94.

tekririnde ve inhıraf sıfatından dolayı ‘lâm’ mahrecine varıncaya kadar ses akar ve rihvet harfleri gibi yumuşak olur. Eğer tekrar olmazsa ses de akmaz.” Muhakkık âlimler, tekrar şiddet ile rihvet arası bir sıfattır. Sibeveyh’in sözünün anlamı, tekrar sıfatı ‘ra’ harfinin zâtî sıfatıdır. Muhakkık âlimler de bunu benimsemişler ki; ‘ra’da ki tekrar lafızda artmasıdır. Onu kestikten sonra, onu tekrarlamak değildir. Özellikle şeddeli olduğu zaman ‘ra’yı tekrirden korurlar. Kırâatte bu ‘ra’nın tekriri ayıp sayılır. Yani mahrecinden ayrıldıktan sonra tekrarlamamaktır. Mağnîsî tekrar sıfatı hakkında muhakkık alimlerin eserlerindeki bu bilgileri aktardıktan sonra ‘ra’ harfinin okunuşu konusunda şu önemli ikazı yapmaktadır. Ülkemiz Anadolu’da ve Endülüs’te bazı okuyucular, ‘ra’ harfini mahrecinden ayırdıktan sonra tekrar titretirler. Biz onu kime okuduysak böyle okuduk. Bazı insanlar tekririn hakikatini dili bir kez titrettikten sonra bir kere daha titretmek olduğunu zannettiler. Bazı Endülüslülerin kabul ettiği gibi bunu şeddeli hallerinde ızhâr etmişlerdir. Doğrusu muhakkıkların görüşünde olduğu gibi onun tekririni gizleyerek bundan korumak gerekir. Üstad Ebu Hayyan, Şureyh’den naklen ve Şeyh Bedrüddîn şöyle demiştir: “Tekrîri tamamen gidermeyi biz bilmiyoruz. Arap mukallitlerinden biri onun tekririnin tamamen düştüğünü söyledi.”³⁹²

“*Cühdü’l-Mukill*’de Saçaklızade tekrar sıfatını şöyle izah ederek açıklık getirir: Ben derim ki, ‘ra’nın tekririnin gizlenmesinden maksat, dil ucunun hiç titretmeden onun tekririni yok etmek demek değildir. Çünkü bu ameliye, dil ucunu sıkıca yapıştırmakla olur. Böylece ses tamamen ‘ta’ (ﺕ) harfinde olduğu gibi ses hapsolür. Bu da en-Neşr’de İbnü’l-Cezerî’nin açıkladığına göre ‘ra’ harfinin şiddet harfi olmasını gerektirir. Halbuki ‘ra’ da beyniyye sıfatı vardır. Binaenaleyh tekririn ihfâsının mânâsı, dili damağa sıkıca basarak, kulakta titremenin ortaya çıkmaması, okuyanın ve dinleyenin iki tekrar arasını ayırmaması demektir.”³⁹³

el-Ca’berî (ö.732/1332)’den de tekrar de hata yapmadan kurtuluş yolu olarak şöyle nakledilir: Okuyan kimse tarafından dilin üstü, yukarı çeneye kuvvetli bir şekilde bir defa yapıştırılmalıdır. Böylece titremenin devamı, tekrarı önlenmiş olur.”³⁹⁴

3.4.5.19. İstîtâle: Lügatta, uzamak demektir. İstilahta ise harfini telaffuz ederken ‘nevâciz’ denilen dişlerin beraberli olan dil kenarından ‘davâhın’ denilen dişlerin tamamı olan dil kenarına varıncaya kadar harfin sesini bir elif miktarına yakın uzatmaktır. Yani dört üst

³⁹² Mağnîsî, *a.g.e.* , s. 132. ; Mekkî, *er-Riâye li’Tevvîdi’l-Kırâati ve Tahkiki Lafzî’t-Tilâve*, s. 131. ; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, s. 16 vd.

³⁹³ el- Mer’âşi, Ebu Bekr, *a.g.e.* , s. 157.

³⁹⁴ Mekkî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfîd fi İlmi’t-Tevvîd*, s. 84. ; el-Hamed, Ğanim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu’s-Savtiyye inde Ulemâi’t-Tevvîd*, s. 270. ; Karaçam, İsmail, *a.g.e.* , s. 215.

‘adrâs’ dişleri ile beraber olan dil kenarı arasında sesin akmasıdır. Bu kuvvetli bir sıfattır. Harfi yalnızca ‘dâd-ı mü’ceme’ (ض) dir ki mahrecinin tamamına değin sesi uzar. Bundan ziyade uzamaz. Nitekim kılıç kınından fazla geçmediği gibi.³⁹⁵ İsmi ‘müstetile’dir.³⁹⁶

‘Dâd’ harfinin istitâle sıfatıyla kuvvetli olması, istitâle’nin dışında diğer sıfatlarda ortaklığı olan harfe nazarıdır. O da zâ-i mü’ceme (ظ) dir. Nitekim ‘sâd’ harfinin itbak sıfatıyla kuvvetli olması ancak ‘sîn’ harfine göredir. Zira ta-i mühmele ile zâi mü’ceme, ‘sâd’ harfinden daha kuvvetli oldukları açıktır. Çünkü ‘sâd’ harfinde hems sıfatı varken ‘ta-i mühmele’de şiddet aynı zamanda cebr sıfatı, zâ-i mü’ceme’de ise cebr sıfatı vardır.³⁹⁷

Ganim Kadduri el- Hamed, Sibeveyh’in ‘dâd’ harfindeki istitâle sıfatını bazı yerlerde ‘şîn’ harfi içinde vafsettiğini söyleyerek O’ndan şu alıntıyı yapar: “Dâd’ harfi rihvet sıfatından dolayı ‘lâm’ mahrecine varıncaya kadar sesi uzar. Yine ‘şîn’ harfi de böyledir. O da ‘ta’ (ط) harfinin mahrecine varıncaya kadar sesi uzar”.³⁹⁸

Saçaklızâde istitâle sıfatının sınırı hakkında: “Ca’berî’nin de açıkladığı gibi istitâle’de sesin uzaması dil kenarının evvelinden sonuna kadardır”,³⁹⁹ diyerek Ca’berî’ye katıldığını belirtmiştir.

Bazı tecvîd âlimleri istitâle sıfatı ancak ‘dâd’ harfinde vardır derken, müteahhirûn tecvîd âlimlerinden bazıları ise istitâle sadece ‘dâd’ harfinde değil kendisinde tefeşşî bulunan ‘şîn’ harfinde de olduğu görüşündedirler.⁴⁰⁰

Ebu Bekr el- Mer’âşi istitâle sıfatı ile med harfindeki sesin uzaması arasındaki benzeriğe dikkat çekmiştir: “İstitale, sesin uzaması demek olduğuna göre med harfinin uzaması ile, ‘dâd’ harfinin uzaması arasında bir benzerlik vardır. Fakat ‘dâd’ harfinin sesinin uzaması bir elif miktarından daha kısa olmalıdır.”⁴⁰¹ El-Ca’berî, istitâle ile med arasındaki farkı şöyle anlatmıştır. İstitale, ‘dâd’ harfinin mahrecinde, med ise med olunan harften sonra gelen harf-i med’de vâki olur.⁴⁰²

Saçaklızâde sesin uzaması hususunda harfleri dört mertebeye ayırır:

³⁹⁵ Bu tabiri Eskicizâde’de, *Şerhi Dürriyetim’de* kullanır. s. 9.

³⁹⁶ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 132.

³⁹⁷ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 132.

³⁹⁸ el-Hamed, Ganim Kaddûrî, *a.g.e.*, s. 273.

³⁹⁹ el-Mer’âşi, Ebu Bekr, *a.g.e.*, s. 159.

⁴⁰⁰ el-Hamed, Ganim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu’s-Savtiyye inde Ulemâi’t-Tecvid*, s. 273.

⁴⁰¹ el- Mer’âşi, Ebu Bekr, *a.g.e.*, s. 160.

⁴⁰² Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 218.

- a. Âni olup sesi asla uzamayanlar. Bunlar şiddet harfleridir.
- b. Zamânî olup bir elif miktarı uzâyanlar. Bunlar med harfleridir.
- c. Zamânî olup bir elif miktarına yakın uzayanlar. Bunlar da ‘dâd’ ile ‘şîn’ harfleridir.
- d. Zamânî olup ‘dâd’ ve ‘şîn’ harfi kadar uzamayanlar. Bu gruba giren harfler ânî olup uzamayan harflere yakındır. Bunlar da şiddet harfleri, med harfleri ve ‘dâd’ ve ‘şîn’ harfleri dışında kalan diğer harflerdir.⁴⁰³

Mağnîsî Ebu Hayyân’ın *Teshîl* şerhinde, Râzî *Şâfiye* şerhinden ve Hâfız Ebû Şâme, İmam Ca’berî *Şâtîbî* şerhinden iktibaslarla bulunarak, bu alimlerin bazı harflerde de ‘nefh sıfatı olduğunu zikrettiklerini belirtir: ‘Dâd’ (ض), ‘zâ’ (ظ), ‘zâl’ (ز) ve zâ-i mü’ceme (ج)’lerde üfürük gibi bir ses yani bir fisıltı vardır. Ona nefh derler. Yine Ca’berî ve Şeyh Râzî, Rihve-i mechûralar ve hems harflerinin ‘hâ’ (ه)nin dışında hepsinde nefh sıfatı vardır. Nefh kuvvetli bir sıfattır, diyerek bu sıfatın bulunduğu harflerin kapsamını genişletmişlerdir.⁴⁰⁴

3.4.5.20. Hafâ: Lügatta gizlemek demektir. İstilahta ise harfini söylerken sesin gizli ve zayıf olmasıdır. Bu zayıf sıfatların en zayıfıdır. Harfleri ‘ha’ (ه) ile med harfleridir. İsimleri ‘hafî’dir. Zıddı zuhurdur ki, lügatta birşeyin âşikâre olması istilahta ise harfini söylerken sesin âşikâre ve kuvvetli olması demektir. Bu kuvvet sıfatıdır. Harfleri med harfleri ve ‘ha’ (ه) dışındaki harflerdir. İsimleri ‘zâhir’dir.⁴⁰⁵

Harfi medlerin hafâ’sı mahreçlerinin geniş olması sebebiyledir. ‘Ha’ (ه) harfine gelince zayıf sıfatların hepsi bu harfte toplanmış olması, onun da hafâ sıfatlarından sayılmasını gerektirdi.⁴⁰⁶ Mahreçlerinin genişliği ve hafâ sıfatları yönünden bunlar arasında bir sıralama yapmak gerekirse en önde elif, sonra ‘ya’ sonra da ‘vâv’ gelir.⁴⁰⁷ Mekkî, ‘hafâ, harfin zâyıflık alametlerindedir. ‘Ha’ (ه) harfinde hafâ sıfatı olduğundan, bulunduğu her yerde açıklığının muhafâza edilmesi vaciptir,⁴⁰⁸ diyerek bu harfin telaffuzunda sesin zayıf olması nedeniyle, bu harfi okurken onu belirtmeye çalışmanın gerektiğini belirtmiştir.

⁴⁰³ el- Mer’âşi, Ebu Bekr, *a.g.e.*, s. 161. ; Hüdâi, Hamza, *Tecvid Edâyye*, s. 42.

⁴⁰⁴ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 132.

⁴⁰⁵ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁰⁶ Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.*, s. 146. ; el-Kudat, Muhammed Isâm Muflih, *a.g.e.*, s. 52. ; el- Mer’âşi, Ebu Bekr, *a.g.e.*, s. 162. ; el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyid Acemî, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁰⁷ Mekkî, *Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid fi İlmi’t-Tecvid*, s. 86. ; Bu sıralamayı *Cühdü’l-Mukall*’de Ebû Şâme’nin yaptığı zikredilir, s. 162.

⁴⁰⁸ Mekkî, *a.g.e.*, s. 86.

3.4.5.21. Tefeşşî: Lügatta dağılmak, yayılmak demektir. İstilahta harfini telaffuz ederken dilin ortasıyla üst çene arasında rüzgar sesi ortaya çıkıp ağız içine dağılıp zâ-i mü'ceme mahrecine varıncaya kadar uzanmasına denir. İstitâle sıfatının lügat mânâsı, tefeşşînin ıstılah manasıyla, tefeşşînin lügat mânâsıyla da istitâle'nin ıstılah mânâsı birbiriyle aynıdır. Kuvvetli bir sıfattır. Harfi yalnızca 'şîn'dir. İsmi 'mütefeşşî'dir. Bunun kuvveti ıtbak'sız ve safir'siz olan rihve-i mehmûse'lere göredir.⁴⁰⁹ (ث,ف,ه) Sibeveyh tefeşşî sıfatını 'şîn' harfinin vasfında kullanırken, Müberred ise 'şîn' harfiyle beraber 'dâd' harfinin de tefeşşî sıfatıyla vasfını uygun bulmuştur.⁴¹⁰

İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'inde Mekkî (ö.437) *Riâye*'de ve Ca'berî *Şatibiyye Şerhi*'nde: Bazı âlimlere göre tefeşşî harfleri sekizdir, diyerek bunların 'mîm', 'şîn', 'fâ', 'ra', 'sâ-i müsellese', 'sâd', 'sîn', 'zâd' (ض,س,ص,ث,ر,ف,ش,م) olduğunu belirterek, bu harflerdeki tefeşşîi sebebini şöyle açıkladılar: "Mîm'in tefeşşîsi, ğunnesi sebebiyledir. 'Şîn' ve sâ-i müsellese'nin seslerinin yayılması, 'fâ'nın teeffüfü (oflama), 'ra' nın tekriri, 'sâd' ve 'sîn'inki safirleri, 'dâd'ınki istitâlesi ileler". Fakat İbnü'l-Cezerî *Temhîd*'inde üçüne itiraz ederek gerekçesini şöyle açıklamıştır. "Mîm'i ğunnesi sebebiyle tefeşşî sayanın nûn harfini de tefeşşî sayması gerekirdi. Zira 'nûn'un ğunnesi 'mîm'inkinden ziyadedir. Sâd ile Şîn'i safir sebebiyle tefeşşî sayan kimseye 'zây' harfini de dâhil etmesi gerekirdi. Çünkü onda da safir sıfatı vardır. Böyle olunca da tercih bilâ müraccâh (tercih gerektiren bir sebep olmadan tercih etme) durumu hâsıl olmuştur.⁴¹¹

İsmail Karaçam iseşöyle bir yorum getirir: "Bunlardan anlaşıldığına göre harfler arasındaki mahreçlik veya sıfatlık münâsebeti, her zaman onları aynı kategoride incelenmelerini zaruri kılan bir sebep olamıyor. 'Şîn' harfinin telaffuzunda diğer harflerin okunuşundan ayıran özel bir sesin yayılması, onu diğer harflerden ayırmamıza yeter sebep olmaktadır."⁴¹²

Saçaklızâde tefeşşî sıfatındaki bu ihtilafa dikkat çekerek yukarıda ismi geçen bütün harflerin mahreçlerinden çıkışları esnasında ses yayılmasında ortak olduğunu, fakat 'şîn' harfinde bu yayılma daha çok olduğunu, bu yüzden onda tefeşşî olduğunda

⁴⁰⁹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 132 vd.

⁴¹⁰ el-Hamed, Ğanîm Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye inde Ulemâi't-Tecvîd*, s. 272.

⁴¹¹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 133.

⁴¹² Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 216.

ittifak oluşmuşken diğerlerinde sesin yayılması az olduğu için âlimlerin çoğu tarafından tefeşşî sıfatıyla vasıflandırılmadığını zikretmiştir.

Mağnîsî, Sibeveyh'ten naklen şöyle bir yorum yapar: 'Sibeveyh *Kitab*'ında, idğam babında مصطلح kelimesi, مصلح şeklinde câiz iken مطلق şeklinde câiz olmadığını, yine مضطجع kelimesi, مضجع şeklinde câiz iken مطجع şeklinde câiz olmadığını belirtir'. Evvel mahalde dediği dâd-ı mu'ceme'nin ğayrında idğamı câiz olmamakta 'sâd' gibidir. Zira istitâlesi vardır. Yine bazı Arap âlimler مطجع şeklinde caiz olduğunu, çünkü mücerret itbakta müşterek olduklarını ifade etmişlerdir. Lâkin işitmekte 'dâd' (ض), 'ta' (ط) gibi olmadığı için câiz değildir, demişlerdir. İmam Sîrafi *Kitab-ı Sibeveyh*'in şerhinde dediği 'sâd' ile 'dâd' musavvit (seslenen, yüksek sesle çağırın) olup, ta-i mühmele ahras (dilsiz) olduğu için onları bunda idğam câiz değildir, demiştir. Yani onların sesi çok olup, ta'nın sesi çıkmadığı için onların bunun üzerine fazilet ve şerefleri vardır. Onlarda idğam olanların şerefleri tamamen yok olur. Büyük çanağı küçük çanağın içine koymak gibidir, diyerek idğamın caiz olmadığını belirtir. Şimdi dâd-ı mu'cemenin sesi zâ-i mu'ceme gibi olup 'ta' sesi gibi olmadığına hiç başka bir delil olmasa Sîrafi'nin idğam bahsindeki bu kâideler akli olana kâfidir. Özellikle Sibeveyh'in ولم تكن في السماء كطاء ta sesi gibi hiçbir ses yok' dediğinin açıklamasıdır.⁴¹³

3.4.5.22. Ğunne: Lügatta, güvercin ve kumru sesi gibi olup genize mahsus bir sestir, yani iniltidir.⁴¹⁴ Denildi ki, yavrusunu kaybettiğinde ceylan (veya geyik)'in sesine benzer bir sestir.⁴¹⁵ Abdülfettah es-Seyyid Acemi derki 'Ğunne genizdeki bir sestir ki, onu hocalarımızın hocası Abdülhâk el-Behavî *Behcetü's-Sıbyân*'da: O (ğunne) lügatta genizden gelen sestir ve onun dille bir alâkası yoktur,⁴¹⁶ demiştir.' İstilahta ise harfini okurken veya gizlerken genizden çıkan bir sestir. Bu kuvvetli bir sıfattır. Harfi nûn ile mîm'dir. Bu harfler gerek sâkin gerek harekeli, gerek şeddeli gerek muhaffef, gerek muzhar olsunlar, bu harflerden ayrılmayan lâzimi bir sıfattır.⁴¹⁷

Mağnîsî ğunneyi böyle tarif ettikten sonra ihfâyı tarif eder: Tenvin veya sâkin nûn'dan sonra onbeş harf gelirse (ت ث ج د ذ ز س ش ص ض ط ظ ف ق ك) tenvin veya sâkin nûnü nutuktan tamamen giderip ğunnesinin gösterilmesidir. Daha sonra Mağnîsî çok önemli bir hususa işaret ederek şöyle der: Mesela عنك kelimesinin 'ayn' ile 'kâf' arasında açık bir 'nûn'

⁴¹³ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 133 vd.

⁴¹⁴ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 134. ; Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 121. ; Akbal, Talip, *a.g.e.*, s. 29. ; Karakılıç, Celaleddin, *a.g.e.*, s. 49.

⁴¹⁵ Muhammed Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid*, s. 86.

⁴¹⁶ Abdülfettah es-Seyyid Acemî, *a.g.e.*, s. 91.

⁴¹⁷ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 134.

kalmaz. Sadece genizden gelen bir ses kalır. *عنيك* gibilerde ‘nûn’u ihfâ ederken ‘kâf’ harfine varmadan önce, ‘kâf’ mahrecini kapayıp sağır ‘kâf’ okumaktan sakınılmalıdır. Bu sağır ‘kâf’ın benzeri sayılardan bin (1000) kelimesinde vardır. Bu okunan kâf-ı Konevî (Konya’lı kâf) dir. Acem lisanının harflerindedir ki, fârisidir. Türkçede diğer acem lügatlarında çoktur. Kur’an’ı bu kâf ile okumak câiz değildir. Zira Kur’an Arapçadır. Şimdi bu zamanda buna sapmadan kırâatini bundan kurtaran kimse bulunmadık. Zira her karşılaştığımız reîs-i kurrular dahi bu yanlışa düşmüşlerdir. Yine bütün ihfâları reîs-i kurrular bile izhâr-ı meal ğunne ederler bulduk. Bunula beraber nûn’un ihfâsında dilin ne ucu, ne ortası ne sonu asla bir yere değmeyip boşta kalmalıdır. Âlimler ihfâyı, ızharı terk etmek gibi lahn’ları tahrimen mekruh saydılar. Bu tür hataları yapanlar günahkâr olurlar ve namazlarını îade etmeleri vacip olur.⁴¹⁸

Tecvîd ıstılahında ihfâ şöyle tarif edilir. *الاخفاء حالة بين الاظهار والادغام عارية عن التشديد* مع بقاء الغنة “ihfâ”, ihfâ harflerinden önce gelen tenvin veya sâkin nûn’u izhâr ile idğâm arasında, şeddeden uzak ğunneli olarak okumaktır.”⁴¹⁹

İsmail Karaçam ihfâ ile ilgili şu hatırlatmalarda bulunur: “İhfa’nın tarifini incelediğimizde şu esasları ihtiva ettiğini görürüz:

- İhfa’da ızhar ile okuyuş yoktur. Çünkü ızhar’da harfin zâtı ve sıfatı olduğu gibi baki kalır. Halbuki ihfda’da, tenvin veya sâkin nûn’un zâtı telaffuzdan tamamen ortadan kalkarken ğunne sıfatı baki kalır.
- İhfa’da idğâm yoktur. Çünkü idğâm bir harfi kendisinden sonra gelen harfe zât ve sıfatıyla birlikte katmaktır. Halbuki ihfâ’da, nûn’un zâtı tamamen giderken ğunne sıfatı baki kalmaktadır.
- İhfa’da ihfâ olunan sâkin nûn şeddeli de okunmamalıdır.
- İhfa’da ğunne baki kalmalıdır.⁴²⁰

İhfa yapılırken dikkat edilecek hususları da yine İsmail Karaçam şöyle anlatır:

- ‘Nûn’un ihfâsında nûn’dan önce bir harfi meddin doğmasına sebep olmamalıdır. Mesela *كنتم* kelimesini *كونتتم* okumak gibi.⁴²¹
- İhfa’da ğunne terk edilmemelidir.
- Dilin ucu ve ortası serbest kalmalıdır. Şayet dilin ucu nûn’un mahrecine bitişirse ‘nûn’un zâtı teşekkül edecek ve ğunnenin sesi de ona eşlik edecektir. Böyle ihfâ,

⁴¹⁸ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 135.

⁴¹⁹ ed-Dimyâtî, Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed Abdülğani el-Bennâi, *İthâf-u Fudâlâi'l-Beşer fi'l-Kıraâti'l-Erbaati Aşer*, s. 48. ; Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.*, s. 64.

⁴²⁰ Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 306.

⁴²¹ el-Kastalânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *a.g.e.*, s. 796.

nûn'un mahrecinden gelen sesin uzantısından ibaret olacaktır ki, buna ihfâ değil 'ızhar-ı meal ğunne' (ğunneli ızhar) demek daha doğru olur.⁴²² Dilin ucunun serbest kalıp ortasının damağa yapışması halinde de Arapça olmayan fakat Anadolu'da kullanılan eskilerin 'sağır kâf' dedikleri bir harfin telaffuz şekli ortaya çıkar. Mesela sayılardan bin (1000), yüzdeki 'ben' kelimeleri telaffuz edilirken bu türlü 'nûn' okunmuş olur. Bu durum bilhassa 'kâf' ق ve 'kâf' ك harflerinden evvel gelen nûn'ların ihfâsında daha bariz bir şekilde görülmektedir. من قبل , من كم gibi. İsmail Karaçam bu bilgileri verdikten sonra Mağnîsî'nin sağır kâf konusunda yukarıda dikkat çektiği hususu ondan alıntı yaparak açıklar.

- d. İhfa yaparken ihfâ'nın müddeti tamam olmadan ihfâ harfinin mahrecine varmamalıdır.⁴²³

el-Münîr'de; elif harfi kalınlıkta ve incelikte kendisinden önceki harfe tabi olurken ihfâ'da nûn-u sâkin, kendisinden sonraki harfe tabi olur. Nûn-u sâkinden sonra gelen harf kalın ise nûn kalın, ince ise ince okunur, diye zikredilir.⁴²⁴Bu görüşün tezahürü olarak günümüzde Arap okuyucuları ihfâda kalın harften önceki nun-u sakinin nun'unu kalın okurlar.

Ğayetü'l-Mürîd'de ihfâ yaparken dilin fonksiyonu şöyle anlatılır: "İhfa yaparken dili, üst senâya dişlerine yapıştırmaktan sakınmak gerekir. Bundan kurtulmanın yolu da ihfâ yaparken dili üst senâya dişlerinden uzak tutmaktır".⁴²⁵

Ramazan Pakdil'de şu ikazda bulunur: "İhfa yaparken kalın harflerden sonra gelen nûn-u sâkini kalın okumaktan sakınmalıdır. مطرا فساء gibi. Yine ihfâdan sonra kalın harf gelirse ihfâ'nın kalın okunmamasına dikkat etmelidir. من عن صلاتهم قبل gibi. Yine ihfâ yaparken dil ucu ile nûn mahreci arası fazla açık olmamalıdır. Böyle yapılırsa gevşek ihfâ olur ve ihfâ medde dönüşür. من قبل yerine مي قبل gibi.⁴²⁶

Ali Rıza Sağman ihfâ'nın dünyada iki şekilde okunduğunu belirtir:

- a. Sesin hem ağızdan hem burundan müştereken gelmesi ve bu tarzın biraz uzatılması suretiyle olan okuyuştur. Türkiyede tamamen, Arap aleminde yarı yarıya ihfânın bu şekli yürürlüktedir. İhfa'nın bu uzantısı, okuma tarzının tabii med kadar olacaktır. Fazlası da eksiği de tecvîdsizliktir.

⁴²² Karaçam, İsmail. *a.g.e.* , s. 308.

⁴²³ Karaçam, İsmail. *a.g.e.* , s. 308 vd. ; Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.* ,s. 100. ; el- Mer'aşi, Ebu Bekr, *a.g.e.* , s. 204. ; Abdülhamîd, Suâd, *a.g.e.* , s. 176. ; Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.* , s. 66.

⁴²⁴ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *a.g.e.* , s. 101.

⁴²⁵ Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.* , s. 65.

⁴²⁶ Pakdil, Ramazan, *a.g.e.* , s. 166.

- b. Tenvînin veya sâkin nûn'un ğunnesini hiç bozmadan bir misli uzatmak suretiyle olan okuyuştur. İhfa'nın terimdeki mânâsı 'tutmak' yani durumu devam ettirmek olduğuna göre, tenvini veya nûn'un sükununu olduğu gibi devam ettirmek, bu mânâda ihfâ olur. Arap aleminin yarı yarıya okuyucularının yapmakta olduğu dil ihfâsı bu tarzdır.⁴²⁷

Fatma Yasemin Mısırlı bir panelde ihfâ'nın icra edilişi yönünde Türk ve Arap okuyucuları arasındaki ihtilafı şöyle anlatmıştır. 'İhfa esnasında meydana gelen ğunne sesinde ülkemizdeki uygulama ile Arap ülkesindeki uygulama arasında farklılık hissedilmektedir. Şöyle ki; bizdeki uygulamada ardından gelen harf ne olursa olsun ihfâ sesi değişmez, aynı şekilde ve ince olarak icra edilir. Arap ülkelerinde muteber olan uygulama ise ğunne sesinin ardından gelen harfin durumuna göre inceltmesi veya kalınlaştırılması, aynı zamanda da ardından gelen harfin mahrecine göre ses de perde perde farklılıklar meydana getirmesi şeklindedir. Kadim naslarda konu ile ilgili olarak en azından ihfâ uygulamasının tek çeşit olmaması gerektiğini müşahade ediyoruz. Pek çok yerde ihfâ harfleri 'nûn' mahrecinin uzaklığına göre sınıflandırılmış ve ihfâ'nın bu yakınlık ve uzaklığa göre derecelendiğinden bahsedilmiştir.⁴²⁸

İhfa'nın mertebesi, yani tutulma süresi iki hareke miktardır. Yani meddi tabii miktarı kadardır.⁴²⁹ Bazı eserlerde bu ölçü, 'harf-i vâhid'den ekser, harfeyn'den ekal' (bir haften fazla iki harften az) şeklinde ifade edilmiştir.⁴³⁰

İhfa iki çeşittir:

1. Harfin İhfası: Bu da ikiye ayrılır;

- a. **Dil İhfası (İhfâ-i Lisâni):** Tenvin veya nun-u sakinden sonra yukarıda geçen onbeş ihfâ harfinden birisinin gelmesiyle yapılan ihfâdır. *افتح قريب، ان كنتم* gibi.
- b. **Dudak İhfâsı (İhfâ-i Şefevî):** Mîm-i sâkinden sonra 'bâ' (ب) harfinin gelmesiyle yapılan ihfâyâ denir. *ترميمهم بحجارة*⁴³¹ de olduğu gibi.

2. Harekenin İhfası: Harekeyi zayıf bir sesle hızlıca okumak suretiyle yapılan ihfâdır ki buna 'ihtilas da denir. *لاتامننا*⁴³² da olduğu gibi.⁴³³

⁴²⁷ Sağman, Ali Rıza, a.g.e. , s. 23.

⁴²⁸ [⁴²⁹ Abdülfettah es-Seyyid Acemî, a.g.e. , s. 91.](https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/Kur%E2%80%99an%20Ti%C3%A2veti%20Uygulamalar%C4%B1%20Hususunda%20C3%9Cikemiz%20C4%B0le%20S%C3%A2ir%20C4%B0slam%20C3%9Cikeleri%20Aras%C4%B1nda%20G%C3%B6r%C3%BClen%20Telaffuz%20Fark%C4%B1%C4%B1klar%C4%B1%20-%20FATMA%20YASEM%C4%B0N%20MISIRLI.pdf,(erişim tarihi,4 nisan 2019)</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁴³⁰ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 165.

⁴³¹ Fil 105/4.

Mağnîsî dudak ihfâsı konusunda şunları zikretmiştir: ‘Mîm-i sâkin’ ‘bâ’ya uğradığında ki ihfâsı, nûn’un ihfâsı gibidir. Zâtını tamamen nutuktan gidermeden dudakları birbirine gevşek basmak ile zâtını kısmen gizlemektir. Gerek mîm-i asliyye olsun به ام gibi, gerek nûn-u sâkinden kalb olunan mîm olsun. ⁴³⁴لینین gibi. Şimdi bu ihfâyâ da ‘ızhâr meal ğunne’ derler. Fakat dudaklar birbirine hiç değmese ‘mîm’ tamamen nutuktan gidip ‘vâv’ olur ki bu haram olan lahn-ı celî olur.’⁴³⁵

İsmail Karaçam dudak ihfâsının icrasında iki uygulamanın olduğunu belirterek Anadolu’da uygulanan icranın daha isabetli olduğunu vurgulamıştır:

a. İhfa ile okunur. Mısır, Şam, Endülüs ve diğer Arap memleketlerindeki muhakkikinden olan eda ehlinin ve cumhurun tercih ettiği okuyuş şeklidir. İbn Mücâhid (ö.324/935), Dânî (ö.444/1052) ve İbnü’l-Cezerî (ö.833/1429) gibi büyük tecvîd âlimlerinin mezhebi de budur ve bu görüş üzere amel oluna gelmiştir.

b. Izhar ile okunur: Irak ve diğer Doğu memleketlerinde olan ehli eda da bunu tercih etmişlerdir. Ahmed b. el-Münâdî (ö.334/945) ve Mekkî b. Ebi Talip (ö.437/1045) gibi âlimler ızhâr ile okunması gerektiğini söylemişlerdir.

Birinci görüşün daha kuvvetli olduğu âşikardır. Çünkü mîm ve bâ harflerinin mahreçleri bir, sıfatları yönünden yakınlıkları da vardır. Bu sebeple idğam ve ızharları ağır gelmektedir.⁴³⁶

‘Nûn’ ile ‘mîm’in dışında diğer harflerde ğunne göstermek lahn’dır. Şimdi Anadolu’da okunan bâ-i müvahhideyi müşeddede ile ‘dâl-i mühmele-i müşeddede’ ğunnelidir. Yahut ‘lâm’ gibi beyniyelidir. رب العالمين, يوم الدين gibi. Bunları ğunneli okumaktan kurtarmanın yolu ‘bâ’yı ve ‘dâl’i okurken mahreçleri sıkıp dil ve dudakların kemik gibi olup sesleri genize salmayıp ağzı açiverip, dışarı salmakla mümkün olur. Yine رحيم, خير gibilerin vakfı halinde ‘yâ-i meddiyeler’de kârilerin çoğu ğunne gösterirler. Bu da hatadır. Ağzı açivermekle bunları ğunneden korumak lâzımdır,⁴³⁷ diyen Mağnîsî istisna durumlara da dikkat çekmiştir.

⁴³² Yusuf 11/12.

⁴³³ Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 309 vd. ; Çetin, Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 165 vd.

⁴³⁴ Hümeze 104/4.

⁴³⁵ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 136 vd. ; Mekkî, *er-Riâye li’Tecvîdi’l-Kirâati ve Tahkîki Lafzî’t-Tilâve*, s. 241.

⁴³⁶ Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s.311 vd.

⁴³⁷ Mağnîsî, *a.g.e.*, s.136.

Bir harfin ğunneli veya ğunnesiz okunuşu, o harfin telaffuzu esnasında, burnu tıkayıp açmakla anlaşılır. Eğer genizden ses geliyorsa ğunne vardır, gelmiyorsa ğunne yok demektir.⁴³⁸

Sıfatlar konusunu tamamlarken İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* isimli eserindeki sıfatla ilgili beyitleri burada zikretmeyi uygun bulduk.

صفتها جهر ورخو مستقل	منفتح مصمته والضح قل
مهموسها فحثة شخص سكت	شديدها لفظ أجد قط بكت
وبين رخو والشديد لن عمر	وسبع علو خص ضغط قط حصر
وصاد ضاد طاءظاء مطبقة	وفر من لب الحروف المذلقه
صفيها صاد وزاي سين	قلقلة قطب جد واللين
واو وياء سكتا وانفتحا	قبلهما والانحرا صححا
في اللام والراء وبتكرير جعل	وللتفشي الشين ضادا استطل

“Harflerin sıfatları; cehr, rihvet, müstefil, münfetih ve müsmete'dir. Bunların zıddı olarak da hems harfleri (اجد قط بكت), şiddet harfleri (فحثة شخص سكت) dir.

Rihvet ile şiddet sıfatı arasında beyniyye sıfatı vardır, harfleri (لن عمر) ve isti'lâ harfleri de (خص ضغط قط) şeklinde yedi harf olarak belirlenmiştir.

İtbak harfleri (ظ, ط, ض, ص) olup, bu harfler de (فر من لب) izlak harfleridir.

Safîr harfleri (ز, س, ص), kalkale harfleri de (قطبجد) dir.

Lîn harfleri (ي, و) dir, kendileri sâkin makabilleri meftuh olursa ‘harfi lîn’ olur.

İnhıraf sıfatı ise şu iki harfte (ر, ل) tashih edildi, (ر) harfi de tekrar sıfatı ile nitelendi. Tefeşşî sıfatı (ش) harfinindir, (ض) harfindeki istitâleyi de yap.’

3.4.6. Mağnîsî'ye Göre Harflerin Sıfat Tablosu

Hemze (ء) : Cehr, şiddet, infitah, istifâle, terkîk, ısmât,

Bâ (ب) : Cehr, şiddet, kalkale, infitah, istifâle, terkîk, zuhûr, ızlâk

Ta (ت) : Hems, şiddet, infitah, istifale, terkîk, zuhur, ısmât

Sâ (ث) : Hems, rihvet, (nefh, tefeşşî), infitah, istifâle, terkîk, zuhur, ısmât

Cîm (ج) : Cehr, şiddet, kalkale, infitah, istifâle, terkîk, zuhur, ısmât

⁴³⁸ Mekkî, *er-Riâye li 'Tevvîdi 'l-Kirâati ve Tahkiki Lafzı 't-Tilâve*, s.241. ; Mağnîsî, *a.g.e.*, s.136 vd.

Ha (ح) : Sâ-i müsellese (üç noktalıث) gibidir. Lâkin ‘sa’ da nefh vardır ki bazıları onu tefeşî diye tabir ettiler. Mahrecinin bir bölümü dış kökü olduğundan dolayı fakat ‘ha’ (ح)’da bu hal yoktur. Çünkü mahrecin tamamı lahmî’dir. Yine ‘ha’da ki ‘buhha’ sıfatı sesin akmasının kuvvetine bir hayli mânidir.

Ha (خ) : Hems, rihvet, infitah, isti’lâ, tefhîm, zuhur, ısmât

Dâl (د) : Bu harfin sıfatları ‘cîm’ harfinin sıfatları ile aynıdır.

Zâl (ذ) : Cehr, rihvet, infitah, istifâle, terkîk, zuhur, ısmât.

Ra (ر) : Tekrir, cehr, beyniyye, (tefeşî), infitah, istifâle, terkîk, zuhur, ızlâk

Zây (ز) : Cehr, rihvet, nefh, safir, infitah, istifâle, terkîk, zuhur, ısmât

Sîn (س) : Hems, rihvet, safir, infitah, istifâle, terkîk, zuhur, ısmât

Şîn (ش) : Hems, rihvet, nefh, tefeşî, infitah, istifâle, terkîk, zuhur, ısmât

Sâd (ص) : Hems, rihvet, safir, tefeşî, itbak, isti’lâ, nefh, tefhîm, zuhur, ısmât

Dâd (ض) : Cehr, rihvet, nefh, ititâle, tefeşî, itbak, isti’lâ, tefhîm, zuhur, ısmât

Ta (ط) : Cehr, şiddet, kalkale, itbak, isti’lâ, tefhîm, zuhur, ısmât

Zâ (ظ) : Cehr, rihvet, nefh, itbak, isti’lâ, tefhîm, zuhûr, ısmât

Ayn (ع) : Cehr, beyniyyet, infitah, istifâle, terkîk, zuhûr, ısmât

Ğayn (غ) : Cehr, rihvet, infitah, isti’lâ, tefhîm, zuhûr, ısmât

Fa (ف) : Hems, rihvet, infitah, istifâle, terkîk, zuhûr, ızlâk (sâ-i müsellese gibidir ki fa’da fazladan ızlâk sıfatı vardır)

Kâf (ق) : Cehr, şiddet, kalkale, infitah, isti’lâ, tefhîm, zuhûr, ısmât

Kâf (ك) : Tai’l- Müsennâti’l-Fevkiyye gibidir. (Üzerinde iki noktalı olan ‘ta’ gibidir.)

Lâm (ل) : Cehr, beyniyyet, infitah, istifâle, terkîk, zuhûr, ızlâk (‘Ayn’ harfi gibidir ki onda ısmât vardır)

Mîm (م) : Cehr, beyniyyet, ğunne, infitah, istifâle, terkîk, zuhûr, ızlâk

Nûn (ن) : Mîm gibidir.

Vâv (و) : Cehr, rihvet, infitah, istifâle, terkîk, zuhûr, ısmât (Zâl-i mü’ceme gibi) Fakat onda nefh vardır. Fakat bu ‘vâv’ harfi med ve harfi lîn olmayan vâv’dır. Harf-i lîn olan ‘vâv’ da geçen sıfatlardan başka lîn sıfatı da vardır. Ama ‘vâv-ı meddiye’de cehr ile rihvetten başka hafâ ve med sıfatları vardır. Yine onda infitah, istifâle, terkîk, ısmât sıfatları ile tavsifi mümkün değildir. Bunlarda makabline tabidir. Yâ-i meddiye ile elif-i meddiye dahil böyledir.

Hâ (ها) : Hems, rihvet, infitah, istifâle, terkîk, hafâ, ısmât

Elif (ا) : Cehr, rihvet, med, hafâ

Ya (ي) : Bunun med harfi olmayanı med olmayan ‘vâv’ gibidir. Liniyyesi dahi ‘vâv’ın meddiyyesi gibidir. Meddiyyesi dahi onun meddiyyesi gibidir. Ancak tefhîm de makabline tabi olmaz. Zira yâ-i meddiyye tefhîmde makabline tabi değildir. Bundan dolayı isti’la harflerinden sonra geldiği zaman, harfin kesresini takip eden med kısmı ince okunur. قيل, يضيّق, غيض, kelimelerinde olduğu gibi.⁴³⁹ Bu geçen sıfatların hepsi yalnız ‘huruf-u besîta’nın sıfatlarıdır. Kendisinden sonraki harflerle terki olamazlar. Yani sıfât-ı zâtıyyeleridir ki lîn, med, hafâ, ızhâr, idğam gibi mürekkebe ârız olanlar sıfat-ı arızâlar değildirler. Öyle olunca lîn sıfatını onlar ile zikretmek İbnü’l-Cezerîye münasıp değildir. Fakat kalkale sıfatı müteharrikten dahi ayrılmadığı için ‘sıfat-ı besîda’dan saydı. Lâkin sakindeki kalkale ızhârdır.⁴⁴⁰

Şayet iki harfin sıfatlarının tamamı veya çoğunda birliktelik varsa sesleri de birbirine benzemeleri gerekir. ‘Dâd’ ile zâ-i mü’ceme (ظ, ض), ‘Sâd’ ile ‘sîn-i mühmele’ (ص, س), ‘fa’ ile ‘sâ-i müsellese’ (ف, ث), ‘dâl-i mühmele’ ile ‘cîm’ (د, ج) gibi. Fakat sıfatları zıt ise ‘sâd’ ile ‘dâd’, ‘dâd’ ile ‘dâ’ gibi, ‘zâl’ ile ‘sâ-i müsellese’, ‘ğayn-ı mü’ceme ile ‘ha-i mü’ceme’ (خ), ‘ayn’ ile ‘ha’ (ح), ‘ta-i müsennât-ı fevkıyye ile ‘dâl’, ‘zây’ ile ‘sîn-i mühmele’, ‘fâ’ ile ‘vâv’ gibi. Bunlarda sıfatların çoğundaki ortalık, seslerin birbirine benzemelerini gerektirmez.⁴⁴¹

Yine mahreçleri birbine uzak olup sıfatların çoğunda ortaklık olsa yine fayda vermez. Hemze ile ‘dâl-i mühmele’, ‘dâl-i mühmele’ ile ‘bâ-i muvahhide’, ‘fâ’ ile ‘sâ-i müsellese’ gibi. Sıfatların çoğunda ortak bile olsalar mahreçleri uzak olduğundan sesleri birbirine benzemez. Yine yalnız mahreçte ortaklık seste ortaklığı gerektirmez.⁴⁴²

Yukarıdaki harflerin sıfatlarının cetveli incelendiğinde şu harflerin sıfatlarda müşterek olduğu anlaşılmaktadır: ن, م, ي, و, ذ, د, ج, ح, ث – ك, ت ile lîn harfleri olan و, ي ile med harfleri olan ا, و, ي.⁴⁴³

3.4.7. Mağnîsî’nin Sıfatların Lüzumu Hakkındaki Görüşü:

Mahreçte bir olan harfler birbirinden sıfat ile ayrılırlar. Yukarıda geçtiği gibi iki harf, hem mahreçte hemde sıfatların tamamında birbiriyle bir olamazlar. Eğer olsalar idi,

⁴³⁹ Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 227.

⁴⁴⁰ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 139.

⁴⁴¹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 139.

⁴⁴² Mağnîsî, *a.g.e.*, s.139. ; Harflerin sıfatları’nın tablosu için bkz. : Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 226. ; Çetin, Abdurrahman, *Kur’an Okuma Esasları*, 123 vd. ; Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.*, s. 148 vd. ; Ahmed Halid Şükri ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s. 87. ; Pakdil, Ramazan, *a.g.e.*, s. 80 vd.

⁴⁴³ Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.*, s. 150.

ikisini birbirinden ayıramayıp ikisi aynı harf olurdu. Bu ise mümkün değildir. Şimdi mahreç veya sıfat yönünden birbiriyle aynı olan harflerin birbirinden ayrılan farklarını açıklayalım. Taki kâri olanlar iki harf birbirinden ne ile seçilir olduğuna tamamı ile vâkıf olsunlar. Ta ki taklit olan edâlarına bir şüphe kalmadan muhkem kale gibi olan istidlâl ile edâlarına şüphe veya tahrif ârız olmasın. Harflerin farkları şunlardır:

Bilesin ki, hemzede cehr, şiddet, zuhur olmasaydı ‘ha’ (ها) olurdu. Çünkü mahreçleri ve diğer sıfatları birdir. Hemzede bu sayılan sıfatlar olmasaydı yerlerine her birinin zıtları olan hems, rihvet ve hafâ sıfatları olurdu. O zamanda hâlis ها olurdu. ها ‘da bu üçünün zıtları olmasaydı hemze olurdu.

Yine ‘ayn’ da cehr ile beyniyyet olmasaydı ‘ha’ (حا) olurdu. Zira mahreçleri ve diğer sıfatları birdir. حا ‘da dahi bu ikisinin zıtları hems ile rihvet olmasaydı ‘ayn’ olurdu.

‘Ğayn’ da cehr olmasaydı hâlis ‘ha’ (خا) olurdu. Çünkü خا ‘da dahi hems olmasaydı ‘ğayn’ olurdu. Çünkü mahreçleri ve diğer sıfatları birdir.

Yine ‘kâf’ (ق) ‘da cehr ile isti’lâ olmasaydı ‘kaf’ (ك) olurdu. ك ‘da hems ile istifâle olmasaydı ‘kaf’ (ق) sesinden seçilemezdi.

‘Cîm’ harfînde şiddet olmasaydı ‘yâ’ olurdu. ‘Ya’ da dahi rihvet olmasaydı ‘cîm’ olurdu. Çünkü mahreç ve diğer sıfatları birdir.

Yine ‘cîm’ de cehr ile şiddet olmasaydı ‘şîn’ olurdu. Çünkü mahreçte ses ile nefesin akması tefeşşî sıfatını gerektirir. ‘Şîn’ de de hems ile rihvet olmasaydı ‘cîm’ olurdu. Zira birbirlerinin zıtları olan cehr ile şiddet gelirdi. Yine ‘şîn’ de yalnız hems olmasaydı ‘ya’ olurdu. ‘Ya’ da cehr olmasaydı ‘şîn’ olurdu.

‘Dâd’ harfînde istitâle sıfatı ve mahreci farklı olmasaydı ظا olurdu. ظا ‘da dahi kısalık olmayıp mahrecide ayrı olmasaydı ‘dâd’ olurdu. Yine ‘dâd’ harfînde ıtbak olmasaydı sesi ‘zal’ (ذ) sesinden seçilemezdi. ‘Dâd’ ı mahrecinde iken inceltip sesi ذ gibi olursa hâlis ‘dâd’ olur. Fakat ‘dâl’ yahut ‘zây’ sadası gibi olursa mahrecinden çıkmamıştır. Belki dil ucundan çıkmış kalın ‘zây’ dır ki bu yanlıştır. ‘Dâd’ ı inceltmek ıtbakını gidermekle olur. Yani dilin kökünü ve ortasını aşağı indirivermekle inceltilir.

‘Dâd’ sesi ‘zâl’ sesi gibi olduğu nasıl malumdur, der isen İbrahim el-Halebî في تضليل diyeceğim derken في تذلil dersin. Zira ‘dâd’ ı, ‘zâ-i mü’ceme’ den ve ‘zal-i mü’ceme’ den ayırmakta güçlük vardır, dedi. Hatta Muhammed b. Seleme; ‘Acem bu harfleri birbirinden ayıramazlar. Şimdi birbirlerinin yerine okumakta namaz fasit olmaz’ dedi. Fakat şimdi okunan

‘dâd-ı şedîde’yi acem’in kadınları hatta ecnebileri bile nutkederler ki onda hiç kimseye bir zorluk yoktur.⁴⁴⁴

3.4.8. Mağnîsî’nin ‘Zelletü’l-Kâri’ Hakkındaki Görüşü:

Bütün tecvîd ve fıkıh kitaplarında ‘dâd’ harfinden daha zahmetli bir harfin olmadığı söylenir. Kadıhan *Fetava*’sında, İbn’ü Hümâm *Hidaye* şerhinde, Bezzâzi *Fetava*’sında yine Halebî *Şerh-i Kebîr*’inde ‘zelletü’l-kâri’ (okuyucu hataları) babında dediler ki: Eğer iki harfi nutketmekte, birbirinden ayırmakta meşakkat yok ise ‘sâd’ ile ‘ta’ (ط, ص) gibi, *وعملوا الصالحات* yerine *وعملوا الطالحات* okunsa o kimsenin namazı ittifakla fasit olur. Fakat iki harfi birbirinden ayırmak meşakkatsiz mümkün olmazsa ancak meşakkat ve zahmetle mümkün olsa ‘dâd’ ile ‘zâ’ (ض, ظ) gibi, ‘sâd’ ile ‘sîn’ gibi ki ‘dâd’ yerine ‘zâ’ okusa yahut ‘zâ’ yerine ‘dâd’ okusa veya ‘sâd’ yerine ‘sîn’ okusa yahut aksini okusa bu âlimler onun namazı fasit olur, dediler. Fakat âlimlerin çoğu bunda umûmi belvâ (genel yapılan hata) olduğundan namazı fasit olmaz demişlerdir. Şimdi *صالحات* yerine *طالحات* okuyanların namazı ittifakla fasittir. Çünkü bu harfi okumada asla güçlük yoktur.

Yine açıklamalarına devam ederek Mağnîsî derki: ‘Fâzıl Şihâb Kâdî *Hâşiye*’sinde *بضنين* lafzının tefsirinde der ki: ‘Dâd’ ile ‘zâ’nın ve aksinin değiştirilmesi namazı ifsat eder mi yoksa etmez mi? Denildi ki ifsat eder, bazıları da ifsat etmez dediler. Müteahhirun âlimler, Bezzâzi, Sahibü’l-Muhît ve başkaları ifsat etmez görüşünü seçtiler. Yine hocamız Makdisî de böyle fetva verdi.’

Mağnîsî bu konuda âlimlerin görüşlerini beyan ettikten sonra kendi görüşünü şöyle açıklar: “Durum şudur ki; iki harfin farkını belirtmek mümkün olup mana değişirse namazı ifsat eder. Ancak özellikle acemiler gibi ikisinin arasını ayırmakta güçlük çekilirse namaz ifsat olmaz. Yani ‘dâd’ı, ‘zâ’dan ayırmaya kadir olsa, onlardan birini diğerine bilerek değiştirirse, onda ‘zâ’ kıraati olmasa *بضنين* de olduğu gibi veya mânâyı bozsa namaz fasit olur. Bu dört durumdan biri eksik olsa namaz fasit olmaz. Şimdi hataen harfleri değiştirmek namaza bir zarar vermez. Bilerek iki harfi birbiri yerine değiştirerek okumak ise küfürdür. Cehaletten ise mânâyı bozarsa namazı da ifsat eder. Bedir Reşid’de ‘dad’ı, ‘zâ’ya tebdil küdürdür dediği kasten iki harfi birbiri yerine okumakla olur. Zira bu tahrif Kur’an’dır ki, Kur’aniyyetine inanmamaktır”.⁴⁴⁵

Kur’an okuyanın yaptığı kırâat hatasına ve dil sürçmesine ‘zelletü’l kâri’ denir. Ne tür kırâat hatalarının namazı bozup bozmayacağı fıkıh kitaplarıyla bazı tecvîd eserlerinde zikredilmiştir. Bu konu fıkıh ilminin konusuna girmektedir. Böyle olmakla beraber bazı tecvîd

⁴⁴⁴ Mağnîsî, *a.g.e.*, s.141.

⁴⁴⁵ Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî*, s. 142.

kitaplarında bu konunun, muhtasar da olsa zikredilmiş olması bu ilimle olan yakın ilgisini ortaya koymaktadır. Bu konuda İbn-i Abidin *Reddü'l-Muhtar*'da şunları zikreder: “Mânâyı, itikadı küfür olacak şekildeki lahn namazı bozar. Hata olarak ağızdan çıkan kelime Kur’anda bulunsun veya bulunmasın farketmez. Meğerki değiştirilen cümlelerin arası tam bir durakla ayrılmış olsun. Değiştirme böyle olursa bakılır: Söylenenin benzeri Kur’anda yoksa, mânada hakikatten uzak son derece değişmiş olursa yine namaz bozulur. هذا الغراب (bu karga) yerine هذا الغبار (bu toz) okumak böyledir. Kezâ benzeri Kur’anda olmadığı gibi mânası da yoksa hüküm yine böyledir. سرائل (anlamı yok) yerine سرائل (yataklar) okumak bu kabildendir. Benzeri Kur’anda bulunur, fakat mâna hakikatten uzak olmasına rağmen pek fazla değişmezse Ebu Haneife ve İ. Muhammed’e göre namaz yine bozulur. İhiyatlı olanda budur. Ulema’dan bazıları umumi belvâ olduğunu söyleyerek bozulmayacağını söylemişlerdir. Ebu Yusuf’un görüşü de budur. Kur’anda benzeri yok fakat mâna değişmiyorsa, mesela; قوامين (ayağa kalmak, yerine getirmek) yerine قيامين (benzer mânada) okunursa mâna çok değişmediği için Ebu Yusuf’a göre namaz bozulurken Ebu Hanife ve İ. Muhammed’e göre ise namaz bozulmaz. Binâenaleyh mâna çok değişmediği vakit, namazın bozulması hususunda muteber olan Ebu Yusuf’a göre benzerin Kur’anda bulunması iken Ebu Hanife ve İ. Muhammed’e göre mânanın değişmemesidir. Mütekaddimûn âlimlerin kâideleri bunlardır. Müteahhirun âlimlere gelince; bunlar i’rab hatasının mutlak surette namazı bozmayacağına ittifak etmişlerdir. Hatta değişen manaya inanmak küfür bile olsa. Çünkü insanların çoğu i’rab vecihlerinin arasını ayıramazlar.”⁴⁴⁶

Kâdihân; müteahhirunun görüşlerini daha kolay, kullanılan, pratik, mütekaddimunun görüşleri ise daha ihtiyatlı olduğunu söylemiştir. Hatta harf değiştirmek suretiye olursa iki harfin arasını zahmetsizce ayırmak mümkün olduğu takdirde ulema namazın bozulacağına ittifak etmişlerdir. طالحات yerine صالحات okumak böyledir. İki harfin arasını zahmetsizce ayırmak mümkün değilse ulemanın çoğunluğuna göre namaz bozulmaz. Çünkü bunda umumi belva vardır. ‘Dâd’ ile ‘zâ’ (ظ, ض) ‘Sâd’ ile ‘sîn’i birbiri yerine okumak bu kabildendir. Bazıları iki harfin arasını ayırmakta güçlük bulunup bulunmamasını, bazıları da mahreçlerinin yakın olup olmamasını dikkate almışlardır. Lâkin fer’i meseleler bu kavilden hiçbirine göre zapt edilmemiştir. En iyisi bu hususta mütekaddimunun görüşünü tercih

⁴⁴⁶ İ.Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, trc. Ahmed Davidoğlu, Şamil, c. 2. , s. 550.

etmektir. Çünkü onların kâideleri zapt edilmiştir. Hem onların görüşü daha ihtiyatlıdır. Fetvalarda zikredilen ekseri fer’i meseleler onların kavline göredir.⁴⁴⁷

Mağnîsî zelletü’l-kâri konusuna kısaca değindikten sonra harflerin sıfatlarını izah etmeye şöyle devam etmiştir: ‘Lâm’ın mahreci ayrı olmasaydı ‘ayn-ı mühmele’ olurdu. Zira izlâk ve ismât sıfatlarının sesin ihtilafında tesirleri yoktur. ‘Nûn’da ğunne olmasaydı ‘lâm’dan seçilemezdi. ‘Lâm’da ğunne sıfatı olaydı ‘nûn’dan seçilemezdi.

‘Ra’da tekrar olmasaydı sesi ‘lâm’dan seçilemezdi. ‘Ta’da itbak sıfatı olmasaydı ‘dâl’ olurdu. Yine itbak ile cehr olmasaydı ‘ta’ (ت) olurdu. Şimdi ‘ta’ (ط)’nın itbakını giderip inceltirirse ‘dâl-i sahiha’ olur. ‘Ta’ olursa kalın ‘ta’dır ki fasittir. Şimdi Anadolu’da okunan ‘ta’ (ط) budur.

Yine ‘dâl’da infitah sıfatı olmasaydı ‘ta’ (ط) olurdu. Cehr olmasaydı ‘ta’ (ت) olurdu. Yine ‘ta’ da hems olmasaydı ‘dâl’ olurdu. Yine ‘Sâd’ da itbak olmasaydı ‘sîn’ olurdu. Yine ‘sîn’de infitah olmasaydı ‘sâd’ olurdu. Hems olmasaydı ‘zây’ olurdu. ‘Zây’da cehr olmasaydı ‘sîn’ olurdu.

‘Zâ’da (ظ) itbak olmasaydı ‘zâl’ olurdu. ‘Zâl’da infitah olmasaydı ‘zâ’ (ظ) olurdu. ‘Zâl’da cehr olmasaydı ‘sâ’ (ث) olurdu. Yine ‘sa’da hems olmasaydı ‘zâl’ olurdu. ‘Fâ’nın mahreci ayrı olmasaydı ‘sâ-i müsellese’ olurdu veya ‘hâ-i mühmele’ olurdu. Yine ‘vâv’da cehr olmasaydı sesi ‘fa’ sesine benzerdi. Yine ‘bâ’ da şiddet olmasa ‘mîm’ olurdu. Yine ‘mîm’ de ğunne olmasa ‘bâ’ olurdu.⁴⁴⁸

Mahreç ve sıfatlarında müşterek tarafları bulunan harflerin arasını ayırma konusunda İsmail Karaçam kitabında şu görüşlere yer verir: “Harfler arasındaki münasebetleri kısaca gözden geçirelim:

1. Hemze ile ‘ha’ harfleri (ه, ح); mahreçlerinde infitah ve istifâle sıfatlarında ortaklıklar. Yalnız hemzede cehr ve şiddet sıfatları vardır. Şayet ‘ha’da rihvet, hems ve hafâ sıfatları olmasaydı hemze olurdu. Hemze de cehr ve şiddet sıfatları olmasaydı ‘ha’ olurdu.
2. ‘Ayn’ ve ‘ha’ harfleri (ع, ح); mahreçleri, infitah ve istifâle sıfatları birdir. ‘Ha’da ayrıca hems ve rihvet sıfatları vardır. Eğer ‘ayn’da cehr ve birazda şiddet olmasaydı ‘ha’ , ‘ha’da hems ve rihvet olmasaydı ‘ayn’ olurdu.
3. ‘Ğayn’ ile ‘ha’ harfleri (غ, ح); mahreç, rihvet, isti’lâ ve infitah sıfatlarında müşterektirler. ‘Ğayn’ cehr sıfatı ile ‘ha’dan ayrılır.

⁴⁴⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Karaçam, İsmail, *a.g.e.* , s. 237 vd. ; Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen yay. , ts. , s. 217 vd. ; Mehmet Zihni, *Ni’meti İslâm*, Huzur yay. , sadeleştiren M. Rahmî, s. 383 vd.

⁴⁴⁸ Mağnîsî, *a.g.e.* , s. 140 vd.

4. ‘Kâf’ ile ‘kâf’ (ك, ق) harfleri; mahreçleri birbirine yakındır. ‘Kâf’ (ق) cehr ve isti’lâ sıfatları ile ‘kâf’ (ك)tan, ‘kâf’da hems ve istifâle sıfatları ile ‘kâf’ (ق)dan ayrılır. Şiddet sıfatında ortaklırlar.
5. ‘Bâ’, ‘mîm’ ve ‘vâv’ harfleri (و, م, ب); müşterek sıfatları istifâle, infitah ve terkiktir. ‘Bâ’ şiddet sıfatı ile diğerlerinden ‘mîm’ ğunne ve beyniyye sıfatları ile ötekilerden ayrılır.
6. ‘Cîm’ ‘şîn’ ve ‘ya’ harfleri (ج, ي, ش); müşterek tarafları, mahreçleri, infitah ve istifâle sıfatlarıdır. Yalnız ‘cîm’de şiddet sıfatı vardır. Aynı zamanda ‘ya’ harfi ile ‘cehr’de birleşirler. Bunlardan ‘şîn’ harfinde ayrıca hems ve tefeşşî sıfatları vardır. Rihvette ‘ya’ ile birleşir.
7. ‘Dâd’ ile ‘zâ’ harfleri (ض, ظ); ortak oldukları sıfatlar; cehr, rihvet, isti’lâ ve ıtbaktır. mahreçleri ayırdır ve ‘dâd’ harfi yalnız kendine mahsus olan istitâle sıfatı ile özellik taşır. er-Riâye’de: “Bu iki harf sesleri itibariyle birbirlerine çok benzerler. O kadar ki ‘dâd’ harfini ‘zâ’ harfinden mahreçlerinin ayrı oluşu ve ‘dâd’ harfindeki istitâle sıfatı ile ayırmak mümkündür. Eğer bu iki şeyden biri olmasaydı (mahreç ve istitâle) biri diğerinin aynısı olurdu. ‘Dâd’ harfi okuyucuya büyük bir meşakkat ve külfet yüklemektedir. Bundan dolayı Kur’an okuyanın ‘dâd’ harfini okurken çok dikkatli olması gerekir. Aynı şekilde bu harfi tefhîm, isti’lâ, ıtbak ve istitâle sıfatlarıyla dikkatli okumalıdır ki bu harfi telaffuz esnasında sesin dil kenarının üst azı dişlere basılmasıyla çıktığı belli olsun. Eğer bunda ifrada gidilirse ‘zâ’ (ظ) olur. Eğer ‘dâd’dan sonra ‘zâ’ gelirse- mesela انقض ظهرك⁴⁴⁹ gibi- okuyucunun iki harfi birbirinden ayırması lazımdır.
8. ‘Ta’, ‘dâl’ ve ‘ta’ harfleri (ط, د, ت); harfleri: Hepsinde mahreç, şiddet sıfatları aynıdır. ط harfinde ayrıca ıtbak, isti’lâ ve tefhîm sıfatları vardır. ط harfini ‘dâl’ harfinden ayıran bu üç sıfattır. ‘Dâl’, ‘ta’dan yalnız cehr sıfatıyla ‘ta’da ‘dâl’den hems sıfatıyla ayrılır. Bu iki harfin ayrıca ortak sıfatları da infitah ve istifâle sıfatlarıdır.
9. ‘Zâ’, ‘zâl’ ve ‘sâ’ harfleri (ز, ث, س); mahreçte ve rihvet sıfatında ortaklırlar. ‘Zâ’ diğerlerinden isti’lâ ve ıtbak sıfatlarıyla ayrılır. ‘Zâl’ ile cehr sıfatında birleşir. Eğer ‘zâ’da ıtbak ve isti’lâ sıfatları olmasaydı, ‘zâl’ olurdu. ‘Sâ’ harfi, diğer ikisinden hems ile ayrılır; İstifâle ve infitah sıfatları ile de ‘zâl’ ile birleşir.
10. ‘Sâd’ ‘sîn’ ve ‘zây’ harfleri (ص, ز, س); Müşterek tarafları mahreçleri ile rihvet ve safir sıfatlarıdır. ‘Sâd’, ‘sîn’den ıtbak, isti’lâ ve tefhîm sıfatlarıyla, aynı şekilde ‘zây’dan da bu üç sıfatla beraber hems sıfatıyla ayrılır. Eğer geçen bu üç sıfat olmasaydı ‘sâd’, ‘sîn’

⁴⁴⁹ İnşirah 94/3.

olurdu. ‘Sîn’ ‘zây’ dan yalnız hems ile ayrılır. ‘Zây’ diğerlerinden cehr ile ayrılır. ‘Sîn’ ile de infitah ve istifâlede birleşir.’⁴⁵⁰

3.4.8. Mağnîsî’nin Tecvîd’in Hükümü Konusundaki Görüşü:

Mağnîsî’nin tecvîd’in hükümü konusundaki görüşüne geçmeden önce öne çıkan birkaç tecvid tanımını meyi uygun bulduk.

Tecvîd lügatta birşeyi güzel ve iyi etmektir. Ama ehli tecvidin ıstılahlarında tecvîd bir ilimdir ki kendisinde Kur’ân’ı Kerîm’in harflerinin mahreçlerinden ve sıfatlarından bahsolunur.⁴⁵¹

Mağnîsî’nin bu tanımının kendisinden sonra yaşayan Saçaklızâde Ebu Bekr el-Mer’âşî (ö.1145/1732)’nin tanımı olarak da görüyoruz: علم يبحث فيه عن مخارج الحروف وصفاتها ‘Kendisinde harflerin mahreçlerinden ve sıfatlarından bahsedilen bir ilimdir.’⁴⁵²

İbnü’l-Cezerî *Mukaddime*’de tecvidi şöyle tanımlar: وهو اعطاء الحروف حقها من كل صفة ومستحقها ‘O (tecvîd) her harfin hakkını (sıfat-ı lâzimesini), ve müstehakkını (sıfat-ı ârızasını) sıfatları yönünden yerine getirmektir.’⁴⁵³

Mağnîsî konuya devamla der ki: Bazıları katında tecvîd, kârîde bir kararlaşmış haldir ki, ol hal sebebiyle kârî bir harfe hakkını vermeye kâdir olur.⁴⁵⁴

Mağnîsî ile aynı dönemde yaşamış olan İmam Birgivî (ö.981/1573)’nin tarifi de bu yöndedir. التجويد ملكة يقتدر بها علي اعطاء كل حرف حقها ومستحقها ‘Tecvîd her bir harfin hakkını (sıfat-ı lazimesini) ve müstehakkını (sıfat-ı ârızasını) yerine getirmeye muktedir olunan bir meleke (kuvve) dir.’⁴⁵⁵

Mağnîsî, İbnü’l-Cezerî katında tecvîd, her bir harfe bilfiil sıfatını vermek olduğunu zikreder. Yani her bir harfe itlak olunacak sesi, mahrecinden çıkarıp geçen sıfatlardan hangileri ol harfte var idiyse ol harfte o sıfatların herbirinin gerektirdiği halleri ol harfte icra etmektir. Mesela kalın veya ince okumak, gizli veya açık okumak gibi.⁴⁵⁶

Mağnîsî tecvidi bilmenin hükümü konusunda şu görüşlere sahiptir: Tecvîd ilmini bilmek farz-ı kifaye’dir. Fakat Kur’ân-ı Kerim’i lahn-ı celf’den kurtaracak kadar amel etmek her mükellef üzerine farz-ı ayn’dır. Kur’ân-ı Kerim’i lahn-ı hafî’den koruyacak kadar

⁴⁵⁰ Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 224 vd.

⁴⁵¹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁵² el-Mer’âşî, Muhammed b. Ebu Bekr, *a.g.e.*, s. 109.

⁴⁵³ İbnü’l-Cezerî, *Manzumetü’l-Mukaddimetü alâ Karii’l-Kur’an-i en-Ya’leme*, s. 3.

⁴⁵⁴ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁵⁵ Eskicizâde, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁵⁶ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 143.

bilmenin vacip olduğunu söyleyen âlimler olduğu gibi müstehaptır diyenler de vardır. Bu konu ileride açıklanacaktır.⁴⁵⁷

Tecvîdin farz olduğuna delil olarak şunları gösterir:

1. ⁴⁵⁸ورتل القرآن ترتيلا ‘Kur’ân-ı tertîl ile oku’ Allah’u Teâla peygamberine emretti ki: ‘Habibim sen Kur’an-ı tertîl üzerine elbette sabit kadem ol ve ümmetine emreyle ki elbette Kur’ân’ı tertîl etsinler.’⁴⁵⁹ Hz.Ali (kv)’ye bu âyetin mânasından sorulduğunda dedi ki: الترتيل تجويد الحروف ومعرفة الوقوف، ‘Tertîl harfleri tecvîd (yani mahreç ve sıfatlarına göre gereği gibi okumak) ve vakfları bilmektir.’⁴⁶⁰
2. Yine Hak Teâlâ buyurdu ki; ⁴⁶¹ورتلناه ترتيلا ‘Yani ben Azimüşşân Kur’ân-ı elbette tertîl sıfatıyla indirdim’.
3. Yine yüce Allah buyurdu ki; ⁴⁶²قرانا عربيًا غير ذي عوج ‘Kur’ân-ı her türlü tenâkuz veihtilaftan uzak, dosdoğru Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.’
4. ⁴⁶³ولم يجعل له عوجا ‘Yani Kur’ân-ı Arap dilince gayet doğruluk sıfatıyla indirdim ki asla onun ne nazmı keriminde ve mânâsı latifinde eğrilik yoktur’.

Bezzâzi *Fetavâ*’sında ‘bu âyette lahn’ın ittifakla haram olduğuna ve Kur’ân-ı tecvîd ile okumanın farz olduğuna işeret vardır’, görüşünü dile getirir. Yani tecvidsiz Kur’an okumak lahn’dır ki doğru olan Kur’ân’ı eğmektir, buda haramdır.⁴⁶⁴

5. Peygamberimiz (sav) buyurdu ki: ⁴⁶⁵رب قارئ يقرأ القرآن والقرآن يلعنه ‘Yani Kur’ân’ı çokkimse okur, edasına (tecvidine) ve ameline dikkat etmediği için Kur’an kendisine lanet eder’.

Mağnîsî’nin zikrettiği bu deliller dışında tecvîd kitaplarında şunları da delil olarak görmekteyiz.

1. ⁴⁶⁶انا انزلناه قرانا عربيا لعلمكم تعقلون ‘Biz onu akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur’an olarak indirdik.’⁴⁶⁷
2. ⁴⁶⁸وكذلك انزلناه حكما عربيا ‘İşte biz O’nu (Kur’ân’ı) böyle Arapça bir hükümler olarak indirdik’.

⁴⁵⁷ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 144.

⁴⁵⁸ Müzzemmil 73/4.

⁴⁵⁹ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 144.

⁴⁶⁰ Hüdâi, Hamza, *a.g.e.*, s. 69. ; el-Kastalânî, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *a.g.e.*, s. 452.

⁴⁶¹ Furkan 25//32.

⁴⁶² Zümer 39/28.

⁴⁶³ Kehf 20/1.

⁴⁶⁴ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 144.

⁴⁶⁵ Mağnîsî, *a.g.e.*, s. 144. (Bu hadisi Gazâlî, *İhya*’sında Enes b. Mâlik (ra) yoluyla rivayet eder, c.1,s.785

⁴⁶⁶ Yûsuf 12/3.

⁴⁶⁷ Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s. 166.

⁴⁶⁸ Râ’d 13/37.

3. عن قتاد قال سئل انس كيف كانت قراءة النبي فقال كانت مدا ثم قرأ بسم الله الرحمن الرحيم ويمد بالرحمن ويمد بالرحيم , 'Katade'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Enes(ra)'e peygamberimizin kıraatinin nasıl olduğu soruldu. O da: O'nun kırâati medli idi, dedi. Sonra besmeleyi بسم الله الرحمن الرحيم , الرحمن , الرحيم 'mi med ederek okudu, diye cevap verdi.⁴⁷⁰
4. الذين اتيناهم الكتاب يتلونه حق تلاوته⁴⁷¹ 'Kendilerine kitap verdiğimiz, O'nu hakkını vererek okumakta olanlar varya (işte kitaba iman edenler onlardır).
5. ان الله يحب يقرأ القرآن كما انزل , Şüphesiz Allah Kur'ân'ın indirildiği gibi okunmasını sever'⁴⁷²
6. اقرؤا القرآن بلحون العرب , 'Kur'ân'ı Arap lehçesiyle okuyun.'⁴⁷³
7. عن قتاد قال سألت انس ابن مالك عن فراءة رسول الله قال كان يمد صوته مدا Katade(ra)'den rivayet edilmiştir ki; o şöyle demiştir: Enes b. Mâlik (ra)'e Rasulullah'ın kırâati nasıl idi diye sordum, o da: O'nun kırâati medli idi, dedi.⁴⁷⁴

Bunların dışında da ayet ve hadislerden tecvidin vücubluğunu ispat için deliller gösterilmiştir.

Mağnîsî tecvidi bilmenin hükmü konusuna şöyle devam eder: “Âlimler dediler ki, vacip olan lahn-ı celîden kurtaracak kadar tecvîd bilmek tertîl ve tahsîn'dir. Tecvîdi bilmek, öğrenmek isteyen kimse, tecvîd ilmini bilmeksizin Kur'ân'ı üstad-ı kâmil'in (fem-i muhsin) ağzından tecvîd üzere öğrenir. Muteber olan ancak üstadın ağzından almaktır. Çünkü insan tecvîd kitaplarından harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını öğrenebilir. Fakat bir fem-i muhsin'den bunları ta'lim etmeden çok kere harfleri bihakkın edâ edebilmekten âciz olur. Mağnîsî bu konuda akla gelebilecek bir soruyu sorarak onu şöyle izah eder: Mademki tecvidi tam olarak bilmek/uygulamak ancak bir üstadı kâmil'in ta'limi ile olur, o zaman bu kadar tecvîd kitabı tedvin etmeye ne gerek vardı? Cevap olarak der ki, sahabe zamanından bu zamana gelinceye kadar eda şeyhlerinin (fem-i muhsin) silsilesi uzamakta ve zamanımızda bulunan fem-i muhsinlerin çoğunun edasına (Kur'an okuyuşuna) tahrifât ârız olmaktadır. Çünkü zamanımızda rivayeti dirayetine uygun (teorisi pratiğine) fem-i muhsin çok azdır. Rivayeti dirayetine uygun bir fem-i muhsin, edayı hocasının ağzından alıp mahreçlerde ve sıfatlarda, hataların incelerini bile anlayıp çıkarmaya kadir olanıdır ki, böyle kimseler zamanımızda çok azaldı. Bunun için zamanımız hocalarının edâlarına tamamen itimad edemiyoruz. Ancak güvenilir âlimlerin tasnif ettikleri tecvîd kitaplarından, edamızı zapt ve

⁴⁶⁹ Karaçam, İsmail, a.g.e. , s. 167.

⁴⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr, s. 23 vd.

⁴⁷¹ Bakara 2/121.

⁴⁷² el-Kârî, Ali, a.g.e. , s. 128. (Bu hadisi, İbn-i Huzeyme Sahih'inde rivayet etmiştir. el- Minehü'l-Fikriyye'de, bu hadisi İbn-i Huzeyme'nin matbu kısmında bulamadığını fakat Suyuti'nin Cem'ul-Cevâmi',s.5225'de ve Kenzü'l- Ummân'da, s. 3069'da mevcut olduğunu ve senedinin zâyıf olduğunu bildirir.)

⁴⁷³ Muhammed Mekkî, Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd, s. 19.

⁴⁷⁴ ed-Dânî, Ebu Amr Osman b. Saîd, et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd, s. 74.

hıfz için ve güvenilir âlimlerin yok olması vaktinde, gelecek nesli irşâd etmek ve onların bıraktıkları kâidelere bakarak zamanımız Kur'an muallimlerinin edasını ona kıyas ederiz. Eğer bizim bu tecvîd ilminde öğrendiklerimiz onlarınkine uyarsa haktır (doğrudur), uymazsa hak olan kitaplarda yazılı olandır, der ve kitabı tercih ederiz. Fakat bu arada tecvîd kitaplarındakini de kendi arzu ve edasına uydurmak ta batıldır ve büyük bir hatadır ki böyle bir hataya düşmekten Allah'a sığınırız.

Tecvîd ilmi teorik olarak bilinince edâyı hocanın ağzından almak kolay olur ve mâhîrlik artar. Bu suretle de hocanın ağzından alınan edâ zâyî olmaz. Aradan uzun zaman geçse de kendisinden bir şüphe veya edasında bir değişiklik olmaz. Nitekim Mekkî, "Kur'an okuyanların tecvidi bilmelerindeki maharetleri hususunda bazısı bazısından üstündür. Çünkü bazıları vardır ki, edasını hem bir fem-i muhsinden almış ve hemde tecvîd ilminin kâidelerini bilmesi hasebiyle edânın doğrusunu yanlışından çekip çıkarır. Asıl üstad-ı kâmil işte budur. Bazısı da vardır ki ancak hocanın ağzından taklit ile öğrenmiş (tecvîd ilminin kaidelerini bilmez), onunla yetinmiştir ki bunun edası gayet zayıftır. Çabuk bozulmaya mahkumdur. Çünkü kâidesi ile öğrenip temelini sağlama bağlamamıştır,⁴⁷⁵ diyerek teori ile pratiğin birlikte olmasının üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

Tecvidin hükmü konusunda diğer müelliflerde benzer görüşler sunmuşlardır: Tecvîd iki kısımdır; amelî ve nazarî. Nazarî kısmı tecvîd kaidelerini bilmek ve tecvîd âlimlerinin koyduğu kuralları zaptetmek. Harflerin mahreçleri, sıfatları, med hükümleri, vakf ve ibtida ve diğer hükümleri bilmektir. Amelî kısma gelince Kur'an harflerini mükemmel uygulama ve Kur'an kelimelerini sağlam ve güzel okuma ve lafızlarını güzel nutketmektir. Bu da ancak her harfî kendi mahrecinden çıkartarak ve harflerin sıfat-i lazime ve ârızalarına riâyet ederek hâsıl olur. Nazarî kısmın hükmü farz-ı kifaye'dir. Ümmetten bir grubun tecvidin nazari kısmını bilmesiyle diğerlerinden sorumluluk kalkar. Fakat amelî kısmın hükmü, Kur'ân okuyan her Müslüman için farz-ı ayın'dır. Allah-u Teala Kur'an'ı peygamberimiz (sav)'e Cebrail aracılığıyla böyle indirmiştir. Efendimiz (sav) de ashabına böyle (tecvîdle) öğretti. Böylece silsile yoluyla tevatüren bize kadar ulaştı. Ümmet, tecvidin farz olduğuna Efendimizden günümüze kadar ittifak etmiştir.⁴⁷⁶

İbnü'l-Cezerî bu konuyla alakalı *Mukaddime*'sinde şunları zikreder.

والأخذ بالتجويد حتم لازم من لم يجود القرآن أثم

⁴⁷⁵ Mağnîsî, *a.g.e.* , s. 146.

⁴⁷⁶ Muhammed Isâm Muflih, *a.g.e.* , s. 13. ; Abdülhamîd, Suâd, *a.g.e.* , s. 26. ; Muhammed Mekkî, *a.g.e.* , s.18 vd. ; Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.* , s. 33 vd.

وهكذا منه الينا وصلا	لانه به الاله انزلا
وزينة الاداء والقراءة	وهو ايضا حلية التلاوة
من كل صفة ومستحقها	وهو اعطاء الحروف حقها
واللفظ في نظيره كمثلها	ورد كل واحد لاصلها
باللطف في النطق بلا تعسف	مكملا من غير ما تكلف
الا رياضة امرء بفكه ⁴⁷⁷	وليس بينه وبين تركه

‘Kur’ân’ı tecvidine riayet ederek okumak kat’i bir farzdır, Kim Kur’ân’ı tecvidsiz okursa günahkâr olur.

Çünkü Allah (cc) Kur’ân’ı tecvîdle indirdi ve bize kadar da böylece (tecvidle) geldi.

Tecvîd tilavetin süsü, eda ve kıraatinin de zinetidir.

Aynı şekilde tecvîd harflere (lâzimi ve ârizi) sıfat haklarını vermektir.

Her bir harfi asıl mahrecine koymaktır ve lafız, hüküm itibariyle kendisine benzeyen kelime ile aynı özelliktedir.

Her bir lafzı mahreç ve sıfat adına hangi özelliklere sahipse tam bir şekilde, zorluk ve aşırılığa kaçmadan yerine getirmeli ve okurken de ifrat ve tefrite kaçmadan orta bir yol tutulmalıdır.

Tecvidi bilmekle bilmemek arasında fark yoktur. Ancak fem-i muhsinden aldığı ağzıyla tatbik ederse (bilmeyenden farkı olur.)’

3.4.9. Mağnîsî’nin Lahn Konusundaki Görüşü:

Lahn iki çeşittir: Lahn-i celî ve lahn-ı hafî.

Lahn-ı celî: Bir harfi diğer harfle değiştirmekle olur. Ta-i mühmelei (ط), dâl-i mühmeleye (د) tebdil gibi. ط'nın yoğunluğunu (kalınlığını) gidermekle yahut (ت)‘ya tebdil gibi. Kalınlığını gidermekle ve cehr sıfatını giderip yerine hems sıfatını getirmekle de lahn-ı celî olur. Nitekim şimdi Anadolu’da bazı Kur’an okuyucularından bunu duyarız. Bu okudukları, Arap alfabesindeki yirmidokuz harften başka bir harf olur ki, ismi ta-i mehmûse veya ta-i mutbaka veya ta-i mufahhame olur. Bu ise Arap lügatında henüz yazılmadı. Yine harekeyi bir başka harekeyle değiştirmek, harekeyi sükunla veya sükunu harekeyle değiştirmekte lahn-ı celîden sayılır. Harfi artırmak da lahn-ı celîdir. Nitekim bazı cahillerin

⁴⁷⁷ İbnü’l-Cezerî, *Manzumetü’l-Mukaddimeti alâ Karîi’l-Kur’an-i en-Ya’leme*, s. 3 vd.

(تواليا) gibi kelimelerin meddinden sonra, yine احد /ve مجيد gibi kelimelerin kalkalesinden sonra hemze okumaları gibi. Harf eksiltmek te yine lahn-ı celîdendir. Mesela ; انه , به , له gibi kelimelerin vasl halinde meddi tabii olan mukader ‘vâv’ ve ‘yâ’yı eksilttikleri gibi. Kadı Beydâvî besmeledeki الله /lafzında olan elif’i meddiyye’yi hazfederek okumakla namaz fasit olur, dedi. Beydâvî Şâfi mezhebine müntesiptir diye itiraz edilirse cevap olarak deriz ki; zelletü’l-kâri (okuyucu hataları) meselesinde dört mezhepte müttefiktir.⁴⁷⁸

Yani lahn-ı celî beş şeyde meydana gelir: Harfî değiştirmek, harekeyi değiştirmek, sükunu değiştirmek, harfî artırmak ve harfî eksiltmek.

Lahn-ı hafî: Harflerin sıfatlarında meydana gelen hata ile olur. Eğer bu hata bir harfî başka bir harfe tebdile sebebiyet vermez ise. Lahn-ı celîye, celî (açık, âşikar) denilir. Çünkü çok açık bir hata olup onu ehl-i edâ (Kur’an okumada mahir olanlar) olmayanlar bile onun yanlış olduğunu bilirler. Gizli hata olup onu herkesin bilemediğinden, lahn-ı hafîye ise hafî demişlerdir Lahn-ı hafîyi ancak Kur’an okumada üstat olanlar bilebilir.

Mağnîsî Ali el-Kârî’den naklen derki: “Ali el-Kârî bu konuyu müzakere etti ve lahn-ı hafî iki çeşitir dedi. Birini kârilerin aşağı mertebede olanları da bilirler. Mesela; ihfâyı, iklabı, izharı, idğâmı, ğunneyi terk gibi. Yani nûn ile mîm şeddeli olduklarında ğunnelerini belirtmek vaciptir. Belirtmemek ise tahrîmen mekruhtur. Yine ‘kâf’ (ك) harfinin cehrini terk edip hems sıfatıyla okumak ta bu kabildendir. Yine isti’lâ harflerini ince okumak, ince okunacak harfleri kalın okumak ve bir elif çekilecek medleri fazla çekmek, fazla çekilecek medleri ise bir elif çekmek gibi. Diğerini ise ancak kârilerin mahirleri bilebilir. Mesela ‘ra’ harfinin tekrarini belirtmek, vakf yapılacağında ‘nûn’un ğunnesini gereğinden fazla uzatmak. Yine Laftazullah’ın ‘lâm’ını ince okunacak yerde kalın, kalın okunacak yerde ince okumak. Kalın okunacak yerde ‘ra’ harfini ince okumak gibi, dedi. İbnü’l-Cezerî Temhîd isimli kitabında tam bir hareke ile vakfetmeyi lahn-ı hafîden saymıştır.⁴⁷⁹

Bu konu *Mukaddime*’de řu beyitlerle izah edilmektedir:

الا اذا رمت فبعض الحركة
اشارة بالضم في رفع وضم

وحاذر الوقف بكل الحركة
الا بفتح او بنصب واثم

⁴⁷⁸ Mağnîsî, a.g.e. , s.1 47.

⁴⁷⁹ Mağnîsî, a.g.e. , s. 147 vd.

‘Vakf yaptığında harekeyi tam göstermekten kaçın! Ancak revm geldiğinde harekenin bir kısmını göster!

Fetha veya nasb olduğunda revm yapma! Damme harekeyi göstermek içinde raf ve dammede işmâm yap!’⁴⁸⁰

Burada vakf ve hükümlerinden ve özellikle hareke üzerinde vakfetmekten bahsetmek istiyoruz:

Vakf (الوقف): Kelimesi sözlükte durmak, durdurmak anlamına gelmektedir. İbn. Manzûr, *Lisanü'l-Arab'da* (v,k,f و ق ف) maddesinde ise oturmanın zıddını ifade etmekte olduğunu ve ayakta durmak anlamında kullanıldığını ifade eder. Bir terim olarak vakf ise; Kur’ân-ı Kerîmi okuma esnasında durmayı ifade etmektedir.⁴⁸¹ İbnü'l-Cezerî'nin tarifi, maksadı daha açık bir şekilde anlatmaktadır:

الوقف: استئناف القراءة عبارة عن قطع الصوت علي الكلمة زمنا يتنفس فيه عادة بنية كيرâata tekrar başlamak düşüncesiyle âdet olduğu üzere nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir.⁴⁸² Vakf'ta aslolan iskândır; yâni kelimenin sonunu sâkin kılarak durmaktır.⁴⁸³ Zîra hareke üzerine vakf câiz olmadığı için üzerine vakf yapılan kelimenin son harfi harekeli ise, sâkin (sükunlu) hale getirilir. Vakf sebebiyle ârız olan bu sükuna da sükûnu ârız denir. Mesela يعلمون kelimesi يعلمون şeklinde okunur.⁴⁸⁴

Tam bir hareke üzerine vakfetmek câiz değildir, fakat harekenin bir kısmı üzerine vakfedilebilir, ona da ‘revm’ denir. ‘Revm’ kelimesi sözlükte talep etmek, istemek mânalarına gelir. Tecvîd ıstılahında ise, عبارة عن النطق بالحركة بصوت خفي (harekeyi hafif bir sesle okumaktan ibarettir) şeklinde tarif edilmiştir.⁴⁸⁵ ‘Revm’in tatbikatına gelince; ‘revm’ yapılacak kelimenin sonunu okurken sesi, çoğu gidinceye kadar üçte iki nisbetinde zayıflatmaktır. Geri kalan üçte bir sesle kelimenin son harekesi olan esre veya ötreyi okumakla olur. Yalnız bu hareke kâmil

⁴⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *Manzumetü'l-Mukaddimetü fi mâ Yecibu alâ Kari'ul Kur'âni en-Ya'leme*, s. 11.

⁴⁸¹ Temel, Nihat, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁸² Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, s. 201. ; Salah Salih Seyf, *el-Akdu'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, tsh. Muhammed Said Fakîr el-Afgânî, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Umman, 1987/1408, s. 80. ; Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *a.g.e.*, s. 368. ; el-Mer'âşi, Muhammed b. Ebi Bekr, *a.g.e.*, s. 247. ; ed-Dâni Ebu Amr Osman b.Saîd, *el-Müktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Merâsilya, 2.Baskı, Müessisetü'r-Risâle,Beyrut,1987/1407,s.48.

⁴⁸³ Hüdâi,Hamza, *a.g.e.*, s.53. ; Eskicizâde, *a.g.e.*,s.16. ; ed-Dâni, Ebu Amr Osman b.Saîd, *et-Tahtid fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*,s.169.

⁴⁸⁴ Karaçam, İsmail, *a.g.e.*, s.317 vd. ; Nasr, Atiyye Kabil, *a.g.e.*, s.179. ; Ahmed Halid Şükri ve Arkadaşları, *a.g.e.*,s.194.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, s.121. ; Aynı mânâda olmak üzere Karabaş Tecvîdindeki tarif de şöyledir: طلب الحركة بصوت خفي, *Karabaş Tecvîdi*, s.7.

bir hareke olmayıp harekenin bir cüz'ü olmalıdır. ⁴⁸⁶ Şayet okuyan kimse yalnız başına okuyorsa ve dinleyende yoksa bunlara ihtiyaç kalmaz. ⁴⁸⁷

‘Revm’, harekenin sesini zayıflatır. Ta ki sesin çoğu gider. Hafif bir ses işittir. İşitme sorunu olmayan âma bunu duyar. ⁴⁸⁸ Harekede sesi zâyıflatmak hususunda ‘revm’ ile ‘ihtilas’ birbirine benzerler. İhtilas: harekenin üçte ikisini nutkedip üçte birini terk etmeye derler. ⁴⁸⁹

Böyle olmakla beraber aralarında şu farklar vardır:

- ‘Revm’da harekenin çok azı (1/3), ‘ihtilas’da ise üçte ikisi kalır.(2/3)
- ‘Revm’ vakf halinde ve kelimenin sonuna mahsus iken ‘ihtilas’ vasl haline mahsus olup kelimenin sonunda da ortasında da olabilir.
- ‘Revm’ fethada yoktur, ‘ihtilas’ ise her üç harekede de olabilir. ⁴⁹⁰

Mağnîsî İbnü'l-Cezerî'den iktibasta bulunur ve derki: ‘İbnü'l-Cezerî *et-Temhîd* isimli eserinde tam bir hareke üzerinde vakfetmeyi lahn-ı celî saydı. Tam bir hareke üzerine derken harekeyi üçte bir sesle okumak olan ‘revm’ ile harekeyi üçte iki sesle okumak olan ‘ihtilas’ı ayırmış oldu. Yine İbnü'l-Cezerî *Temhid*’inde şeddeliyi şeddesiz, şeddesizi şeddelemeyi mânâ bozulursa lahn-ı celîden, bozulmazsa lahn-ı hafiden saydı. Yine ‘lâm’ın, ‘nûn’un ve ‘ra’nın mahreçlerinde hata, lahn-ı hafiden olmalıdır. Çünkü bu harflerin mahreçlerinin farklı olduğu konusunda ihtilaf vardır. Yine merâtibi med’de (med mertebeleri) hata, lahn-ı hafî olmalıdır. Zira medlerin mertebelerini ancak Kur’an okumada mâhir olanlar bilebilir. ⁴⁹¹

Mağnîsî bu eserine Ali el-Kâri’den alıntı yaparak son verir: ‘Ali el Kâri dedi ki: Huruf-u meddi beş eliften ziyade çekmek ittifakla câiz değildir. Şimdi bazı imam ve müezzinlerin aştıkları medler bid’atlerin ziyade kabîhindendir ve kerahetin eşeddindendir,” dedi. Yine dedi ki: “Kur’ânı lahn-ı celîden halas etmemek haramdır. Zira halas etmek farzdır. Farzın terki haramdır.” Yine dedi ki: “Kur’ân’ı lahn-ı hafinin evvelki kısmından halas etmek vaciptir, terki tahrimen mekruhtur ki, terkinde azap korkusu vardır. Vâcibin terki tahrimen mekruh olduğu gibi, tahrimen mekruhun terki dâhi vaciptir. Lahn-ı hafinin ikinci kısmından

⁴⁸⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid*, s.223 vd.; Hüdâi, Hamza, a.g.e., s.54.

⁴⁸⁷ Temel, Nihat, a.g.e., s.112.

⁴⁸⁸ Ebu Amr Osman b.Saîd, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid*, s.169.

⁴⁸⁹ Karakılıç, Celaleddîn, a.g.e., s.117.

⁴⁹⁰ ed-Dimyâtî, Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed Abdülğanî el-Bennâi, *İthâf-u Fudâlâi'l-Beşer fi'l-Kıraâti'l-Erbaati Aşer*, s.101.; Hüdâi, Hamza, a.g.e., s.54.; Temel, Nihat, *Kur'an Kıraatinde Vakf ve İbtida*, İFAV,4.Baskı, İstanbul,2016,s.174.

⁴⁹¹ Mağnîsî, a.g.e., s. 148.

Kur’ân’ı halas etmek müstehaptır. Terki tenzihen mekruhtur ki, sevabı noksan verilir,” dedi. Şimdi harf başına on sevap kazanmak bu ince hatalardan dâhi kırâatini koruyabiledir.⁴⁹²

Müellifin bahsettiği her harfe on sevap şu hadise dayanmaktadır. İbn Mesud (ra)’dan rivayet edilmiştir: من قرأ حرفاً من كتاب الله فله به حسنة والحسنة بعشر أمثالها لا أقول الم حرف ولكن 493 İbn Mesud (ra)’dan Rasulullah (sav)’dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Allah’ın kitabından bir harf okuyana bir hasene vardır. Bir haseneye on misli ile mükâfat verilir. Ben elif-lâm-mîm bir harftir demiyorum. Fakat elif bir harf, lâm bir harf, mîm bir harftir.” Şimdi harf başına bu sevap verilmesi kıraati bu hatalardan dahi kurtarabilince mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.

Mukaddime şu beyitlerle sona ermektedir:

وقد تقضي نظمي المقدمة	مني لقارئ القرآن تقديماً
أبياتها قاف وزاي في العدد	من يحسن التجويد يظفر بالرشد
والحمد لله لها ختام	ثم الصلاة بعد والسلام
علي النبي المصطفى واله	وصحبه وتابعي منواله

‘Benden Kur’an okuyucularına bir hediye olan *Mukaddime* isimli çalışmam nihayet buldu. (Başta da) Sonda da hamdin tamamı Allah’a’dır. Sonrasında salât ve selam Nebi’si Muhammed Mustafa’ya âline ve ashabına ve O’nun yolundan giden ve O’na tabi olanlardır.’

Aşağıdaki şu beyit *Mukaddime*’nin aslında olmadığı halde bazı şerhlerde yer almıştır:

علي النبي المصطفى خير البشر	ما طلعت شمس وملاح قمر
-----------------------------	-----------------------

‘Beşerin en hayırlısı olan Muhammed Mustafa’nın üzerine salât ve selam olsun. Güneş doğdukça ve ay ışık verdikçe (kıyamet gününe kadar.)’

⁴⁹² Mağnîsî, a.g.e. , s. 148.

⁴⁹³ Tirmizi, *Camîu’s-Sahih*, tah. Ahmet Muhammed Şakir, Kahire, 1937, Kur’an’dan Bir Harf Okuyanın ve Öğretenin Sevabı Babı, 2910 No lu Hadis

SONUÇ

Tecvîd, Kur'ân kelimelerini ve bu kelimeleri oluşturan harflerin, mahreçlerini ve özelliklerini inceleyen bir bilim dalıdır. Kısaca tecvîd, Kur'ân'ı okurken harflerin hakkını vermek, harfleri mahrecine ve aslına uygun olarak okumak demektir.

Cebraîl (as) Kur'ân vahyini / âyetlerini getirirken Hz.Peygamber (sav)'e nasıl okumuş ise, harflerin ağızdan çıkış biçimlerini nasıl göstermiş ise, bu okuyuş ve kırâat formları sonradan tecvîd kuralları olarak tesbit edilmiş ve bir araya getirilerek bir disiplin haline sokulmuştur.

İlimler ve onun metodolojisini, kaide ve kurallarını ortaya koyan esaslar bir anda meydana gelmemiştir. Her ilmi, ilim haline getiren, onu disipline eden bir âlim mutlaka vardır. Meselâ tefsir ilmi Taberî, Kurtubî, Zemahşerî vb. ile; hadis, Buharî ve Müslim ile; tarih, Hatip el-Bağdadî'yle; kelâm, Maturudî, Eşarî ve Bakıllânî ile nasıl kimlik bulmuşsa tecvîd de İbnü'l-Cezerîyle kimliğe kavuşmuştur. Tecvîd ilmi İbnü'l-Cezerî'ye gelinceye kadar gelişim halindedir. Onu tanzim eden, kaide ve kurallarını belirleyen, disipline edip tam bir bilim haline getiren İbnü'l-Cezerî olmuştur.

Başlangıçtan günümüze kadar tecvîd ilmi alanında telif, şerh ve tercüme türünden çok sayıda eser yazılmış, bunlardan bir kısmı basılarak araştırmacıların hizmetine sunulurken, bir kısmı yazma nüshalar olarak farklı kütüphanelerde kayıt altında bulunmaktadır. Bu eserler gerek yazma gerek matbu olsun büyük çoğunluğu Arapça'dır. Bir kısmı da Osmanlı dönemine ait eski harflerle basılmış çok sayıda Türkçe tecvîd kitap yahut risale türünden çalışmalardır.

Terceme-i Cezerî, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinin şerhidir. Fakat '*Mukaddime*'de anlatılan konuların hepsini Mağnîsî izah etmemiştir. Özellikle harflerin mahreçleri ve sıfatları, tecvidi bilmenin gerekliliği ve hükmü ile lahn konularını işlemiştir. İşlediği konuları da sistematik olarak ele almamıştır. Başka şerhlerde gördüğümüz gibi sırasıyla beyitleri ele alıp onu açıklamak yerine şerhini konu konu ele alıp yapmıştır. Fakat açıkladığı meselelerde doyurucu bilgiler vermiştir. Önemli gördüğü konuları genişçe anlatmıştır.

Terceme-i Cezerî isimli eser, *Mukaddime*'nin tam bir şerhi olmayıp Mağnîsî bazı önemli gördüğü konuları öne çıkarmıştır. Bu konuları anlatırken sadece *Mukaddime* ile yetinmeyip bir çok alimin eserinden istifade ederek konuyu zenginleştirerek açıklamıştır.

Mağnîsî aynı zamanda harflerin mahreçleri ve sıfatlarını anlatırken döneminde Kur'an okuyucuları arasında farklı coğrafyalarda görülen doğrulara ve yanlışlara değinerek uygulamada ki aksaklıklara ve farklılıklara dikkat çekmiştir.

Mağnîsî Anadolu ve Arabistan karilerinin okuyuş farklarına sık sık yer verdiğini çoğunlukla Anadolu'da okunanı tercih ettiğini görüyoruz. Fakat yanlış okuyuşlara da işaret etmiştir. Mağnîsî bu okuyuş farklarını neye dayanarak ortaya koyduğunu bilmiyoruz. Arabistan ve diğer ülkelerdeki okuyuş farklarını hacca gidince mi duymuştur, veya tahsilini o ülkelerde mi yapmıştır, veya o ülkelere seyahatte mi bulunmuştur, yoksa hiç görüşmeden ve o ülkelerdeki karileri dinlemeden bazı eserlere dayanarak mı bu tesbitleri yapmıştır? daha önce de belirttiğimiz gibi Mağnîsî'nin hayatı hakkında bilgi sahibi olamadığımızdan bu husus açık değildir.

Mağnîsî ihfânın uygulamasında başka eselerde göremediğimiz yanlış bir uygulamaya dikkat çekmiştir. Buna göre منك, عنك gibilerde sağır kaf denilen Konyalı kaf'ı okunmaktadır. Bin (1000) rakamı telaffuz edilirken Konevi lisanında işte bu kaf söyleniyor. Mağnîsî bunun Farisi bir harf olup onunla Kur'an tilavetinde bulunmak caiz değildir, uyarısında bulunmuştur.

Mağnîsî'nin hayatı hakkında kaynaklarda O'nu tanıyacak kadar bir bilgiye ulaşamadık. Fakat O'nun telif ettiği eserlere bakarak, O'nun tecvid, kırâat, kelim, sarf gibi ilimlere ilgi duyduğunu anlıyoruz. Özellikle İmam-ı Azam'ın *el-Fıkhu'l-Ekber'ini* şerh ettiği eserini Osmanlı'da en çok tanınan şerh olması O'nun ve eserinin değerini ortaya koymaktadır.

Mağnîsî'nin eserlerine baktığımız zaman manzûm eserlere ilgi duyduğunu ve onları şerh etmeyi tercih ettiğini görüyoruz. (*Terceme-i Cezerî, Kasîdetü'n-Nûniyye, Izharu'l-Meânî fi Şerhi Hırzi'l-Emânî*) Buradan Mağnîsî'nin şiire ilgi duyduğu çıkarımını yapmak mümkün iken O'nun manzûm eser telif ettiği yönünde bir bilgiye ulaşamadık.

Her eserin bir emek ürünü olup bir kıymeti olduğu anlayışından yola çıkarak *Terceme-i Cezerî*, kendisinden bazı çıkarımlar elde edilmesi açısından istifade edilebilecek bir eser olmakla birlikte, metodu, üslubu, tecvid konularının tamamına yer vermemesi gibi nedenlerle kendisinden sonraki çalışmalara dayanak teşkil edebilecek bir yeterlilikte olduğunu söylemek mümkün değildir.

Terceme-i Cezerî isimli eser, Mukaddime'nin tam bir şerhi olmayıp Mağnîsî bazı önemli gördüğü konuları öne çıkarmıştır. Bu konuları anlatırken sadece Mukaddime ile yetinmeyip bir çok alimin eserinden istifade ederek konuyu zenginleştirerek açıklamıştır.

KAYNAKÇA

Abdülhamîd, Suâd, *Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, tsh. Ahmed Ahmed Mustafa Ebu Hasan ve Mahmûd Emîn Tantavî, 3. Baskı, Yünyû, 2003/ 1424.

Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *el-Münîr fî Ahkâmi't-Tecvîd*, 22. Baskı, Cemiyetü'l-Muhafâzati ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, Amman-Ürdün, 2013.

Akbal, Talip, *Kur'ân-ı Kerim ve İlmi Kırâat ile İlgili Ders Notlarım*.

Akkuş, Recep, “İlmi Kırâat Otoritelerinden: İmam Cezerî ve Torunu Kasımpaşa”, *Diyanet İlmî, Edebî Dergi*, c.26, sayı 4, 1990, ss.3-31.

Altıkulaç, Tayyar, “Ebu'l-Alâ' el-Hemedânî”, *DİA*, İstanbul, 1994, 1-44.

- “İbnü'l-Cezerî,” *DİA*, İstanbul, 1999, ss. 551-557, 1-44.
- “Ebû Şâme el-Makdisî,” *DİA*, İstanbul, 1994, 1-44.
- “Mekkî b. Ebi Talib,” *DİA*, Ankara, 2003, 1-44.
- “Şehâvi, Alemüddîn,” *DİA*, İstanbul, 2009, 1-44.

Ateşyürek, Remzi, “Kur'an Tilavetinde Yaygın Hatalar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 31, 2011, ss. 157-175.

Atik, M. Kemal, “Ca'berî”, *DİA*, İstanbul, 1992, ss. 527-528, 1-44.

Benli, Mehmet Sami, “el-Mufassal,” *DİA*, İstanbul, 2005, 1-44.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen yay. , ts.

Bursalı, Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral yy. , İstanbul, ts. , 1-3.

Çetin, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlu ve Kırâati*, 4. Baskı, İFAV, İstanbul, 2012.

- “Hâkânî, Musa b. Ubeydullah,” *DİA*, İstanbul, 1997, 1-44.
- “Dânî”, *DİA*, İstanbul, 1993, 1-44.
- “Şâtîbî, Kasım b.Firrûh”, *DİA*, İstanbul, 2010, ss. 376-377, 1-44.
- “Tevvîd”, *DİA*, İstanbul, 2011, 1-44.

Çiftci, Ali, “Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahtdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvîd İlminin Müstekilleşmesi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, c.17, sayı 2, 2017, ss. 237-256.

- “İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endülüslü İlk Tecvîd Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b. Cezerî Üzerindeki Etkileri”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu Tebliğ Metinleri*, Bursa, 2018.

Çollak, Fatih, “eş-Şâtıbiyye,” *DİA*, İstanbul, 2010, 1-44.

ed-Dânî Ebu Amr Osmân b. Saîd, *et-Tahtdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, 1. Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman – Ürdün, 2000/1421.

- *el-Müktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Merâsilya, 2. Baskı, Müessisetü'r-Risâle, Beyrut, 1987/1407.

Demirayak, Kenan, “el-Maksûd,” *DİA*, Ankara, 2003, 1-44.

ed-Dimyâtî, Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed Abdülğani el-Bennâi, *İthâf-u Fudâlâi'l-Beşer fi'l-Kıraâti'l-Erbaati Aşer*, şrh. Enes Mahra, 4. Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut – Lübnan, 2011.

Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i Yetim*, İzmir, 1301.

el-Fedâlî el-Mısrî, Seyfüddîn b. Atailâh, *el-Cevahiru'l-Mudiyyetü ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Azze binti Hâşim Muaynî, 1. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2005/1425.

Gölcük, Şerafettin ve Bebek, Adil, “el-Fıkhu'l-Ekber”, *DİA*, İstanbul, 1995, 1-44.

el-Hamed, Ganim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye inde Ulemâit't-Tecvîd*, 2. Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman – Ürdün, 1980/1428.

- *Ebhâs fi İlmi't-Tecvîd*, 1. Baskı, Dar-u Ummâr, Ummân-Ürdün, 2002/1422.
- “Cühüdü'l-İmam-ı İbni'l-Cezerî fi İlmi't-Tecvîd ve Eseruhâ fi Nesîrâti Haze'l İlm”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, Bursa, 2018.

Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, İzmir, 1301, (Mecmua içinde).

el-Hemedani, Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attar, *et-Temhîd fî Ma'rîfeti't-Tecvîd*, tah. Cemâleddin Muhammed Şeref, Mecdî Fethî es-Seyyid, Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, Tanta, 2005.

el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kırâati'l- Kur'ani'l- Kerîm*, tsh. Muhammed Talha Bilâl Minyâr, 4. Baskı, el-Mektebetü'l- Mekkiyye ve Darü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1999.

Hüsni, Şeyh Osman, *Hakku't-Tilâve*, 12. Baskı, Daru'l-Minâr, Cidde, 1998/1418.

Işık, İsmail, *İbnü'l-Cezeri ve Camiu'l-Esanid Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

İ. Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, trc. Ahmed Davudoğlu, Şamil, 1-17.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Ğayetü'n- Nihâyeti fî Tabakâti'l-Kurra*, Mektebetü'l-Hancî, Mısır, 1933/1302.

-*Manzûmetü'l-Mukaddime fîmâ Yecibü 'alâ Kârii'l-Kur'ânî en-Ya'leme*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, 4. Baskı, Dâr'u Nûri'l-Mektebât, Cidde, 2006.

- *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Halid Hasan Ebu'l-Cûd, Birinci Baskı, Daru'l-Muhsîn, Cezâyir, 2016, 1-4.

- *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Birinci Baskı, Mektebetü'l-Ma'ârif, Riyad, 1985, 1-4.

Kamhâvi, Muhammed es-Sâdık, *el-Burhan fî Tecvîdi'l-Kur'ân*, Beyrut- Lübnan, ts.

Kara, Ömer, "İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve Eserleri", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, Bursa, 2018.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 6. Baskı, İFAV, İstanbul, 1996.

Karakılıç, Celalettîn, *Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerim Okuma Kaideleri*, 7. Baskı, Kalkan Matbaacılık, Ankara, 2012.

el-Kârî, ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fi Şerhi'l Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atayâ, tsh. Ahmed Şükrî, Daru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, Dimeşk-Suriye, ts.

el-Kastalânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Letaiфу'l-İşârât li fününi'l-Kirâât*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Medine 1409/1989, ts, 1-2.

Kayapınar, Hüseyin, “Münyetü'l-Musallî”, *DİA, İstanbul, 2006*, 1-44.

el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, *el-Beyân fi Ahkâmi Tecvîdi Kur'ân*, Suudi Arabistan, 1999.

Koca, Ferhat, “İbnü'l-Hümâm”, *DİA, İstanbul, 2000*, 1-44.

Koyuncu, Recep, “et-Tahtdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd”, *NEÜİFD*, sayı 43, 2017, ss. 87-102.

-“Kur'an Eğitiminde Manzum Tecvid Geleneği: Cemzuri ve Tuhfetü'l-Etfal Adlı Manzum Eseri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/3, Ocak 2017, ss. 1497-1533.

el-Kudât, Muhammed Isâm Muflih, *el-Vâdih fi Ahkami't-Tecvîd*, tsh. Ahmed Hâlid Şükrü, Ahmet Muhammed el-Kudât, 3. Baskı, Dârü'n-Nefâis, Ürdün, 1998.

el-Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, 1. Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman-Ürdün, 2000.

Mağnîsî, Ahmed. b. Muhammed, *Terceme-i Cezerî*, Daru't-Tıbaati'l-Âmire, 1280.

el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyîd Acemî, *Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvîd-i Kelami'l-Bari*, Mektebetü'n- Tayyibetü'n, el-Medinetü'l-Münevvera, ts.

Mekkî, *er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kirâati ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat, 5. Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman-Ürdün, 2008.

Nasr, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvîd* 1. Baskı, Mektebü'l Haremeyn, Riyad.

Nasr, Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, 1. Baskı, Mektebetü's-Safâ, 1999/1420.

Öge, Ali, “er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kirâati ve Tahkîki Lafzî't-Tilâve”, *SÜİFD*, sayı 32, 2011, ss. 277-286.

Özbalıkçı, Mehmed Reşit, “Sibeveyhi”, *DİA*, İstanbul, 2009, 1-44.

– Özbalıkçı, Mehmet Reşit, “İbnü’l-Demâmîn”, *DİA*, İstanbul, 2000, 1-44.

Özek, Ali, “el-Keşşâf”, *DİA*, Ankara, 2002, 1-44.

Özel, Ahmet, ve Kallek, Cengiz, “Zekeriyya el-Ensârî”, *DİA*, İstanbul, 2013, 1-44.

Pakdil, Ramazan, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, İFAV, İstanbul, 2014.

Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el Mer’aşî, *Cühdü’l-Mukall*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, 2. Baskı, Dâr-u Ummâr, Ammân-Ürdün, 2008/1429.

Sağman, Ali Rıza, *İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi*.

Salah Salih Seyf, el-Akdu’l-Müfid fi İlmi’t-Tecvîd, tsh. Muhammed Said Fakîr el-Afgânî, el-Mektebetü’l-İslamiyye, Umman, 1987/1408.

Sarı, Mehmet Ali, “Harf”, *DİA*, İstanbul, 1997, 1-44.

Savan, Mehmet, *İbnü’l-Cezerî’nin Hadis İlmindeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.

Şâtıbî, Ebu Muhammed Kasım b. Firrûh b. Halef er-Ruaynî, *Hırzu’l-Emânî ve Vechü’t-Tehânî fi’l-Kırââtis’s- Seb’*, thk. Muhammed Temîm Er Ru’bî, 5. Baskı, Daru’l Gavsânî, Dimeşk-Suriye, 2010.

Şener, Mehmet, “Çarperdi”, *DİA*, İstanbul, 1993, 1-44.

Şevbekî, Muhammed Refik Mümin, *el-Leâliü’z-Zehebiyye*, 1. Baskı, Gazze-Filistin, 2015.

Temel, Nihat, *Kur’an Kırâatinde Vakf ve İbtida*, İFAV, 4. Baskı, İstanbul, 2016.

– *Kırâat ve Tecvîd istılahları*, 3. Baskı, İFAV, İstanbul, 2013.

Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, 5. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul, 1981.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Halil b. Ahmed”, *DİA*, 1-44.

Tüccâr, Zülfikâr, “Sîrâfî, Ebu Saîd”, *DİA*, İstanbul, 2009, 1-44.

– “Ferrâ, Yahya b. Ziyâd”, *DİA*, İstanbul, 1995, 1-44.

Yazıcı, Talip “Emeviye Camii”, *DİA*, İstanbul,1995, 1-44.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, “el-Kasidetü'n-Nûniyye”, İstanbul, 2001, *DİA*, İstanbul, 1-44.

Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 3. Baskı, İFAV, İstanbul, 2016.

Yüksel, Emrullah, “Birgivi”, *DİA*, İstanbul, 1992, 1-44.

Zihni, Mehmet, *Ni'meti İslâm*, Huzur yay. , Sadeleştiren, M.Rahmî, ts.

İNTERNET SİTELERİ

Şen, Mustafa, *Kur'an Harflerinin Mahrec ve Sıfatlarında Mübalağa: İfrat ve Tefrit*, s.704
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/276537234_37%C5%9EenMustafa-sos-699-718.pdf
 (erişim tarihi:03.03.2019)

<https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/Kur%E2%80%99an%20Til%C3%A2ve%20Uygulamalar%C4%B1%20Hususunda%20%C3%9Cikemiz%20%C4%B0le%20S%C3%A2ir%20%C4%B0slam%20%C3%9Cikeleri%20Aras%C4%B1nda%20G%C3%B6r%C3%BClen%20Telaffuz%20Farklı%20C4%B1%20C4%B1klar%C4%B1%20-%20FATMA%20YASEM%C4%B0N%20MISIRLI.pdf>(erişim tarihi:03.03.2019)

ÖZGEÇMİŞ

1970 Yılında KONYA ili Selçuklu ilçesi Tepekent Mah.doğdu. İlkokulu 1980 de imam hatip lisesini 1988 de bitirdi. 1990 yılında diyanet işleri başkanlığında imam hatip olarak memuriyete başladı. 1998 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu halen KONYA ili Meram ilçesi Kapu Camii'nde uzman imam hatip olarak görevine devam etmektedir. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

